

INTERVJU: TONKO MAROEVIĆ
PISAC I ZAVIČAJ - SIMO MATAVULJ
REPORTAŽA IZ KARLOVCA
POP KULTURA SOCIJALIZMA
PROZA RADE JARKA

ISSN 1331 - 5439

prozajeta

BR 114

JULI 2013

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skdprowsjeta.com

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

УРЕДНИШТВО:

Милош Ђурђевић, Борис Рашета, Чедомир Вишњић

РЕДАКЦИЈА:

Горан Борковић, Раде Драгојевић, Мирна Јасић, Ненад
Јовановић, Игор Марковић, Милорад Новаковић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА ОВИТКУ:

Комеморација на Јадовном и ували Слана, 29. 06. 2013.
Организација: Српско народно вијеће, Координација жидовских
опћина у РХ, Савез антифашистичких бораца и антифашиста РХ и
Удружење Јадовно 1941.
Фотографија: Барбара Бласин

ТИСАК: Intergrafika d.o.o.**АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:** Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 482 / +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4872 484

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под
бројем 644. Часопис је суфинанциран од Савјета за националне
мањине Владе Републике Хрватске. Излази
у наклади од 1 000 примјерака.

Intelektualci na smetlištu

Nije prošlo ni desetljeće, a tezu Stanka Lasića koja je izazvala sablazan na intelektualnoj ljevici – da je nama srpska književnost isto što i bugarska – opovrgla je puno gora istina; nama je, naime, danas i sam Stanko Lasić isto što i bugarska književnost! Kulturni teoretik, vjernik pa heretik krležijanstva, karijatida hrvatske književne teorije i najveće živuće ime hrvatske intelektualne scene, na domaćoj kulturnoj mapi uglavnom ne postoji. Ukoliko ga ima, on tavori na njenim rubovima, koji su u sretnija vremena još nazivani marginama. Svi građani Hrvatske znaju tko je Simona Gotovac ili Ava Karabatić. No za njegovo su ime čuli uglavnom specijalisti i nešto preživjele stare književne publike.

Razlog tomu samo je dijelom dobrovoljna samoizolacija ovoga pisca čija je krležologija – pri čemu mislimo više na opus nego na konkretan naslov – ravna Krleži, ako već nije i bolja. Tomu je tako puno više zbog posvemašnjeg kolapsa uloge intelektualca u društvu. Ne samo hrvatskom, ali naročito hrvatskom. Hrvate ne samo da ne zanima srpska književnost – ne zanima ih uglavnom nikakva književnost, odnosno, publicistika, historiografija, književna teorija. Građane ove zemlje zanima *pulp*, zanima ih Danielle Steel, *Pedeset nijansi sive*, vlaške proze Ante Tomića, ali nešto otmjenija duhovnost više nije na cijeni. Javna televizija nema niti jednu debatnu emisiju općeg tipa, o kulturnoj da i ne govorimo. Konačno, prije par godina današnji je premijer prezrivo zapitao novinare: “Tko je taj Vjeran Zuppa?”

Mijena je epohalna. Ivica Račan, njegov socijaldemokratski prethodnik, u svoje je vrijeme još bio sklon okupiti, kakav-takav, savjet stranke, kojega su činili intelektualci. Između ostalih, i taj anonimus Zuppa, slikar Murtić, pisac Jergović. Savjet je bio paradni, ali je odražavao nekakvu simboličku težinu jednog društvenog sloja, koji je u komunizmu imao profetsku težinu. U ranom se komunizmu smatralo da su intelektualci posvećeni znalci historijskih zakona, i da odgonetaju znakove vremena. Kasni komunizam demaskirao je to uvjerenje kao zabludu, ali su intelektualci, tada još samostojeća skupina, opstali kao neka vrst šamana. Nakon propasti Giddens-Blairova “trećeg puta” odbačeni su na smetlište historije.

Milanovićev SDP nije se intelektualcima poslužio čak ni kao kostimografijom. Isti proces vidimo i u HDZ-u. Ivo Sanader držao je do Petra Selema, Bože Biškupića, Jergovića. Tomislav Karamarko drži uglavnom do kadrova iz SZUP-a. I ovdje nema nazad. Ne možemo na ovom mjestu raspravljati treba li zbog takve situacije plakati. Mnogi su nas profete zavili u crno, bolje bi bilo da se nisu ni pojavili. S druge strane kritička inteligencija – recimo *Feral* – mnoge je važne istine rekla na vrijeme, zapravo, rekla je sve, pa i dojmljivo rano. Ali, žali bože: kriminalne procese nije spriječilo puko objelodanjivanje nekih istina; to da je istina dovoljno jaka da spriječi natražnjake, spada u dječje poimanje svijeta. U tom je smislu ovo odumiranje intelektualca samo jedna faza kolektivne samospoznaje.

No, društvena funkcija ove mijene ticat će se svih. Društvo koje nema refleksiju i nema potrebe za njom, društvo koje je izvjesilo bijelu zastavu na polju spoznaje, društvo koje tendira postati zajednica potrošača i davatelja usluga u primarnom i sekundarnom sektoru; društvo kojim su zavladaali kompradori, transmisija centara koji se još nisu odrekli upotrebe uma, nema blistavu budućnost. Društvo koje će pored Stanka Lasića proći kao pored turskog groblja, zapravo samo sebi kopa raku. A Lasićeva ignorantska teza s početka teksta, u tom je smislu sama zabila prvu lopatu...

(r.)

Komemoracija na Jadovnom, 29. 06. 2013. / foto: Barbara Blasin

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESU
SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb
TEL / FAX: + 385 1 4872 480
skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na žiro račun SKD "Prosvjeta": 2360000-1101412121 Zagrebačke banke.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inozemstva se vrše na devizni žiro račun: 21000239490, SWIFT ZABA HR 2x: 2500-3466540 s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Za međunarodnu transakciju preko Zagrebačke banke potreban vam je i broj IBAN: HR3623600001101412121 (2100066252).

Pretplata za zemlje Europske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

pretplata

04 **OD KONCERTA U VERI
DO SUSRETA U MALOM GRACU**
Nenad Jovanović
KRONIKA

08 **NDH NIJE BILA NI NEZAVISNA,
NI DRŽAVA, NI HRVATSKA**
Mirna Jasić
KOMEMORACIJE, JADOVNO I SLANA

10 **SRBI U KARLOVCU**
Mirna Jasić
REPORTAŽA

18 **DANAS JE SVE NA PRODAJU**
Goran Borković
INTERVJU, DR. TONKO MAROEVIĆ

24 **ŠIBENIČKA MAŠTA NAJBOLJE VRSTE**
Jelena Svirčić
PISAC I ZAVIČAJ, SIMO MATAVULJ

28 **ĆEMER JE ĆEMER**
Branko Čolović
SAKRALNA BAŠTINA

32 **NAŠA PREZIMENA (1)**
Živko Bjelanović
PREZIMENA BEZBRADICA, PUPAVAC I PUPOVAC

36 **MOSTARSKI GRAD MRTVIH**
Marko Tomaš
MEMORICID

39 **PISMO IZ EMIGRACIJE**
Đorđe Matić
ESEJ

43 **BOLJE IZDATI KNJIGU
NEGO PRIJATELJA!**
Igor Marković
KRITIKA, *CVJEČARNICA U KUĆI CVEĆA*

47 **AMERIKA I KANADA BIĆE
ZEMLJA UDRUŽENOG RADA**
Dejan Kršić
POP KULTURA SOCIJALIZMA

54 **NAŠI MUZEJI (2)**
Milorad Savić
FELJTON

59 **ILIRSKI GROF U RUSIJI**
Ljubinka Milinčić
HISTORIJA

62 **SVIJET OPTOČEN OGLEDALIMA**
Sanja Šakić
KRITIKA, *POSMRTNA MASKA*

64 **PREPORUKA ZA ČITANJE**
Čedomir Višnjić
KNJIGE

66 **BOG NE PRIMA NACIONALISTE**
Olga Lalić-Krowicka
POEZIJA

70 **YU PUZZLE**
Rade Jarak
PROZA

74 **PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD KONCERTA U VERI DO SUSRETA U MALOM GRACU

Nenad Jovanović

KONCERT U VERI – KUD "Ljubomir Ratić Bubo" iz Vere održalo je godišnji koncert na kome su se predstavile sve grupe folklorne sekcije društva, osnovanog 2000. godine. Društvo danas broji 70-ak članova. Pored folklorša iz Vere u programu su nastupili i gosti iz Srpskog kulturnog centra "Vuk Stefanović Karadžić" iz Bačke Topole, s kojima su mještani Vere potpisali Povelju o kulturno-tehničkoj suradnji.

GOSPODARI DUBRAVE – Iako u Zagrebu po popisima prebiva više nacionalnih manjina koje imaju i svoje KUD-ove, publika koja se 13. aprila uvečer okupila u dvorani Pučkog učilišta u kvartu Dubrava i ove je godine, kao i lani, imala prilike vidjeti tek nekoliko manjinskih ansambala, među kojima i folklorše zagrebačkog pododbora "Prosvjete". Oni su se uz koreografiju Ivana Kačurova predstavili "Igrama iz Šumadije", dobivši aplauz publike, ali i pozitivne dojmove poznavalaca folklor koji vrednuju nastupe ansambala, od nošnji do usklađenosti, pa i brojnosti učesnika.

ŠTO JOŠ NISTE ZNALI O MIKI ALASU – U Kulturno-naučnom centru "Milutin Milanković" u Dalju predstavljeno je četvrto dopunjeno izdanje knjige Mika Alas Milutina Milankovića i Jelenka Mihailovića o životu matematičara Mihaila Petrovića – Alasa. Knjigu o ovom univerzitetskom profesoru, akademiku i alasu predstavio je prof. dr. Žarko Mijajlović s Matematičkog fakulteta u Beogradu.

I ORO UZ HARFU – U okviru prvog po redu međunarodnog Zagrebačkog festivala harfe, koji je održan od 21. do 28. aprila u dvorani SKD "Prosvjete", održan je koncert srpske harfistice Staše Mirković Grujić. Osim klasičnih melodija, ona je odsvirala i "Bobanovo oro" Vojislava Ivanovića, što je publika popratila aplauzom. – Mi harfisti se vrlo trudimo da izbjegnemo kult harfe kao instrumenta koji služi samo za neku duhovnu sferu, imitaciju zvuka vode ili pratnju u orkestrima. Zato sam odsvirala i oro da pokažem da harfa može da bude prisutna i u tradicionalnoj muzici. Na harfi sve može da se svira – rekla je umjetnica.

DANI KULTURE – U više mjesta na istoku Hrvatske od 11. do 26. maja održani su 16. Dani kulture Srba istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema, koje već tradicionalno organizira Prosvjetin regionalni Koordinacioni odbor.

Prilikom otvaranja manifestacije u Bijelom Brdu članovi "Prosvjete" su minutom šutnje odali počast Tatjani Oluić, pokretačici i urednici Prosvjetinog časopisa za djecu "Bijela pčela" i dugogodišnjem generalnom sekretaru Dušanu Radakoviću, koji je osnovao prve Prosvjetine pododbore na istoku Hrvatske.

– Mladi ljudi moraju učiti, moraju u svijet ići, a mi svoja sela moramo čuvati. Dok imamo svoja sela, postojaće i Srbi u Hrvatskoj, rekao je predsjednik SKD "Prosvjeta" Čedomir Višnjić otvarajući Dane kulture. U narednih 15 dana u Dalju, Bršadinu, Pačetinu, Belom Manastiru, Borovu, Boboti i Vukovaru, gdje je održana svečanost zatvaranja ove kulturne manifestacije, održano je ukupno devet susreta s preko 800 učesnika koji su se predstavili literarnim, recitatorskim, dramskim, folklornim, muzičkim i likovnim stvaralaštvom.

BANIJSKI PJESNIČKI KRUŽOK – U Zagrebu je u organizaciji "Prosvjete" i VSNM Zagreba 9. maja uvečer, održana književna večer "Banijski pjesnički kružok" na kojoj su gostovali pjesnici Miloš Kordić, Nebojša Devetak, Nikola Vujčić i Branislav Kršić, porijeklom Banijci, od kojih danas trojica žive u Srbiji, a Kršić u BiH.

Povod gostovanja je 10 godina suradnje "Prosvjete" s Kordićem, Devetekom i Vujčićem, kao i početak nove suradnje s Branislavom Kršićem. "Prosvjeta" je ovoj pjesničkoj četvorci izdala deset knjiga pjesama, a u pripremi je još jedna.

GOSTOVANJE U MATICI – Nakon zapaženog nastupa u Zagrebu, zagrebački folklorasi uspješno su se predstavili i na Četvrtom festivalu folklor Srba sa zapadne strane Drine "Širi mi se moje kolo malo", održanom 11. maja u Beogradu u organizaciji KUD Krajina iz Beograda. Prije nastupa, brojne folklorne grupe iz Zagreba, Silaša, Belog Manastira, Banjaluke, Pelagiće-va, Šekovića, Han Pijeska, Indije, Ljubljane i Beograda defilirale su centrom grada, a građani su ih ushićeno pozdravili.

MALI FORMAT – VELIKI TRUD – Zagrebačka publika opet je dobila priliku da se upozna sa značajnim opusom naivnog slikara Jovana Tatišića, koji se ovaj puta predstavio sa 98 slika pejzaža i mrtvih priroda, najvećim dijelom minijatura, nastalih u zadnje dvije-tri godine. – U ove slike malih formata uložen je velik trud, rekao je slikar Miloš Popović, voditelj likovne radionice zagrebačkog pododbora, predstavljajući Tatišića i njegov rad. Podsjetio je da se na tim slikama skoro može osjetiti miris prostora kroz koji je Tatišić obilazio, kao i sela kojih više nema.

ZA SLAVE, SLAVLJA I KOMEMORACIJE – "Sve je češća pojava da se krsne slave manjinskih vijeća i organizacija uveličavaju nastupima folklornih, pjevačkih i muzičkih sekcija pododbora "Prosvjete", bilo onih lokalnih, iz komšiluka ili drugih krajeva zemlje. Na obilježavanju proboja ustaškog obruča iz Petrove gore učestvovali su folklorasi pododbora "Prosvjete" i KUD "Franjo Jukić" iz Vojnića. Na Spasovskoj nedjelji u Daruvaru učestvovali su i folklorasi domaćeg i garešničkog pododbora "Prosvjete", a na danu i krsnoj slavi VSNM Varaždinske županije i grada Ludbrega u Čukovcu poddobi Prosvjete iz Kostajnice, Ogulina i Okučana.

JOŠ JEDNO PRIZNANJE VUKOVARCIMA – Na 18. Evropskoj smotri srpskog folklora dijaspore i Srba u Nišu, Ansambl narodnih igara (ANI) SKD "Prosvjete" iz Vukovara osvojio je zlatnu plaketu za izvođenje srpskih igara iz Baranje, autora Dalibora Milovančevića. Sa ukupno šest zlatnih, jednom srebrnom i jednom brončanom plaketom i nekoliko specijalnih nagrada za rekonstrukciju kostima i nove koreografije, ANI spada u red najtrofejnijih srpskih ansambala u Evropi. Među 44 folklorna ansambla iz 12 evropskih zemalja koji su se predstavili u niškoj hali Čair, vukovarski folklorasi ove godine bili su jedini predstavnici iz Hrvatske.

SRBI SE PREDSTAVILI SIŠČANIMA – U okviru Tjedna kulturne raznolikosti u sisačkoj Narodnoj knjižnici i čitaonici "Vlado Gotovac" u naselju Caprag, predstavljeno je stvaralaštvo sisačkih Srba. Himnom Svetom Savi, led su probili polaznici pravoslavnog vjeronauka u crkvi Svete Petke u Sisku, a zatim se djeci predstavio književnik Đuro Maričić. U Sisak je tim povodom stigao pun autobus malih folklorasa iz pododbora u Dvoru, koji su nastupili na završnoj večeri.

GDJE ZAVRŠAVA AZBUKA – Na završnoj priredbi polaznika radionice "Azбуka – slova u pokretu", u organizaciji VSNM grada Zagreba, 22 djece od 3 do 12 godina predstavilo se sredinom juna igrokazima, dok su zidove krasili panoi s njihovim radovima koje su stvarali tokom radionica. Radionicu je vodila idejna začetnica projekta, Svetlana Patafta, akademska glumica i dramski pedagog, koja je s djecom obrađivala djela srpskih pjesnika i pisaca i predstavila azbuku i ćirilčno pismo. Radionice su održavane dva puta mjesečno po sat vremena u prostorijama SKD Prosvjete. Krenule su prošlog septembra.

I DJECA STVARAJU, ZAR NE – Pododbor "Prosvjete" iz Garešnice pod vodstvom Zorana Blanuše, po četvrti put organizirao je Smotru dječjeg kulturnog stvaralaštva na kojoj je učestvovalo preko sto mališana iz Bršadina, Bjelovara, Krnjaka, Severina, Siska, Novog Gradca i Garešnice. Domaćin sportskog dijela bila je Rogoža, udaljena desetak kilometara od Garešnice. Na livadi pored Društvenog doma timovi su se okušali u starim dječjim igrama: skakanju u vreći, koturanju obruča, štafetnom nošenju jajeta u žlici i graničaru. Tako su Česi, Mađari, Srbi, Bošnjaci i Hrvati zajedno plesali i prikazali kulturno bogatstvo svojih naroda, ocijenio je Blanuša.

ĆILIM I NACIJA – Izložbom narodnog pokućstva između dva svjetska rata "Moja mati ćilim tka..." u dvorani "Prosvjete" u Zagrebu, od 4. do 18. jula predstavljeno je narodno blago iz srpskih sela u Hrvatskoj, prije svega iz sjevernih krajeva (Donje Dubrave kod Ogulina, moslavačkih sela: Stupovače, Rogože, Vukovja, Bršljanice, Srpske Čaire i okoline Bjelovara), koji nisu bili zahvaćeni ratnim i poslijeratnim razaranjima. Predsjednik "Prosvjete" Čedomir Višnjić kaže da su se osim zajedničkog srpsko-hrvatskog sloja, vidljivog kroz cvijetne i geometrijske motive na eksponatima, početkom prošlog vijeka pojavili i nacionalni motivi kao svojevrsni odjek nacionalnog integracijskog procesa. Tada se pojavljuju srpski grbovi, zastave, natpisi, ćirilčno pismo, pa i izvezeni crteži kralja Aleksandra Karađorđevića i kraljevske porodice, rekao je Višnjić i dodao da je izložba važna zbog pedagoškog karaktera čuvanja baštine 20. vijeka. Izložba pokućstva je dio većeg Prosvjetinog projekta na očuvanju etnografske baštine unutar koga su se iskristalizirali manji projekti etno zbirke. Otvaranje i ugođaj izložbe obogatio je nastup šestoro mladih folklorasa iz istočne Slavonije, a Nikolina Nešić iz Bijelog Brda izvela je nekoliko pjesama.

PETROVO U DUBRAVAMA – Na ono što su mještani Donjih Dubrava i drugih sela držali po kućama, ali i na način kako su se radili danas već zaboravljeni poslovi, podsjetilo se na manifestaciji “Petrovo u Dubravama” održanoj dan nakon tog crkvenog praznika. Svoj su doprinos dali i folklorši, muzičari i pjevači “Prosvjete” iz Donjih Dubrava, Ogulina, Vrginmosta, Vojnića, Garešnice i Ansambl narodnih igara iz Vukovara.

ŠKOLA SRPSKOG PRIJATELJSTVA – U varoši Tkon na otoku Pašmanu održana je 18. po redu Ljetna škola srpskog jezika i kulture, za srpsku djecu koja polaze C model nastave ili dopisnu školu srpskog jezika. Tokom jula učenici iz svih krajeva Hrvatske, a u smjeni koju je organiziralo VSNM grada Zagreba i učenici iz Srbije, RS i Kosova, upoznali su se sa srpskim jezikom i historijsko-kulturnom baštinom Srba u Hrvatskoj, pa i šire. Nakon što se

15-ak godina održavala u Peroju kod Pule, zadnje tri godine održava se u tkonskom odmaralištu Osnovne škole Dežanovac, mjesta kod Daruvara, a u smjenama kroz školu je prošlo 160 učenika s Banije, Korduna, Like i Zapadne Slavonije.

VELIKA FEŠTA U MALOM GRACU – Kao i svake godine ovogodišnji, 11. Susreti na Baniji, koji se održavaju u Malom Gradcu kod Gline okupili su velik broj folklorša, muzičara i pjevača iz brojnih “Prosvjetinih” pododbora, kojima su se priključili članovi ženske i muške pjevačke sekcije KUD “Zora” iz Kragujevca i glinski penzionerski KUD “Treća sreća”. Smotra stvaralaštva održana je poslijepodne kad je završio turnir u malom nogometu, u kome su dominirali igrači Dvora. U tri sata trajanja na bini su se izmijenjali domaćini i njihovi gosti iz Bijelog Brda, Garešnice, Viškova, Korenice, Udbine, Vojnića, Vrginmosta, Hrvatske Kostajnice i Siska, Gline i Kragujevca, pozdravljeni burnim aplauzom brojnih posjetilaca, kojih je s učesnicima bilo skoro 1.000.

KOMEMORACIJE U LOGORIMA JADOVNO U LICI I SLANA NA OTOKU PAGU

**NDH NIJE BILA NI NEZAVISNA,
NI DRŽAVA, NI HRVATSKA****Mirna Jasić**

*Predani gromačama
ušli smo u svoju noć
u oštrice nebu uzdignute
ako nismo u vašu savjest ušli
uzalud ste došli da nas posjetite*

Stihovi posvećeni žrtvama logora smrti na Pagu, pjesnika Ante Zemljara, simbolizirali su ovogodišnje komemoracije žrtvama ustaških zločina. U logoru Slana, podijeljenom na židovski i srpski te u ženskom logoru Metajna, život je izgubilo više od osam hiljada nedužnih ljudi – Srba, Jevreja, Hrvata. Na golom terenu Slane, bez ičega osim golog kamena, izmučeni suncem, gladan i žedan narod, dopremljen iz cijele Hrvatske, tjerao se na rad s kamenom bez alata. Za svaki neposluh ili nespretnost, a najčešće bez povoda, kazna je bila smrt.

**U slavu žrtvama fašizma u ovim logorima
smrti ploča je ponovno postavljena ove
godine, po treći put. Dvadeset dana kasnije
doživjela je sudbinu svojih prethodnica**

Stravične priče mučenja uz svjedočanstva preživjelih iz koncentracijskih logora Slana i Metajna, koje su ustaše osnovali sredinom juna 1941. i rasformirali krajem augusta iste godine, partizan Ante Zemljara opisao je u *Haronu i sudbinama*, jedinoj knjizi o tim logorima.

Zemljara je prvi već 1941. godine osudio tamošnje ustaške zločine i odao počast žrtvama, postavivši zajedno s drugovima iz paške SKOJ-evske grupe, na velikom križu Gradskog groblja u Pagu, trnovit glogov vijenac obojan srebrnom bojom, s crnom dvometarskom trakom na kojoj je pozlaćenim slovima pisalo: "Žrtvama Slane".

Spomen-ploča žrtvama logora Slana i Metajna prvi put nakon Drugog svjetskog rata postavljena je 1975. godine na litici uvale Suha, a uništena

je 1991. Obnovljena je 2010. godine, ali već drugog dana ponovno je bila uklonjena od, kako je službeno navedeno, strane nepoznatih počinilaca. U slavu žrtvama fašizma u ovim logorima smrti ploča je ponovno postavljena ove godine, po treći put. Dvadeset dana kasnije doživjela je sudbinu svojih prethodnica.

— Zahtijevamo da se počinio kaznenog djela skidanja spomen-ploče u Slanoj pronađu i kazne po hrvatskim zakonima i Ustavu. Nedopustivo je da već treći put nema reakcije nadležnih organa, koji su dužni štititi sjećanje na žrtve Drugog svjetskog rata i tekovine antifašizma. Nevjerojatno je da su predstavnici naroda žrtava i antifašisti usamljeni u ukazivanju na porast revizionizma u svim sferama društva. Ravnodušnost ne samo da vrijeđa žrtve nego i otvara prostor za fašistoidno ponašanje mladih sugrađana — stoji u izjavi za javnost Ognjena Krausa, predsjednika Koordinacije židovskih općina u RH, i Milorada Pupovca, predsjednika Srpskog narodnog vijeća.

Kompleks logora Gospić — Jadovno — Pag otvoren je 21. aprila 1941. godine, a zatvoren između 15. i 20. augusta iste godine. Jadovno, i njegovi pomoćni logori, nalazio se na predjelima Velebita s mnoštvom kraških jama, stratišta u kojima je život izgubilo više desetaka hiljada ljudi. Na Velebitu kod Šaranove jame, spomenik žrtvama logora Jadovno, autora Ratka Petrića, koji je srušen početkom 1990-ih, obnovljen je 2011. godine.

Za mjesta ljudske patnje od velebitskih jama do paške pustoši, koja su zadnja dva desetljeća memorijalno zapostavljana — Srpsko narodno vijeće, Koordinacija židovskih općina u RH, banjalučko Udruženje "Jadovno 1941." i Savez antifašističkih boraca i antifašista RH — traže nepodijeljenu posvećenost države i društva u iznošenju pune istine o razmjerima tragedije i kontinuirano istraživanje i dokumentiranje građe o njoj, kao i uspostavljanje javne ustanove spomen-područja i uređenje cijelog kompleksa Jadovno.

Zbog toga je ovogodišnjeg 29. juna na komemoraciji, koja se održava zadnjih pet godina, istaknuto: "Jadovno je bilo preteča Jasenovca, otvoreno i

Foto: Barbara Blasin

zatvoreno daleko od očiju javnosti. Jedino izvjesno u Jadovnom bila je smrt. Gotovo se nitko od otpremljenih u Gospić, na Jadovno i Pag nije vratio. Stoga, upućujemo apel Republici Hrvatskoj za uspostavljanje nove etike sjećanja na žrtve svih logora u NDH i učenja o njihovom stradanju.”

– U Jadovnom kao matičnom mjestu zločina koji su se dogodili u 20. stoljeću na prostoru bivše Jugoslavije, treba reći da žrtve zločina ne treba ni umanjivati ni uvećavati, ni prenaplaćivati ni podcjenjivati. Činjenice o zločinima su same po sebi toliko strašne da jeza koju osjećamo u Jadovnom treba biti dovoljna kao spomen. Svaka suvišna i nepotrebna riječ može je povrijediti, kao i napore da se tu okupljamo. U stradanju treba biti dostojanstven, a žrtvu ne treba pretvarati u sredstvo koje bi uzrokovalo nova stradanja. Na nama ostaje da čuvamo spomen na ove žrtve, ali i da čuvamo sebe od zlo-upotrebe tih žrtava – kazao je Milorad Pupovac, predsjednik SNV-a. Navodi kako je još mnogo posla da se uredi područje kompleksa logora Gospić – Jadovno – Pag, jer ono nije dovršeno 1960-ih godina. Smatra kako treba biti svjestan okolnosti u kojima se na tome radi, a riječ je o dugogodišnjem poslu u koji treba uložiti još mnogo truda.

Pupovac je naveo kako je važno i da se s Jadovnog pošalje poruka vjere u antifašističku Evropu zajedništva naroda, vjera i država, a nikako ne onu u kojoj će neki biti višak i koje će se željeti istrijebiti.

– U Hrvatskoj još uvijek djeluju snage koje fašizam žele uljepšati, njego-

ve zločine negirati ili relativizirati, a cijeli antifašizam proglasiti zločinom. To je tužna realnost u kojoj živimo. No, od istine o prošlosti ne smijemo bježati, od nje moramo izvući pouke kako se ne bi ponovila. A doći u Jadovno znači vratiti se u prošlost koja nas toliko desetljeća od Drugog svjetskog rata nesmiljeno pritišće, i tako dati glas za budućnost u kojoj se užasni zločini koji su se ovdje događali nikada ne smiju ponoviti – kaže Stjepan Mesić, bivši predsjednik RH. Ističe pritom – Jadovno nije bio logor nego gubilište!

– U Jadovnom je počelo sa sistematskim zločinima ustaške, takozvane NDH, jer nije bila ni nezavisna, ni država ni Hrvatska. Nezavisna država Hrvatska je bila zločinačka tvorevina stvorena na bajunetama fašizma i nacizma, a koja nije imala nikakvog legitimiteta, nije stvorena referendumom ili izborima nego na zločinu. Ljudi u Jadovno su dovođeni da bi bili ubijeni zato što su različiti, druge vjere, nacije ili rase što je bilo dovoljno da im se uskrati pravo na život. Svi oni nisu učinili nikakav zločin – navodi Mesić.

Zločin u kompleksu logora Jadovno bio je preteča i nagovještaj četverogodišnje vladavine najgoreg terora koji je proizlazio iz ideologije i politike ustaške vlasti. Stjepan Mesić smatra kako je krajnje vrijeme da se stvari postave na svoje mjesto te da se u Hrvatskoj konačno prizna da je ustaški režim bio najveće zlo 20. stoljeća, kao što se za nacizam i fašizam priznalo u Njemačkoj i Italiji te da se na razini države pruži otpor svima koji na drugačiji način prekraju povijest.

СРБИ У КАРЛОВЦУ

ВИШЕ ОД ПЕТНАЕСТ ХИЉАДА СРБА ПОЧЕТКОМ РАТА НАПУСТИЛО ЈЕ КАРЛОВАЦ

Мирна Јасић

Одвајкада у граду Карловцу, од његове градње 1579. године, Срби су доприносили његовом развоју на свим подручјима. Од 1991. године, када је у њему било 21.732 становника српске националности, та је бројка сада петероструко мања. Према посљедњем попису становништва у Карловцу живи 4.460 Срба

Прије више од 434 године, тачније 13. јула 1579, између четири ријеке – Купе, Коране, Мрежнице и Добре почела се градити тврђа за одбрану од Турака. Подно старог града Дубовца, с ренесансним градском језгром у облику шестокраке звијезде, израстао је Карловац, односно Karlstadt, назван у част аустријског надвојводе Karla II. Од почетка његова стварања, као и идућа четири вијека, у њему су живјели Срби, градивши га и судјелујући у његовом развоју, економски, културно, просвјетно, научно и политички.

Кроз протекла стољећа Срби у Карловцу прошли су заједно са суграђанима све што им је живот доносио и односио. Но, тај заједнички суживот није био довољан да се сложено настави даље крајем прошлог стољећа. Већ више од два десетљећа, иако сада прикривено, превладава клима која Карловчане Србе издваја у грађане другог реда. Обиљежени као другачији, прозивани да немају што тражити у властитом граду, и уз повремене експесе, њихова будућност опстанка у Карловцу је упитна. Но, асимилација у идућих двадесет година је извјесна, сматрају многи Карловчани српске националности.

Да то није далеко од истине говоре и демографски подаци. Срба у граду Карловцу, према попису становништва 1991. године, од укупно 81.319 становника, било је 21.732 односно 26 посто. Десет година касније та бројка је пала на 8,55 посто односно на 5.076 Срба, од 59.395 становника Карловца. Посљедњи попис становништва из 2011. године показује како се број српског живља и даље неминовно смањује – 4.460 је Срба (8,01 посто) међу 55.705 Карловчана.

Карловачки пододбор СКД “Просвјете” оживјели су, још у децембру 1996. године, професори Владимир Фундук и Душан Радаковић. Од тада се много тога промијенило. Чланство је све старије. Од њих стотињак, тек троје их је млађе од педесет година, док млади људи немају жеље да

приступе Друштву. Александар Радивојевић, председник карловачког пододбора, на темељу разговора с младима Карловца, навео је њихов аргумент – због недостатка времена додатне обавезе нису потребне. Но, успркос мањку времена, због тражења начина за побољшање егзистенције, сматра, присутан је страх од судјеловања у било чему са српским предзнаком.

Карловачки пододбор СКД “Просвјете” оживјели су, још у децембру 1996. године, професори Владимир Фундук и Душан Радаковић. Од тада се много тога промијенило. Чланство је све старије. Од њих стотињак, тек троје их је млађе од педесет година, док млади људи немају жеље да приступе Друштву

– Околина нема разумијевања за српску заједницу, па је неславно пропао и карловачки покушај да се покрене настава на српском језику. Но, и сами се Срби плаше да им дјеца похађају такву наставу, а како и не би кад још увијек постоје експеси који показују гдје живимо. Ипак, не посустајемо. Можда буде утопијски, али од јесени ћу кренути са замисли да у вртићима организирамо музичке и ликовне играонице на српском језику – каже Радивојевић.

Зграда Епархије и црквене општине
карловачке, разрушена 1993.

Кад је ријеч о ексцесима, за неке ситним, али довољно психички иритирајућим и ометајућим за нормалан рад у родном граду, протеклог априла на згради, у којој простор има и карловачки пододбор “Просвјете”, скинута је и нетрагом однесена табла с натписом Српског културног друштва. Иако је полиција евидентирала стање, починиоци нису никада откривени. Радивојевић вјерује да је у тренутку ноћних пијанчевања то учинила млађарија, но, сматра – то не смије бити изговор за полицију да такве догађаје занемарује и вјешто прикрива од јавности. Прије двије године на том мјесту је преврнут и аутомобил једне чланице “Просвјете”.

– И сами Срби су у ‘рупама’ као мишеви. Гласни су само у приватним круговима, али не и јавно. Карловац је ипак једно велико село, а статус Срба у њему је *status quo*. Мислим да се питање толеранције према Србима у Карловцу никад неће ријешити, јер необразованом човјеку довољно је да га повуче маса и он без размишљања почини глупост – сматра Радивојевић.

И сами Срби су у ‘рупама’ као мишеви. Гласни су само у приватним круговима, али не и јавно. Карловац је ипак једно велико село, а статус Срба у њему је *status quo*. Мислим да се питање толеранције према Србима у Карловцу никад неће ријешити, јер необразованом човјеку довољно је да га повуче маса и он без размишљања почини глупост – сматра Радивојевић

“Просвјетине” карловачке активности проводе се кроз четири секције. Осим шаховске секције, коју води Момир Ковачевић, секција етно усмјерења је веома жива. Под водством Марије Маце Мраовић, окупља се тридесетак чланица те израђују разне сувенире, док по терену проналазе народне ношње које потом рестаурирају.

– Наша ликовна секција, коју води Милан Лапчић, организира и изложбе, јер чланови редовито сликају и посјећују ликовне колоније. Прошлог прољећа посетили су нас умјетници из пријатељске Дарде, па смо организирали заједничку изложбу у Ликовном салону “Људевит Шестић”. Ми смо им узвратили посјет у септембру. Иначе, сваке године организирамо изложбе на којима судјелују наши академски сликари попут Ђорђа Петровића и Игора Цикуше, као и наши ликовни аматери. Од јесени планирамо организовати самосталне ликовне изложбе, но све овиси о финансијским могућностима – каже Радивојевић, професор глазбе у пензији, рођени Београђанин који у Карловцу живи 32 године.

– Четвртом нашом секцијом сматрамо трибине које члан Драган Грубешић организира једном мјесечно, а на којима гостују

Александар Радивојевић, председник карловачког Пододбора СКД “Просвјете”

Раде Барбир, председник ВСНМ Града Карловца

разни предавачи. Увјек је жеља довести еминентне стручњаке чија предавања на крају пређу у занимљиву дискусију. Свака три мјесеца одржавамо и актуални сат на којем образлажемо догађаје важне за данашње вријеме. Надам се да ћемо с временом успјети оформити и литерарно-књижевно-драмско-рецитаторску групу, која би с временом изродила своје мало аматерско казалиште – каже Радивојевић. Додаје како неизоставно организирају и излете за чланове. Протеклог маја били су на дводневном путу у Кљајићево, а на јесен планирају до Музеја СПЦ-а у Загребу и у манастир Лепавину. Сматра – излети су потребни српском живљу, јер им недостаје ‘културе путовања’, а многи уопће нису ни упознати са српском историјом.

– Најважнија активност нам је одржавање Светосавске академије, манифестације коју желимо одржати по сваку цијену, јер је ријеч о крсној слави цијелог друштва “Просвјете”. Већ годинама у томе успјевамо организирајући је с карловачком Српском православном

Нада Радовић, тајница ВСНМ Карловачке жупаније

Бакон Предраг Сушић

црквеном општинам. Ове године гостовао је Црквени хор “Свети Роман” из Лознице, а лани Прво београдско певачко друштво – истиче Радивојевић, музиколог којег је Град Карловац наградио плакетом за особит допринос у култури.

Пуно дотицаја са Србима који из Србије долазе у Хрватску, у потрази за послом, има професор Раде Барбир, који у Карловцу живи од 1991. године. Као судском тумачу за руски и српски језик, током љета му се обрати педесетак младих људи ради пријевод завршне свједоџбе с ћирилице.

– Срби из Србије, било повратници било рођени Србијанци, прилику за свој будући живот и рад виде у Хрватској, посебно откад је ушла у Европску унију. Надају се да ће ту и остати, иако можда за почетак пронађу само сезонски посао. Долазе нострифицирати дипломе, матурске или свеучилишне. Углавном је ријеч о Србима који су завршили средње школе или факултете медицинског, економског

или правног смјера, а повратници су с подручја Карловачке и Сисачко-мославачке жупаније – каже Барбир. Наводи како се задњих пет година интензивирало овакво јављање људи који економску сигурност траже ван Србије у којој живе.

Деведесет и девет посто младих људи који живе у Србији, а родом су из Хрватске, по завршетку школовања жели нострифицирати завршне свједоџбе или дипломе са жељом да се запосли у Хрватској, сматра Барбир, а највише њих жели послове у Истри и Ријеци. Барбир наводи како 50 посто оних који су поднјели захтјеве за нострификацију су на крају и дошли на рад у Хрватску. Некима пак, који су поднјели такав захтјев, Хрватска је била само станица до неке друге европске земље.

Нажалост, још је много послодаваца који не желе ни чути за раднике из Србије. Срби су овдје и даље проскрибирани, што је највише видљиво при сусрету с бирократијом, од које је још недавно долазило толико неразумијевања, посебно у вези докумената на ћириличном писму, да су се неријетко могле чути и тешке псовке – каже Барбир

– Због чега масовна нострификација? Сви ти млади људи причали су ми да тешко долазе до зараде у Србији, јер криза је све већа. Не желе попут родитеља да цијели дан беру вишње и добију само 10 еура. Једноставно не желе такав живот, желе више. Иако знају да ће им овдје можда бити теже због српске националности и да ће бити сврстани у ‘други разред’, јер су дошли из Србије, храбро иду напријед – каже Барбир. Он каже да ако имају диплому на латиничном писму пријевод није потребан, но свједоџбе на ћирилицу се обавезно преводје. Након тога се попуњава захтјев за нострификацију те се, уз доказ о држављанству РХ или страном држављанству, сви документи шаљу у загребачку Агенцију за знаност и високо образовање. Од њих се добија рјешење на основу којег се може ићи на бурзу рада и које се уписује у радну књижицу. По том питању примјетан је позитиван помак – док се раније на рјешење чекало по пола године, од овог прољећа она стижу већ након два мјесеца.

– Нажалост, још је много послодаваца који не желе ни чути за раднике из Србије. Срби су овдје и даље проскрибирани, што је највише видљиво при сусрету с бирократијом, од које је још недавно долазило толико неразумијевања, посебно у вези докумената на ћириличном писму, да су се неријетко могле чути и тешке псовке – каже Барбир.

И док млади ентузијастички из Србије Хрватску гледају као земљу с више перспективе, него што је има матична Србија, у Карловцу Срби нису тако оптимистични. Раде Барбир, као председник Вијећа српске националне

мањине Града Карловца, каже да се још увијек у Карловцу дјеци већинског народа усађује антагонизам према свему што је српско.

— Лањски покушај увођења наставе по Ц моделу пропао је већ у повојима, јер су карловачки родитељи одустали од слања дјеце на наставу на српском језику. Успјела би та замисао да људи овдје имају више храбрости и одлучности, да се не сраме свог идентитета и да нису Срби само 'код куће'. С друге стране разумијем проблем, јер још увијек живимо у граду гдје се дјецу исмијава уколико су друге нације — каже Барбир. Истиче како у Карловцу није највећи проблем Срба незапосленост, него неимање самосвијести о томе тко су и мањак потребе да својим дјеловањем покажу какви су.

Од рата много тога се у Карловцу промијенило. Више то није онај 'опуштени' неисполитизирани град. Сада се на локалну средину пресликава лоше стање које влада на нивоу цијеле државе, а Срби се у томе свему тешко могу пронаћи. Нажалост, рат још траје у главама неких људи, а нужно је потребно да се макнемо од тога — каже Нада Радовић

— Страх Срба у Карловцу је евидентан, јер је још присутна стигма рата. Страшна је чињеница што је током задњег рата 1500 Срба у Карловцу промијенило име и презиме. Чинили су то без потребе. Ни припадници већинског народа то нису подржавали, но ако су се на то одлучили и неки високообразовани Срби, онда није ни чудо што су повукли и остале на тај чин. Трагично је што толике године након рата неки Карловчани крију од своје дјеце да су Срби, па долази до ситуација да њихова дјеца, због незнања, о протеклом рату имају искривљена и накарадна гледишта. Срби само својим честитим радом могу показати да су вриједни као и сви други у овом граду, али притом се не смију стиждети свог идентитета. Само тако овдје могу опстати — каже Барбир.

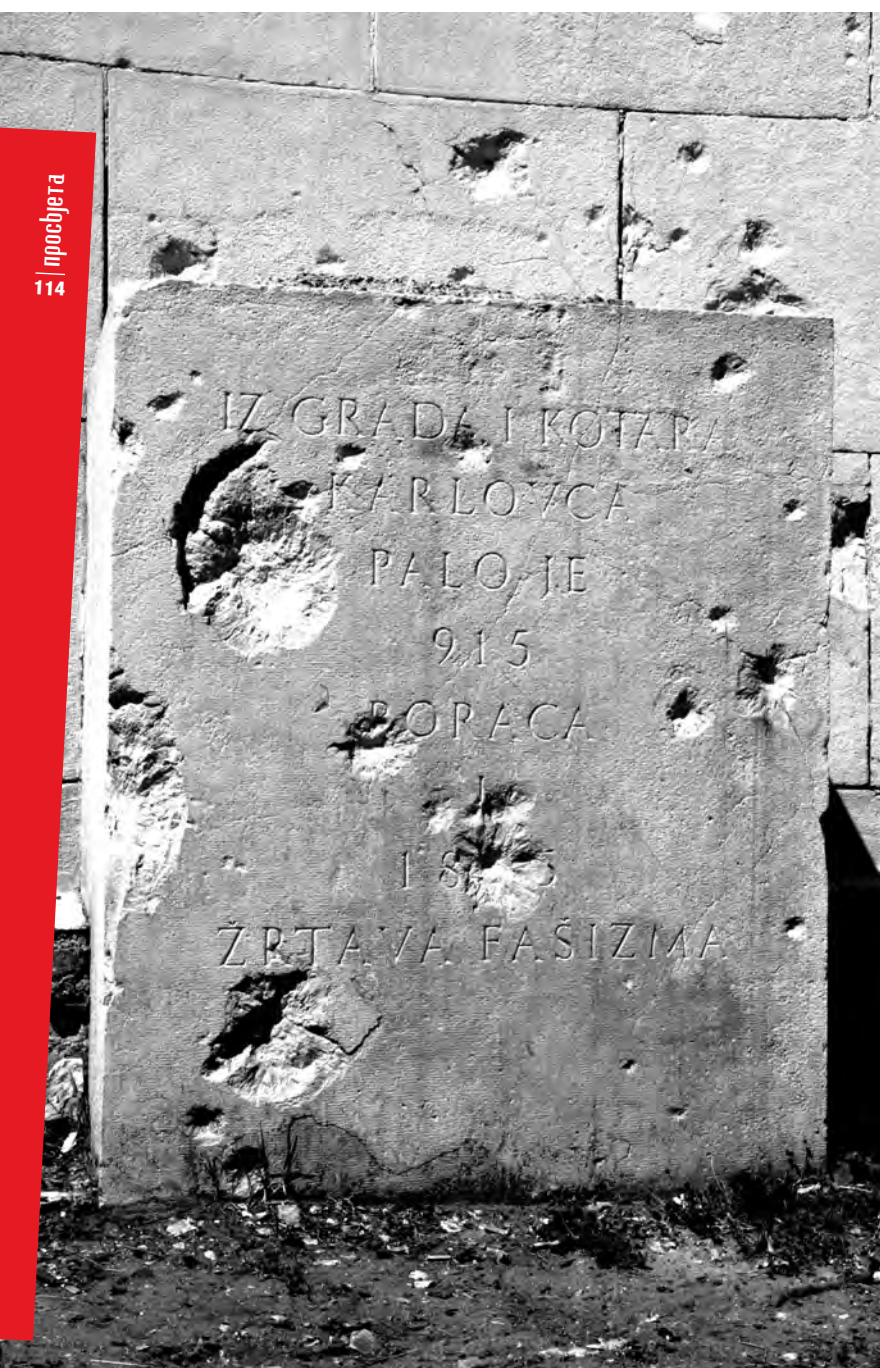
Карловачки ВСНМ на јесен планира покренути течај ћириличног писма. Барбир наводи како и неки припадници већинског народа имају жељу научити ћирилицу, јер се у "садашњем незнању, кад виде друге да знају то писмо, осјећају 'хендикепирано'". Такођер, градски ВСНМ планира на јесен и књижевне вечери посвећене великанима попут Николе Тесле и Десанке Максимовић. На Радио Карловцу је 2004. године емисију "Мањински форум" покренуо Милан Цимеша, који је био први уредник те емисије. Покренута у име Вијећа српске националне мањине Карловачке жупаније, а темељем Уставног закона о правима националних мањина, била је то прва емисија за националне мањине на локалним радио станицама у том дијелу Хрватске.

Графит на разрушеној згради Епархије

Градска организација СДСС-а у Карловцу, активна је пред сваке изборе. У жупанијској скупштини Карловца у прошла два мандата странка СДСС је имала по двоје вијећника. Од ове године други пут СДСС има дожупана, но немају више вијећника у жупанијској скупштини, што би се могло негативно одразити на положај Срба у Карловцу.

У згради у власништву Српске православне цркве, у Враницанијевој 6 у Карловцу, налазе се сви простори карловачких српских институција. Једна од њих је и жупанијски ВСНМ, у којем свакодневно са странкама ради тајница Нада Радовић, која је била и прва председница тог Вијећа 2003. године. Осим што Вијеће Карловачке жупаније организира комеморативне излете на значајне датуме НОБ-а, велик значај за њихове кориснике има бесплатна правна помоћ коју пружају сваког радног дана.

Детаљ споменика антифашистичкој борби Вање Радауша, девастиран 1991.

— Корисници долазе како би им покушали помоћи у рјешавању проблема у вези повратка и стамбеног збрињавања. Интересира их, на примјер, како да дођу до грађевинског материјала за обнову кућа или нас траже савјет како да се запосле. Помажем им у испуњавању формулара и молби те их упућујем на надлежне институције. Ријеч је углавном о старијим људима којима је помоћ уистину потребна. Највећи проблем свима је сиромаштво, јер примања, а то су најчешће пензије, веома су ниска. Млађи корисници углавном су на социјалној помоћи, и боре се с проблемима свих врста. Најгора им је немогућност опстанка у родном крају у који су се вратили, па би најрадије отишли из њега само да могу продати имање — каже Нада Радовић. Наводи како се на шире подручје града Карловца досад вратило петстотињак повратника.

Више од петнаест хиљада Срба почетком рата напустило је Карловац.

Иза њих остало је пет хиљада станова и кућа. Приватни станови и куће, њих 2.100, враћени су власницима. Но, још толико је изгубљених станарских права, а сугласност за њихов поврат добило је досад тек тристотињак њих.

— Од рата много тога се у Карловцу промијенило. Више то није онај 'опуштени' неисполитизирани град. Сада се на локалну средину пресликава лоше стање које влада на нивоу цијеле државе, а Срби се у томе свему тешко могу пронаћи. Нажалост, рат још траје у главама неких људи, а нужно је потребно да се макнемо од тога — каже Нада Радовић. Додаје како се до рата у Карловцу није гледало тко је какве националности. Примјер за то је некадашњи гигант "Југотурбина", која је до рата запошљавала 10 хиљада радника, а у чијој су изградњи судјеловали радници из цијеле тадашње Југославије.

— Карловачки Срби моје генерације идентитет српства поистовјеђивали су са сјећањима страдања Срба у Другом свјетском рату, које су нам пренијели родитељи. Било је то сјећање које је интензивно оживјело уочи 90-тих. У цркву нисмо ишли, а колико знам, није ни било српског удружења гдје смо о српству могли учити. Били смо као и сви остали суграђани, неовисни о идентифицирању с нацијом. Онда је дошао рат и постали смо означени као другачији, као непријатељи с циљем да се коначно ријеша односно заврши 'српско питање у Хрватској', милом или силом — каже Нада Радовић. Сматра како након протеклог рата да није било старије генерације Срба, уз веома мали број нешто млађих људи, који су се окупили у обновљеној карловачкој "Просвјети", од Срба или српства у Карловцу не би остало ни 'с'. Тамо се тада кренуло с књижевним вечерима, предавањима, ликовним сусретима и колонијама. У једном периоду покушало се активирати Србе и кроз рад Културно-информативног центра "Лукијан Мушички", но у томе се није успјело због малог одазива младих.

— И данас 20 година после рата, Срби се у Карловцу не издвајају по ничему и затајни су у свом српству. Пуне цркву само о Божићу и Ускрсу. Примају у госте избјеглу родбину и исту посјећују у Србији, колико им то финансијске могућности допуштају — каже Нада Радовић.

С ратом у Карловцу кренула су и масовна отпуштања радника који су по националности били Срби. Колико год стручно обављали свој посао, та квалификација више ништа није значила у овоме граду. Само уз реченицу — сутра више не долази на посао — уручиване су радне књижице.

Убијено је у Карловцу почетком '90-их година тридесетак Срба. Неки на улици, неки у склоништима, а неки на вратима својих станова и кућа. Минирано је 380 објеката у власништву Срба, а неки и у више наврата. Ријеч је о кућама и радњама, но нису остале поштеђене ни покретнине попут аутомобила.

Према причама Карловчана, "људи су само одједном нестајали" уз Купу, поред Коране, у градском парку. Било је и "обавијесних" испитивања, у полицији и у 4. оперативној зони Карловца. За оне нешто 'сретније', све је остало само на свакодневном легитимирању. Но, уколико неки суграђани нису виђани одређено вријеме у граду, јављале су се неуруке — није ли можда и тај Србин утекао на 'другу страну'. Уз провокације на послу и на улици, као и ноћно узнемиравање у становима и кућама, неизоставне су биле пријетње, уз најцрње псовке. Карловачке

Србе се питало — што још чекају? Што се не одселе, то више није било питање него императив, јер очекивало се да оду. Пикирале су се, дакако, и одређене куће, а за то је прво требало неког иселити из њих.

Колико је ситуација за Србе у Карловцу данас безизлазна свједочи Раде Косановић, председник ВСНМ-а Карловачке жупаније и један од потпредседника Српског народног вијећа.

— Сматрам да ће за 20 година доћи до природне асимилације Срба те их у Карловцу више неће бити. У руралним дијеловима Карловачке жупаније односно у подручјима од посебне државне скрби, ако се становништво не почне враћати, доћи ће до одумирања српских села. Но, повратак је могућ једино ако држава буде више радила на њиховом повратку, као и на развоју тог дијела Хрватске — каже Раде Косановић.

Православна црква Светог Николе у Карловцу први пут се спомиње у повијесним записима 1744. године. Због малог броја православног живља тада је била капела. Но, четворица богатих српских трговаца 1781. године одлучила су да купе плац и направе нову цркву. Градња је започела 1785. године и након двије године изграђена црква Св. Николе у средишту старог дијела Карловца

Православна црква Светог Николе у Карловцу први пут се спомиње у повијесним записима 1744. године. Због малог броја православног живља тада је била капела. Но, четворица богатих српских трговаца 1781. године одлучила су да купе плац и направе нову цркву. Градња је започела 1785. године и након двије године изграђена црква Св. Николе у средишту старог дијела Карловца. Током хисторијских догађања тај православни храм је у више наврата оштећен. Највеће уништење доживио је 1993. године, кад је миниран, као и Епархијски дом у Карловцу.

— Град Карловац и Република Хрватска тих ратних година ништа нису учинили да спријече уништавање цркве, која је и раније у рату била оштећена. С обзиром да се након минирања штета није могла само санирати, зграда цркве се од темеља морала поновно изградити. У двије године, почевши од 2005., изграђена је нова црква Св. Николе, а 2008. године фрескама је унутрашњост осликао уметник Маринић из Београда — каже Ђакон Предраг Сушић.

У Карловцу је сједиште Горњокарловачке епархије Српске православне цркве у којој стољује владика Герасим Поповић. У самом граду, од обнове цркве, годишње буде десетак крштења, а сахрана десет пута више. Током године одржи се десетак вјенчања, а како наводи Ђакон Сушић, на тај православни обред најчешће се одлуче старији Срби, који

су дотад били само у грађанском браку. Карловачки свештеници брину о 400 православних породица на подручју града.

— На свакодневним јутарњим и вечерњим богослужењима окупи се тек неколико старијих вјерника, а недељом их буде и педесетак. Црква се највише попуни на веће празнике Божић, Васкрс и на Славу храма. Но, примјећујем колико људи желе да се врате цркви. Тако сада имамо 30 дјеце која похађају православно вјеронаук у школи, док у простору пододбора "Просвјете" организирамо вјеронаук за одрасле — каже отац Сушић. Додаје да и даље имају проблема с људима који Србима не желе добро. Прије двије године црква Светог Николе је обијена, а прозори на њој су у то вријеме свако мало били разбијани камењем. Можда би тако страдавали још увијек да на њима сада нису постављене мреже. На једном зиду цркве Св. Николе написано је слово 'U'. Како каже Ђакон, оно свједочи какве су душе они који су га написали, понесени незнањем и нетолеранцијом. Но, успркос експресима, нада умире задња те вјерује да ће на темељу вјере Срби опстати у овоме граду.

— Православни живаљ је на овим просторима много страдавао, но много је и оних који вјерују у црквену заштиту те ће на крају опстати. Имамо још толико расељених људи за које вјерујем да ће се радо вратити овдје, посебно откад смо ушли у Европску унију. А да се људи враћају правој вјери показује ми и недавни случај код нас, кад се један средњовјежни католик вратио изворном православном вјеровању — каже Ђакон Сушић.

Православно гробље у Карловцу, грађено паралелно с градњом цркве Св. Николе, чува гробове својих познатих суграђана, као и надгробне споменике који су вриједна уметничка дјела. Најстарији сачувани гроб је Симе Скелеђића из 1799. године, добротвора који је имовину оставио за изградњу карловачких српских школа, основне и учитељске. Међу гробовима знаменитих Карловчана су и они, владике и књижевника Лукијана Мушицког, са спомеником из 1888. године, владике Горњокарловачке епархије Симеона Зоковића, умрлог 1990. године, као и лијечника Гаје Петровића, умрлог 1967. године те истакнутог гимназијског професора и проте Милан Радеке (1897-1982).

Најважнији уметнички споменик је породице Барако (1906), знамените цинцарске породице чијом је задужбином изграђена позната палача у Враницанијевој улици, у којој су данас смјештени уреди Карловачке жупаније и српских институција. Ту је и гроб Данила Бањанина (1891), велетрговца из чије оставштине је утемељена заклада за унесрећене карловачке ватрогасце, као и три споменика члановима обитељи Гавела. Споменик са сецесијским орнаментима је на гробу Милене Басара, умрле 1899. године, док је споменик ученику Душану Милићу из 1881. украшен рељефом младића који чита за столом.

— У рату је била девастирана капелица-мртвачница, но обновљена је 2004. године. Православно гробље, које се кроз протеклих двијестот година попунило, нажалост, данас је доста запуштено, јер многе гробове више нитко не посјећује. Стазе су испуцане, а у доњем дијелу уз главну цесту нема ни асфалта. На молбу ВСНМ Града Карловца, Градско подuzeће Зеленило обновило је дотрајалу жичану ограду те је постављен информативни пано с подацима о значајним људима и споменицима. За остало нема средстава у прорачуну Града — каже Нада Радовић.

Напуштена "Велика пјешачка војарна" (1752.), власништво Карловачке банке од 2007.

ЗНАМЕНИТИ КАРЛОВАЧКИ СРБИ

Да су Срби у Карловцу одвајкада били, потврђују и записи кроз столећа.

— Рудолф Строхал у монографији *Град Карловац описан и орисан* (1906) пише: "Најстарије породице православне у Карловцу биле су већ 1585. Николе Вукановића и некога Поповића. У већем броју стадоше се православни селити у Карловац, после мира у Карловцима (1699), тј. од када је освојена Славонија и Лика". Проф. Мирко Саблић истиче да је и прије осnutка града Карловца, 13. јула 1579. године, било Срба досељеника у Дубовац. Проф. Манојло Грбић, проф. Милан Радека и Радослав Лопашећ у својим дјелима о Карловцу износе податке о првим житељима Србима и истичу да су Жумберчани приликом градње тврђе чували страже и тако били први становници православне вјере, дакле Срби у граду Карловцу. Даље је све историја — написао је историчар, др. Ђуро Затезало у тексту објављеном у "Љетопису Просвјете" 1999. године.

Историчар Затезало планира објавити књигу о карловачким Србима у задња четири столећа. Сакупио је грађу о 300 истакнутих српских личности који су дали велики допринос граду Карловцу, међу којима су

многи професори, економисти, инжењери, владике, умјетници. Међу православним живљем који су својим рођењем или дјеловањем у њему обиљежили Карловац били су славни генерали аустријске војске, Михајло Микашиновић и Светозар Боројевић. С Карловцем су повезани Огњеслав Утјешеновић Острожински и учитељ и филолог Сава Мркаљ. У Карловцу се родио народни херој Гојко Николиш и Владимир Матијевић, оснивач Српског привредног друштва "Привредник", лијечник др. Гајо Петровић и филозоф Гајо Петровић. У њему су се школовали и Светозар Прибићевић и Никола Тесла.

Прота Манојло Грбић (1844-1899), један од најзначајнијих писаца српске црквене историје, познат по дјелу Карловачко владичанство (1891), био је вјероучитељ у карловачкој српској народној школи. Његовим залагањем отворена је у Карловцу 1875. прва Српска учитељска школа, на мјесту данашњег Ђачког дома. Карловачки Срби допринијели су и побједи над фашизмом. У Карловцу је 1941. године живјело 2.750 Срба, док је ослобођење 1945. године дочекало само њих 300.

DANAS JE SVE NA PRODAJU

AKADEMIK DR. TONKO MAROEVIĆ, POVJESNIČAR UMJETNOSTI

Unatoč nagradi za životno djelo "Radovan Ivančević" koju je dobio od Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske, Tonko Maroević i dalje radi jednakim tempom kao prije. Ostao je na Institutu za povijest umjetnosti jer mu je, kako kaže, silno važno da bude s knjigama. Razgovor s Maroevićem djeluje kao prirodni apaurin mudrosti, mirnoće i znanja što ne treba čuditi jer je ovaj književni i likovni kritičar jedan od zadnjih preostalih istinskih humanista

Razgovarao: Goran Borković

Foto: Barbara Blasin

Dvadeset i tri godine nakon raspada Jugoslavije i osamnaest godina poslije rata, u kakvom kulturnom odnosu stoje Hrvatska i Srbija, jedna prema drugoj?

Tonko Maroević: Susjedni narodi se međusobno poznaju. Uostalom, Hrvatska i Srbija imale su i dugu zajedničku prošlost, ali i tešku situaciju nakon Domovinskog rata, pogotovo za srpsku manjinu u Hrvatskoj koja je bila velika žrtva takvog razvoja događaja. Srpska kultura mi je uvijek bila zanimljiva, kao što su mi slovenska, austrijska, talijanska. Mene zapravo najviše zanimaju susjedne kulture, jer po njima preispitujem vlastitu. Kultura Srba u Hrvatskoj je integralni dio hrvatske kulture. Ne mislim pritom u smislu asimilacije, nego i prostorno i interaktivno. Uvijek sam imao prijatelje Srbe iz Hrvatske koji su djelovali u našoj kulturi. Ne mogu niti želim zaboraviti Milana Milišića ili Vojina Bakića s kojima sam surađivao i prijateljevao priređujući im knjige, monografije i izložbe. Taj interes danas je obnovljen. Zadnjih godina bio sam nekoliko puta u Beogradu, Somboru i Novom Sadu. Osobno sam vrlo znatiželjan čovjek i želim vidjeti nove knjige, osobito pisaca koje sam prije pratio iz svoje generacije. Nisam u stanju pratiti cijelu scenu. I ovih dvadeset godina razlike otežava mi stvaranje cjelokupne slike, premda imam sve relevantne antologije novije srpske poezije. Na žalost, nisam bio u prilici posjećivati izložbe, ali možda će se i to promijeniti.

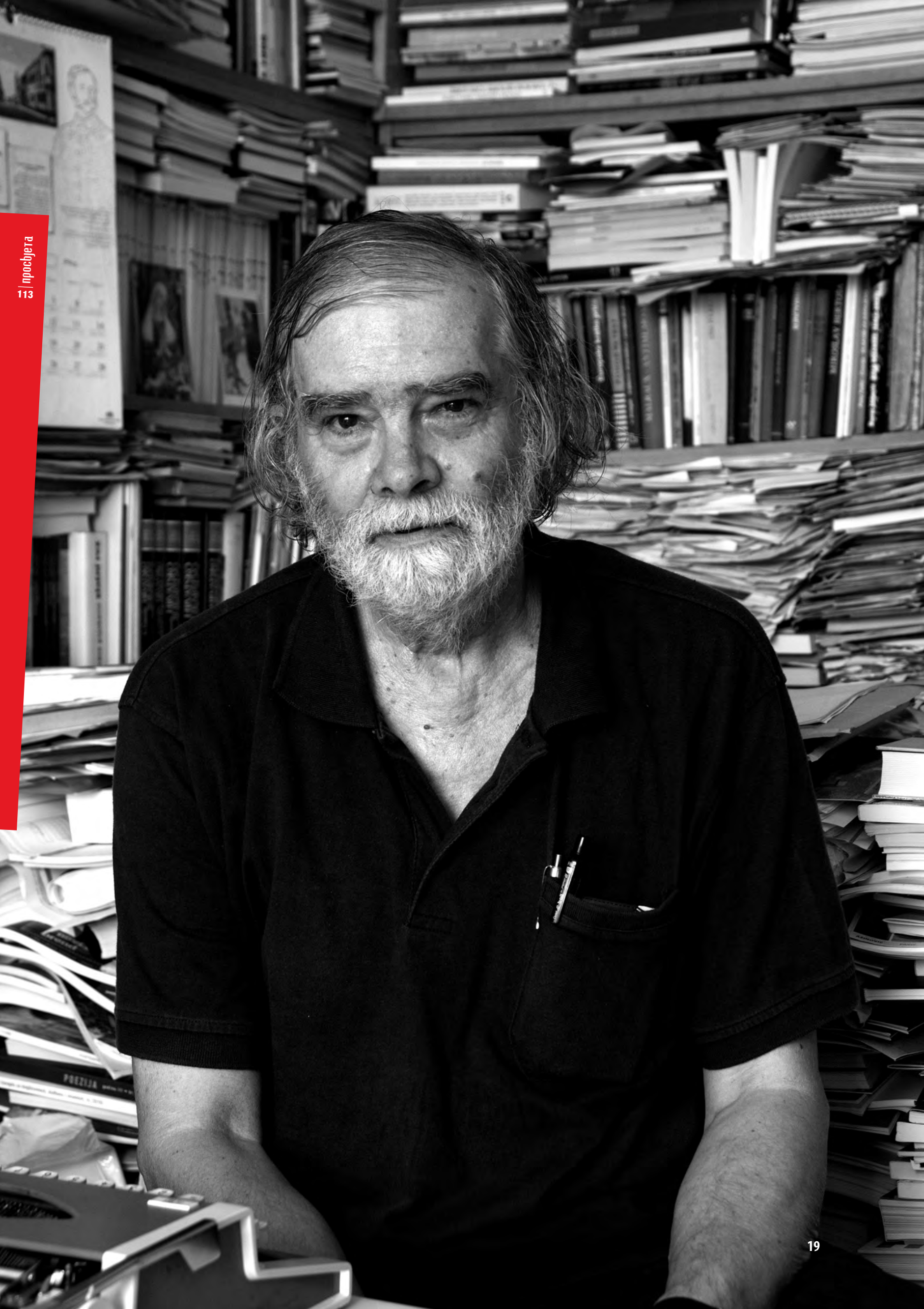
Da li su Srbi Hrvatima Bugari, kako je to još prije desetak godina rekao Stanko Lasić, a u polemiku se uključio Igor Mandić?

Tonko Maroević: Mandić je na svoj način odgovorio na tu Lasićevu dosjetku, a ja bih odgovorio na svoj. Naravno da ta bliskost ili zajedničnost jezi-

ka može olakšati komunikaciju, pa je i olakšava, ali s druge strane ima nešto istinito u europskim zahtjevima na koje je Lasić pritom mislio. Ne možemo se više odmjeravati samo u južnoslavenskom prostoru, nego moramo povećati kriterije i širiti se u europski u kojem će samo veće vrijednosti dobivati na značenju. Premda je i južnoslavenski prostor imao svoje vrijednosti kao svojevrsno provjeravanje, filtriranje, čak i kao kompenzacija s obzirom da su neke stvari koje nisu mogle proći u Zagrebu, mogle proći u Beogradu zahvaljujući liberalnijoj sredini. I moji slovenski prijatelji kažu da su se rado provjeravali i afirmirali u širem krugu zbog čega im je danas pomalo tijesno.

Koliko su različita izvorišta hrvatske i srpske kulture? Koliko su one bliske, bez obzira na jezičnu sličnost?

Tonko Maroević: Znatno su različite, i to ne samo zbog katolicizma i pravoslavlja, kao ishodišta iz kojih se formirao onaj apstraktni dio leksike. Ali, želim ukazati na nešto drugo. Između dva svjetska rata srpska kultura bila je puno više naslonjena na francusku, nego što je to bio slučaj s hrvatskom. Srpski nadrealizam je rezultat školovanja velikog broja srpskih intelektualaca u Parizu. Hrvatska kultura je pak bila bliža Njemačkoj i Češkoj, odnosno srednjoeuropskoj. Vojvodina je poseban slučaj i predstavlja prelazno kulturno područje, čak bih se usudio reći i jezično u nekim aspektima, jer je mitteleuropsko budući da je srednja Europa preko Austro-Ugarske imala veliki utjecaj. Jako sam volio Antologiju srpske poezije Miodraga Pavlovića koja je inzistirala na bizantskoj podlozi, bez integriranja Dubrovnika za kojeg i osobno smatram da je bitno bliži hrvatskoj kulturi, premda je kao mjesto arhiva bitan i za spoznavanje srpske povijesti. Pavlović je izvanredno, gotovo

eliotovski, pronašao kontinuitet od Srednjega vijeka do suvremenosti koji je meni blizak. Silno su mi interesantni pjesnici poput Ivana V. Lalića, koji jest zagrebački đak, ali je 'bizantinizirao' u nekom finom, reklo bi se, apartnom smislu. Bizantska kultura je s utjecajem na srpske manastire i duhovnost silno važna pa i pjesme poput Branka Miljkovića "Arijski anđeo" koje se na-dovezuju na tu tradiciju.

Uvijek sam imao prijatelje Srbe iz Hrvatske koji su djelovali u našoj kulturi. Ne mogu niti želim zaboraviti Milana Milišića ili Vojina Bakića s kojima sam surađivao i prijateljevao priređujući im knjige, monografije i izložbe. Taj interes danas je obnovljen. Zadnjih godina bio sam nekoliko puta u Beogradu, Somboru i Novom Sadu. Osobno sam vrlo znatiželjan čovjek i želim vidjeti nove knjige, osobito pisaca koje sam prije pratio iz svoje generacije. Nisam u stanju pratiti cijelu scenu

Nikako u ovaj razgovor nisam želio 'pripustiti' ono što nazivamo dnevnim politikom, ali je nezaobilazno ne spomenuti pojam 'bizantizma' na koji se u viša navrata, u negativnom smislu, referirao premijer Zoran Milanović.

Tonko Maroević: Počeo sam sveučilišnu karijeru kao medieavalist i Bizant je za mene velika kulturna činjenica. Ljubo Karaman i Milan Prelog naučili su me da je Dalmacija kroz Bizant održala kasnu antiku i visoku kulturu, tako da za mene Bizant ne može biti negativna činjenica. Druga stvar je što je on u srpskoj kulturi, za razliku od hrvatske, konstitutivan.

Zašto pojam 'bizantizam' danas u Hrvatskoj ima negativno značenje?

Tonko Maroević: Negativan je jer se odnosi na trgovce i stoji kao sinonim za 'Levantinca'. Pokušavamo biti korektni, ali ovaj put ću učiniti iznimku i podsjetiti da je riječ Židov neko vrijeme imala negativnu konotaciju, jer su Židovi također dolazili s Levanta. Termini klišu, značenja se mijenjaju. Primjerice, u mojoj struci povijesti umjetnosti povijesni termini nastajali su kao negativni poput gotike ili manirizma, da bi s vremenom postajali pozitivni. Bizant je, ponovio bih, za srpsku kulturu okosnica, a za nas tangenta.

Nakon raspada Jugoslavije, na njenom području prvu ozbiljniju suradnju uspostavili su kriminalci. Slijedili su poduzetnici koji sada otvoreno zazivaju ono što se voli nazivati jugo-sferom. Imam dojam da kulturnjaci kasne u tom procesu?

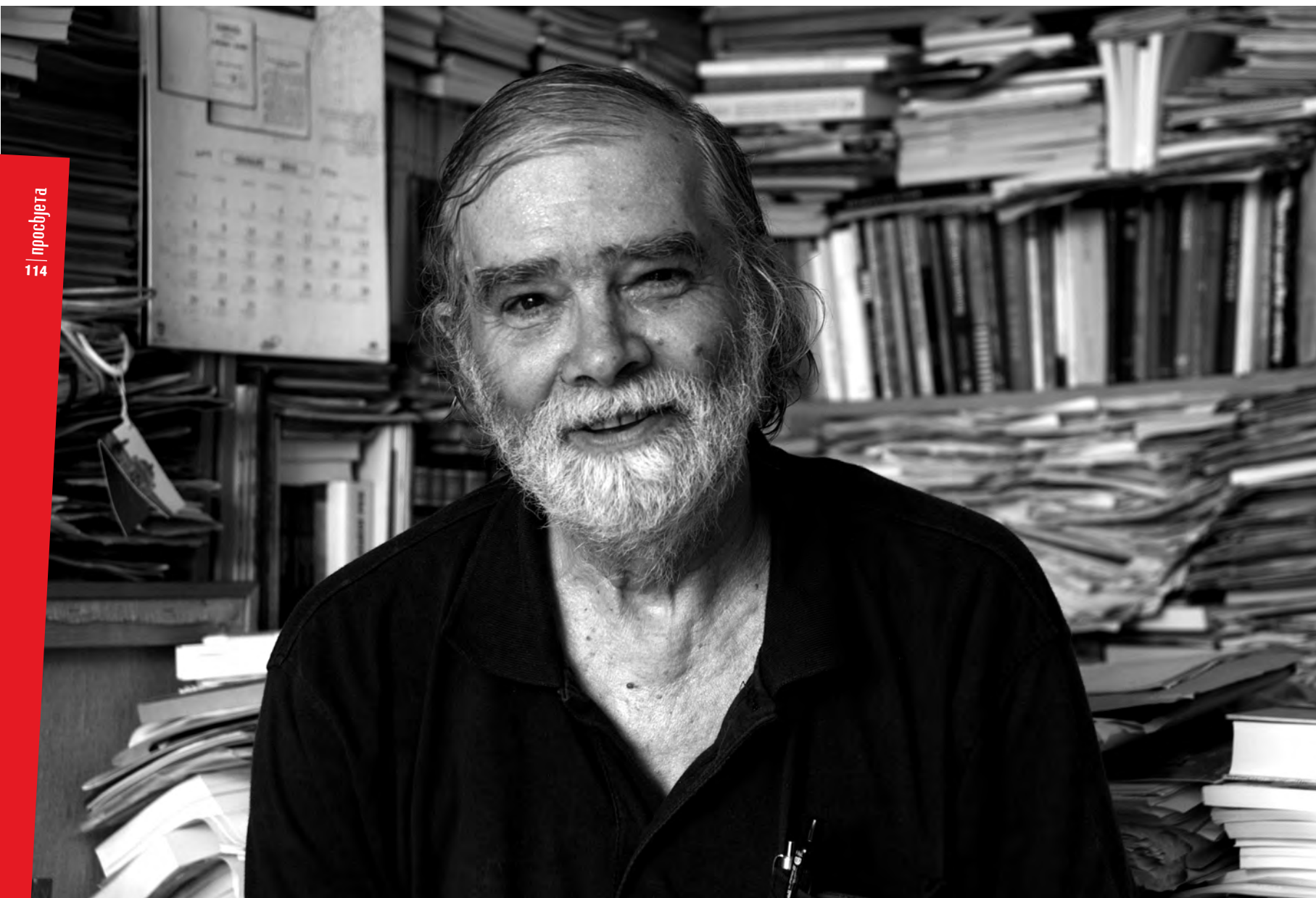
Tonko Maroević: Težim proširivanju vlastitih vidika. Kreativne informacije su mi silno zanimljive. Jako me zanima kako se modificira bilo koji univerzalni trend i u određenom prostoru dobiva stanovite specifičnosti. Danas se možda više govori o regijama, nego nacijama, koje su ipak 19-stoljetna kategorija koja nije izgubila svoje značenje. Za mene nacionalni osjećaj nije negativan. Nacionalist i šovinist nisu sinonimi. Šovinizam je mržnja, a nacionalizam, uvjetno rečeno, svijest o vlastitim manama i prednostima, češće manama. U tom smislu nacionalno osjećanje može biti i teret, ali teret koji se ponekad mora i ponijeti. Ako zbog ničeg drugog, onda zbog dostojanstva i osjećaja duga prema prethodnicima.

Što u ovakvom globaliziranom svijetu uopće znači biti Srbin, odnosno biti Hrvat?

Tonko Maroević: Vrlo je nezgodno ako si Hrvat samo po tome što nisi Srbin, ili ako si Srbin samo zato da ne budeš Hrvat. Ta je opcija danas vrlo česta. Meni se čini da je moje hrvatstvo određena svijest o slojevitosti vlastitoga prostora i jezika. Dolazim iz kulturne sfere oblikovanja. Običan čovjek se prema tom pitanju odnosi u slojevitosti lojalnosti prema bližnjima. Čini mi se da prečesto zaboravljamo tu komponentu pretjerujući u individualizmu. Čovjek je naprosto dužan prema najprije užoj, onda i široj obitelji, a na kraju i prema naciji kao komponenti vlastitog identiteta. Nacionalni identiteti postoje, bez obzira hoćemo li mi to priznati ili ne. I Srbi u Hrvatskoj brane svoj identitet, a usudio bih se reći da se i hrvatstvo određuje prema njemu. Kao određen oblik dužnosti prema manjstvu. Kad je izbio Domovinski rat rekao sam da mi je važniji osjećaj prostora, nego roda, dakle tla nego roda.

Po čemu je kultura Srba u Hrvatskoj autentična? Zadnjih godina puno se raspravlja o jezičnim pitanjima. Dio stručnjaka nastojao je hrvatski jezik definirati prije svega kao različit jezik od srpskog pa su se objavljivali razlikovni rječnici. S druge strane, jezik Srba u Hrvatskoj ostao je, kako je to jednom prilično točno rečeno, onaj jezik kojim se govorilo prije rata?

Tonko Maroević: Formulacija je dosta dobra i pragmatična. Napisao sam sonet jednoj srpskoj pjesnikinji koji završavam sljedećim stihovima: "Dva jezika su dodijeljena nama / Da izbjegnemo smetnje na vezama". Svoj jezik sam uvijek zvao hrvatskim. Filološki razlike sa srpskim nisu velike, ali male razlike — kao što je poznato — puno su osjetljivije. Srbi u Hrvatskoj sigurno shvaćaju taj narcizam malih razlika. Jezik možete zvati kako hoćete. Udio Srba u hrvatskoj književnosti nikada nije bio malen, baš kao što nije mali ni udio Hrvata u srpskoj književnosti. Neki su pak tamo završili zbog svoje tvrdoglavosti ili pripadnosti političkoj opciji Orjuna. Primjerice, pitanje je u kojoj je mjeri Niko Bartulović hrvatski, a u kojoj srpski pisac. On je i jedno i drugo. Bartulović je još 1939. godine u Beogradu objavljivao kao hrvatski pisac, ali je mislio da pripada i srpskoj književnosti. Nešto nalik na Ivu Andrića s kojim je bio bliski prijatelj. Naravno, da nije ista veličina, ali mi je zanimljiv jer sam iz njegovog mjesta. Stoga sam kad je Prosvjeta objavila Bartulovićevu knjigu rekao: "Drago mi je što je objavljena, ali nije mi drago jer se osjećam kao da mi ga uzimate." Bartulovića bih danas teško obranio kao hrvatskog pisca jer su predrasude prema njemu prejake, ali on svakako spada i u hrvatski književni korpus. Dakle, ne kradem ga, ali napominjem da on ne pripada srpskom manjinskom krugu i da je pisac drugačije sudbine.

Rasprave o pravopisu i jeziku stalno traju.

Tonko Maroević: Bošnjaci i Crnogorci su svoj jezik nazvali svojim imenom i na to apsolutno imaju pravo. Srpsko-hrvatski se raspao već na toj razini. Smatram da je bilo vrlo nezgodnih i pretjeranih tvrdnji da su Hrvati 'ustasizirali' svoj jezik. Te sam prigovore osjećao kao presizanje u interese vlastitog jezika. Hrvatski je jezik, baš kao što je jezik Đorđa Markovića Kodera ili Laze Kostića ili vojvođanskih pisaca, stvoren po njemačkom modelu kovanica i neologizama. Hrvatski jezik oduvijek je bio skloniji 'kovanju', ali s druge strane kad gledam imaginaciju srpskog pjesnika Momčila Nastasijevića, koji nikada do kraja nije bio prihvaćen, lako je zaključiti da bi i on mogao biti optužen za silovanje jezika. Zapadnoslavenski jezični model ponešto se razlikovao od istočnoslavenskog na razini formativnih modela. Dio srpskih pisaca iz Hrvatske pisao je najčišćim hrvatskim jezikom, s jasnom ijekavicom i plastičnošću, poput Čede Price. Ne bih želio imenovati nikoga osim mrtvih, jer će ispasti da brojim krvna zrnca. Moj prijatelj Milan Milišić je svoju ekavsku knjigu ijekavizirao, a ne kroatizirao. Vratio ju je dubrovačkoj sredini u kojoj je bio formiran, bez želje da radi ustupke hrvatstvu. Milišić je to napravio za vlastitu koherenciju. Bio je ponosni Srbin, ali i ponosni hrvatski književnik. Znao je da je nasljednik dubrovačke tradicije Ive Vojnovića.

Hrvatska je s 1. srpnjem ušla u Europsku uniju. Što ta činjenica znači za kulturu na ovim prostorima?

Tonko Maroević: Davno sam se nazvao eurofatalistom. Naravno da mi je bliža sudbina Europe, nego Azije. Također, smatram da je i srpska kultura dio europske, premda jedan njen dio, po prirodi pravoslavlja, malo više gleda prema Moskvi, koja je i tako dio Europe. Činjenica ulaska u EU trebala bi značiti i završetak bilo kakvog neprijateljstva između Hrvatske i Srbije. Kao da je naša država ponovno ušla u Austro-Ugarsku. Zapravo, nisam posebno sretan zbog toga. Ja sam ponosan na to što sam rođen u Splitu, što dobro poznajem Dubrovnik i Trogir. Volim i Karlovac i Sisak i Varaždin. Sve su to gradovi koji su europske urbane činjenice. Nisam se nikad osjećao neeuropljanin.

Ali ste ipak eurofatalist?

Tonko Maroević: U smislu da nam je Europa sudbina koja se ne može izbjeći. Nema gdje bježati iz Europe. Ali, moram reći da sam više Mediteranac nego Europejac.

Ta vas je činjenica po mnogo čemu i odredila. Često znaju reći da ste vi zapravo čovjek iz vremena humanizma...

Tonko Maroević: To je moj ideal. Znam da je i onda bilo svega na svijetu, ali u toj kulturi koja je relativizirala individualne uloge pisac je bio više nasljednik nego autonomni romantičarski individualist. U tom smislu mi je humanistička kultura bliža i draža, jer sam dio nečega što je bilo prije i što će biti poslije mene. Imam razvijen osjećaj tradicije u kojem su i modernizmi i avangarde oblici tradicije.

Mediteran je ishodište. Grčka i Rim sa svojim latinskim jezikom. Možda sam najviše Latin. Kad u Islamu Grčkom govorimo o Vladanu Desnici, uvijek pomislim kako je i on po svojoj talijanskoj kulturi i po 'croceanizmu', zapravo Latin. Desnica je moj pisac

A Mediteran?

Tonko Maroević: Mediteran je ishodište. Grčka i Rim sa svojim latinskim jezikom. Možda sam najviše Latin. Kad u Islamu Grčkom govorimo o Vladanu Desnici, uvijek pomislim kako je i on po svojoj talijanskoj kulturi i po 'croceanizmu', zapravo Latin. Desnica je moj pisac.

Desnica je vaš, ali Krleža kojem upravo obilježavamo 120 godina od rođenja, baš i nije. Nazvali ste se 'akrležijancem'?

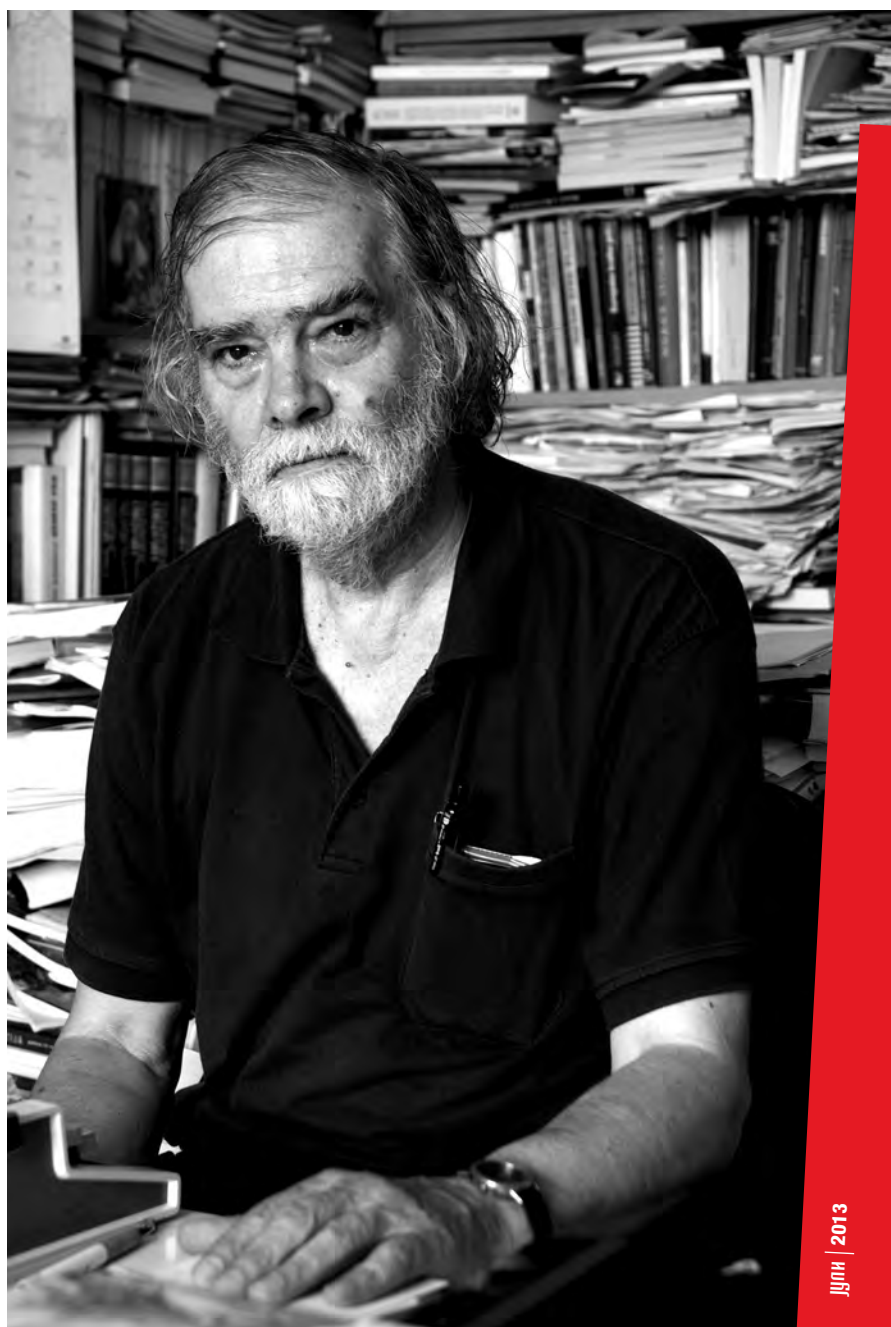
Tonko Maroević: Krleža je silno darovit i nemam rezervi prema tome jer je taj dar rezultirao s nekoliko remek-djela poput *Balada Petrice Kerempuha*, *Hrvatskog boga Marsa*, nekim dramskim tekstovima, *Na rubu pameti* do neke mjere. U mojem osjećaju mjere i standarda, Krleža je malo prebujan. Draži mi je Andrić, a najbliži Ranko Marinković i Slobodan Novak.

Opet Mediteran?

Tonko Maroević: Ja sam odrastao u tom ambijentu. Priređivao sam knjige Desnice, Marinkovića i Novaka. Ne mogu se baviti nečim što ne osjećam kao sasvim svoje. Sada bih najradije radio na Milišiću i to u okviru hrvatske književnosti, jer je to naš dug. Nadam se da će i Srbija napraviti slično, jer Milišić pripada dvjema književnostima i na određen način nas spaja, a na drugi razdvaja. Hoću reći, ako se objavi u obje države. Budući da zasad nema dovoljno recepcije ni u jednoj ni u drugoj sredini, to bi za njega bila i sreća. A veliko je pitanje ima li danas uopće neki pisac veliku recepciju.

Pisci su nekada bili slavne i uvažavane osobe. Zašto je došlo do takve prilično nagle promjene u odnosu prema pisanoj riječi?

Tonko Maroević: Manje se čita. Prije trideset-četrdeset godina puno se više ludovalo za čitanjem. Naravno da su dijelom za to krivi i mediji tako da ne mogu zamjeriti nikome tko je raspršen na sve strane. Nedavno sam pročitao knjigu Bore Ćosića *Vražji nakot* koja govori o Radomiru Konstantinoviću, kojeg sam pokušao čitati još tamo 1956. godine. S obzirom da sam imao

nekih 15-16 godina nisam najbolje razumio. Bio mi je pretežak. Zbunjivao me sa svojim egzistencijalizmom, jednako kao i Sartre.

Kazali ste za poeziju da se danas puno više piše, nego što se čita. Vrijedi li jednako i za prozu?

Tonko Maroević: Danas se u Hrvatskoj, da o Srbiji ne govorimo, godišnje objavi po 50-60 romana. Ljudi žele pisati držeći se devize da je svaki život jedan roman. Tako svatko hoće ostaviti ponešto. Teško je to sve skupa pratiti. Kad sam bio u žiriju nagrade "Vladimir Nazor" dobili smo 44 knjige kao godišnju ponudu. Naravno da u mjesec dana nisam stigao sve pročitati. Svakodnevno mi šalju knjige jer znaju da čitam. Mnogi više ne čitaju, nego samo pišu.

Koliko takva kvantiteta ubija kvalitetu?

Tonko Maroević: Prilično, ali razina pismenosti i žanrovske svijesti se

povećala. Ali nedostaje ona fina, stilska pismenost. Danas je nezamislivo da netko piše poput Desnice i Novaka.

Koga cijenite od mlađih književnika?

Tonko Maroević: Jako mi se sviđela proza Tatjane Gromače *Božanska dječica*. Cijenim i Zorana Ferića koji 'marinkovićevski' zna konstruirati. Da budem iskren, više me zanimaju oni koji su mi generacijski bliski. Ja sam davno formiran, ili da kažem točnije, datiran.

Nekada su se knjige iščekivale. Čak i poezija, sada osim Danijela Dragojevića, ne znam da širu javnost zanima nova zbirka pjesama?

Tonko Maroević: Dragojević se čekalo i dočekalo. Dragojeviću jako puno dugujem i puno je utjecao na moje shvaćanje poezije.

Usprkos činjenici da više nemate dobre osobne odnose?

Tonko Maroević: On je mene prestao pozdravljati.

Zbog kritike koju ste napisali?

Tonko Maroević: Ne zbog kritike. Ja sam o njemu uvijek pisao jako afirmativno. Nego je on takav čovjek i ima pravo na svoje mišljenje. U tome mu ne želim smetati. Dragojević je poseban čovjek. Bila mi je čast, ali i korist, što sam neko vrijeme razgovarao s njim. Izvukao sam dobit od toga.

Ne kažem da smo živjeli u idealnom svijetu, ali svakako u svijetu nekakvih kriterija. Danas je sve na prodaju. Nikada nisam ni pomislio da ću biti toliko blizak ljevičarstvu kao što sam to danas postao. Ne zato što pratim trendove. Prije rata ljevičarstvo mi se činilo kao državna vjera, pa mi nije bilo simpatično

Je li vam netko 'digao pozdrav' zbog kritike. Osamnaest godina ste u *Slobodnoj Dalmaciji* svaki tjedan pisali o poeziji...

Tonko Maroević: Mislim da nije. Ja pišem obzirno. Nisam razmetljiv, ako mi se nešto i ne sviđa, to ću pristojno formulirati kao nešto što je nedovoljno kompleksno. Postoje različite fraze koje mogu stvari staviti na pravu razinu. Ali s druge strane svaki pokušaj ulaska u kompleks poezije treba pozdraviti. Ja sam prije svega znatiželjan i dobrohotan čitatelj. Mene veseli čitati i ako čitam nešto lošije, opet sam veseo. Čitajući sam živio i odmjeravao se. Zato se i ne tužim ako mi prigovaraju da sam preblag i svakome dobar, iako to nije istina. Imam svoju razinu kriterija od koje nikada nisam želio odustati, ali isto tako nikada nisam želio sjeći sjekirom. Ako je nešto daleko ispod kriterija, izbjegavam reagirati jer imam pravo izbora. A ako bi me netko nagazio, znao bih mu odgovoriti.

U kakvom je stanju današnja književna kritika? Postoji li uopće?

Tonko Maroević: U vrlo lošem. Krešimir Bagić jedini piše o poeziji u nekom mediju, u *Vijencu*, s određenom širinom i kompetencijama jer zna analizirati. Ponekad u časopisu *Poezija* napišu Branko Maleš, Damir Šalat, Branko Bošnjak i Cvjetko Milanja. Oni znaju pisati, ali kako časopis nema kontinuitet, to je prerijetko. Nedostaje mi Zvonimir Mrkonjić koji je imao najduži kontinuitet i s kojim sam prijateljevao. Nismo uvijek bili istomišljenici, ali sam se volio s njim uspoređivati. Zapravo je veći problem u medijima. Stranice kulture svele su se na puke informacije i to često vrlo proizvoljne. Ne mislim da su zlonamjerne, nego nemaju pune informacije. Novine su puno izgubile od rata. Ne kažem da smo živjeli u idealnom svijetu, ali svakako u svijetu nekakvih kriterija. Danas je sve na prodaju. Nikada nisam ni pomislio da ću biti toliko blizak ljevičarstvu kao što sam to danas postao. Ne zato što pratim trendove. Prije rata ljevičarstvo mi se činilo kao državna vjera, pa mi nije bilo simpatično.

Idete drukčijim putem od uobičajenog po kojem se s godinama postaje konzervativan?

Tonko Maroević: Imam urođenu ljubav prema tradiciji. Ne znam znači li to da sam konzervativan ili tek želim konzervirati neke vrijednosti. I anarhisti ponekad mogu biti simpatični, ali svijet bi trebao očuvati određenu ravnotežu.

Pozicija slikara, posebno mlađih, nije ništa bolja od pozicije književnika? I oni su bačeni na marginu.

Tonko Maroević: Nema više pravog tržišta, a nema ni društvenog otpora. U mladosti sam bio član otkupnih komisija koje su vrlo ozbiljne svote investirale u kupnju djela. Mladi su imali lakši start. Treba reći da se i status slike u svijetu kroz šezdeset godina jako relativizirao. Drugi mediji su zauzeli njeno mjesto, a slika je često ostajala repetitivna. Daroviti ljudi se i danas mogu izraziti, ali su male šanse da njihov rad bude društveno prihvaćen. Nema prave recepcije, niti likovne kritike. Zato je jako teško steći značenje koje je nekad slikar mogao imati. Masovna kultura je neprijatelj elitne kulture jer je razvodnjava i to je problem s kojim se suočavamo. Važno je sačuvati određene znakove vremena. Da kažem sada nešto banalno: veliku većinu političara iz 50-ih godina ne pamtim, ali Sartre i Camus pamtim. Bez znakova u vremenu koji su nataloženi jako se teško orijentirati. Veliko je pitanje je li povijest učiteljica života, ali bez nje smo puno ogoljeniji.

Jesu li slični procesi i u svijetu?

Tonko Maroević: Nismo iznimka. Jugoslavija nije bila izolirana država, poput onih iz sovjetskog bloka. Socijalistički poredak davao je kulturi veću težinu i nije bilo sve na prodaju. Danas je slogan: "Sve je na prodaju", pa nemamo ni taj obrambeni sistem koji nas je na određen način činio posebnijima. Likovna umjetnost, koja je jezično kozmopolitska, unutar Jugoslavije postigla je ozbiljnu razinu. Čak i spomenici NOB-a bili su reprezentativni na znatno široj razini od domaće. Tako je bilo i s izložbama. Možda tržište nije bilo veliko, ali su se neki poput Dušana Džamonje nosili ravnopravno s najboljim francuskim i španjolskim umjetnicima. Ni onda nije bilo lako, a danas je mnogo teže.

ISTORIJA DALMATINSKIH TIPOVA, PROPALIH PLEMIĆA I VESELIH FRATROVA

ŠIBENIČKA MAŠTA NAJBOLJE VRSTE

Jelena Svirčić

Ko je putovao duž dalmatinske obale, tome će Šibenik ostati u pameti mimo ostale varoši uz koje se naše more pjenuši. Zadar je ljepši, Spljet je i od ovoga zgodniji, gospodski Dubrovnik odvojio je od obaju, ali je Šibenik čudnovatiji od svih

Tridesetih godina 19. stoljeća Šibenik se počinje ubrzano mijenjati, a duh modernizacije zahvaća i učmali gradić na dalmatinskoj obali. Grad se širi, migracije stanovništva iz okolnih sela popunjavaju tadašnja „zagrađa“ poput Varoši, slabi utjecaj talijanske autonomaške elite, a do tada ekonomski i kulturno marginalizirana slavenska populacija (koja čini većinu) počinje s procesom političkog opismenjivanja i zahtijevanja jednakih političkih prava. Istovremeno, postupno napreduje manufakturna proizvodnja i potreba za radnom snagom, dolazi do ostvarivanja robnih viškova uslijed izvoza robe i razmjene dobara, čini se grad počinje disati do tada neznanom širinom. Sedamdesetih godina, kad na vlast dolazi karizmatični narodnjački gradonačelnik Ante Šupuk i donosi odluku o rušenju „zagušujućih“ gradskih bedema, Šibenik ulazi u svoje najproduktivnije razdoblje. U gradu su već stasali, redom manjinski, industrijski pogoni, poput Inchiostrijevih pogona tjestenine, Bonzijeve manufakture voštanica te tkaonica Matavuljevih.

Simeuna Šima Matavulj, fetiva Varošanka iz porodice pravoslavnih Triva, s mužem Stevanom godine 1844. pokreće manufakturnu obradu dalmatinskog narodnog veziva u obliku kapa, prsluka i koportana. Šima je dala i konačni, današnji izgled „šibenskoj kapi“, izvoru velikog regionalnog i nacionalnog ponosa „prvog samorodnog hrvatskog grada na Jadranu“. Šibensko pučko pokrivalo, inačica je crvene narodne kape, specifično je po svojoj narančastoj boji i vezu automatski se povezuje s gradom i njegovom kulturnom baštinom, ali ne i s obitelji Matavulj. Pučka kapa simbolizirala je slavenstvo, ali i otpor narodnjaka prema autonomašima s gospodskim klobukom na glavi, a kasnije u borbi za vlast u Šibeniku i drugim dalmatinskim gradovima.

Tridesetak godina nakon osnivanja, udovica Matavulj i samohrana majka dvojice sinova u svom pogonu zapošljava četrdesetak radnica i kooperantica, i godišnje proizvodi osam tisuća kapa od grubog crkvenog sukna.

Njezin mlađi sin, Simo Matavulj, član Srpske akademije nauka i umjetnosti, književnik i prevoditelj Maupassanta, Zole i Molierea, najistaknutiji srpski realista, „srpski Balzak“, kako su mu znali tepati književni kritičari, rođen je u šibenskoj Varoši 1852. godine, a umire 1905. u Beogradu.

Godine u kojima je živio i o kojima je pisao Matavulj poklapaju se s možda najzanimljivijim razdobljem šibenske i dalmatinske povijesti. Do tada neviđeni privredni, politički i kulturni razvoj austrijske provincije pod direktnim talijanskim utjecajem, odvijao se u zanimljivim vremenima srpsko-hrvatskog sveslavenskog bratstva, rastakanja Austro-Ugarskog i Otomanskog Carstva, upliva Napoleona i Marmonta, sve uz postepeno konstruiranje nacionalnih razlika uslijed razlika u konfesiji

Poduzetna majka Šima u ranim godinama ga šalje kod strica u manastir Krupa „da bude kaluđer kad već za ništa drugo nije“, jer mladi Simo očito nije bio zainteresiran za obiteljsku proizvodnju koju kasnije uspješno preuzima i širi stariji brat Đuro. U nikad dovršenoj autobiografiji, *Bilješkama jednog pisca*, Simo majku opisuje kao talentiranu pripovjedačicu te vrijednu ženu s

*Fotografije iz privatnog albuma obitelji Matavulj, ustupio Jadran Kale, etnolog Muzeja grada Šibenika.

odlikama „šibeničke mašte najbolje vrste“. Četiri godine u manastiru kasnije će biti od velike koristi upoznavanje s narodnim govorom, seoskim životom, a vrijeme koje je proveo s kaluđerima i život u manastiru poslužiti će mu da napiše „jednu od najboljih srpskih knjiga“, roman *Bakonja fra Brne*, ali i da, paradoksalno, trajno izgubi vjeru u boga.

Godine u kojima je živio i o kojima je pisao Matavulj poklapaju se s možda najzanimljivijim razdobljem šibenske i dalmatinske povijesti. Do tada neviđeni privredni, politički i kulturni razvoj austrijske provincije pod direktnim talijanskim utjecajem, odvijao se u zanimljivim vremenima srpsko-hrvatskog sveslavenskog bratstva, rastakanja Austro-Ugarskog i Otomanskog Carstva, upliva Napoleona i Marmonta, sve uz postepeno konstruiranje nacionalnih razlika uslijed razlika u konfesiji.

Za današnje prilike nezamislivo, Šibenik tog vremena imao je četiri hotela, nekoliko javnih kuća, više gradskih tiskovina, a kuriozitetom se izdvaja postojanje lokalnog četničkog udruženja o čijoj proslavi slave i spontanom veselju po centralnim gradskim ulicama i njegovoj kulminaciji u danas nepostojećem hotelu „Kosovo“ na Vanjskom piše *Narodna tribuna* 1933. godine. U tim novinama bilo je uobičajeno da „zaslužnije“ gradske obitelji pravoslavne provenijencije, poput Matavuljevih, pozivaju na slavu ili se ispričavaju zbog nemogućnosti održavanja iste.

Osniva se i Narodna slavjanska čitaonica, koja postaje žarištem antiautonomaske misli i operativni politički centar Preporodnog pokreta, a ideologija bratstva Hrvata i Srba uslijed djelovanja Narodne stranke bila je na vrhuncu.

Iako u početku podržava Narodnu stranku i narodnjačke misli, Matavulj odbacuje politiku smatrajući je rabotom koja donosi hljeb bez motike. Ipak, često se bavio politikom, bilo kao sudionik hercegovačkih ustajanja dok je boravio na Cetinju, u ranijoj mladosti kada u Islamu Grčkom stupa u službu kod grofa Jankovića da mu „bude drug u razgovoru“, ili kad je na prvoj učiteljskoj službi u selu Đevrskama sa Savom Bjelanovićem raspravljao o srpsko-hrvatskim razlikama. Janković, važan ideolog očuvanja srpskog identiteta u Dalmaciji, poliglot i zaljubljenik u intelektualne razgovore, Matavulju pruža priliku da se u Kuli Jankovića profesionalno izgradi, što budući pisac spremno prihvaća te u slobodno vrijeme vrijedno iščitava kućnu biblioteku i grozničavo uči francuski.

Sam Matavulj u svojim razmišljanjima nije se posvetio razlikama po nacionalnom ključu već geografsko-kulturnim obilježjima, a to bi se danas kolokvijalno nazvalo mentalitetom. Prepoznaje rasizme primorja prema kontinentu i obrnuto, a primorje mu ostaje trajan izvor inspiracije dok mu je, barem u početku, stalna preokupacija odbacivanje talijanske jezične i kulturne dominacije.

Talijanska kulturna hegemonija proizlazila je iz činjenice da se u školama učio samo talijanski jezik, dok je Simo Matavulj pripadnik prve generacije pravoslavne djece koja pohađaju školu na narodnom (srpskom) jeziku u pravoslavnoj osnovnoj školi, koju je u Šibeniku osnovao Jovan Bovan. U *Bilješkama jednog pisca* Matavulj piše da je otpor prema talijanizmu kod Srba bio intenzivniji zbog razlike u vjeri. Zaokupljaju ga psihološke posljedice političke rascjepkanosti „naših primorskih zemalja“, a pod tim podrazumijeva

Dalmaciju, Dubrovnik i Boku. „Sumnjam da pod kapom nebeskom ima manje zemlje, a veće pocjepanosti i naroda upornijeg u svojim navikama nego što su Dalmacija i Dalmatinci.“

Nije se slagao s tadašnjim ideolozima političkog srpstva, poput Save Bjelanovića, koji je smatrao da se oko srpstva mogu ujediniti i Hrvati, jer je za njega razlika u vjeri bila bitna. Međutim, od nacionalno-konfesionalnih razlika više su ga okupirale teme života siromašnih pučana, čiji govor vjerno prenosi u mnogobrojnim pripovijetkama i manje brojnim romanima, oslanjajući se na snažno pamćenje i moć zapažanja.

U *Bilješkama jednog pisca* Matavulj piše da je otpor prema talijanizmu kod Srba bio intenzivniji zbog razlike u vjeri. Zaokupljaju ga psihološke posljedice političke rascjepkanosti „naših primorskih zemalja“, a pod tim podrazumijeva Dalmaciju, Dubrovnik i Boku. „Sumnjam da pod kapom nebeskom ima manje zemlje, a veće pocjepanosti i naroda upornijeg u svojim navikama nego što su Dalmacija i Dalmatinci.“

Iako se iz današnje perspektive doima nespretno i zastario, Matavuljev jezik još uvijek odiše vedrinom kojom je „primorski Pomet“ nasimijavao i osvajao svoje suvremenike, dajući im dragocjen uvid u život gotovo mističnog primorja te u njegovu „istoriju dalmatinskih tipova, propalih plemića i veselih fratrova“. Matavuljevi suvremenici i beogradski kritičari cijenili su njegov „primorski“ opus, dok su njegove pokušaje hvatanja beogradskog duha i prelazak na ekavicu najčešće kvalificirali kao svojevrsnu nemušnost odnosno nedovoljnu sofisticiranost njegova književnog izričaja. Jovan Skerlić kaže da dobrog Matavulja treba tražiti „u onim njegovim istorijama dalmatinskih tipova, propalih plemića i veselih fratrova“.

Iako je u rodnom Šibeniku proveo vrlo malo vremena, neprestano se seleći od Đevrsaka, Islama Grčkog do Herceg Novog, Cetinja i Beograda, gdje postaje poštovani gospodin Matavulj i član SANU-a, sjećanje na djetinjstvo, kada je u društvu sa „živilaznim težačima“ vrludao tijesnim starim ulicama, s negodovanjem promatrajući bljedoliku i „metiljavu djecu gradske aristokracije“, ostaje trajno opisano u njegovim pripovijetkama, a njih piše s etnografskom preciznošću i bilježi autentičan narodni govor i način života.

Kritičar Đuza Radović tako piše: „Ni za jednog od naših starijih pisaca nije do te mere neophodno poznavati sredinu u kojoj je pisac živio, kao što je slučaj sa Simom Matavuljem. Skoro od pripovetke do pripovetke, od jednog događaja do drugog ili od jedne ličnosti koju nam prikazuje do druge možemo naći žive modele, stvarne ljude i zgode koje je Matavulj uzeo za predmet svog pripovijedanja... može se reći da pisac ništa nije 'izmislio'.“

Konte Ile Deseti i Ilija Vulinov jedina je Matavuljeva pripovijetka (ali i rijetki književni opis Šibenika) u kojoj daje opširniji opis rodno grada, njegova eksterijera i interijera, opis srca grada, zagrađa i okolice, njegove historije i tadašnjeg stanja. „Ko je putovao duž dalmatinske obale, tome će Šibenik ostati u pameti mimo ostale varoši uz koje se naše more pjenuši. Zadar je ljepši, Spljet je i od ovoga zgodniji, gospodski Dubrovnik odvojio je od obaju, ali je Šibenik čudnovatiji od svih”.

Posljednja stanovnica kuće Matavuljevih je Milka (Milica) Matavulj udana Bučić. Ona je ostala u gradu u vrijeme NOB-a, a nakon rata ima značajnu ulogu društvene djelatnice i majke poginule skojevke Jelke Bučić

Već za života Matavulj postaje vrlo cijenjena figura u rodnom gradu, pa se u novinama iz tog vremena mogu pronaći oduševljeni izvještaji o njegovom govoru u Slavjanskoj knjižnici, a nakon smrti postoje inicijative da mu se ispred Gospe vanka Grada podigne spomenik i na taj način oda dostojna počast. Do izgradnje spomenika nikad nije došlo, ali je osnovna škola u staroj jezgri grada u sklopu Vitićeve interpolacije ostataka gradskih bedema, bivšeg Doma JNA a današnje gradske knjižnice, punih četrdeset godina nosila njegovo ime, sve dok je u zimu 1992. školski odbor nije svečano preimenovalo u školu „Fausta Vrančića”, u već poznatoj ritualnoj regresiji u hegemoni nacionalni identitet. Na sličan način i u isto vrijeme preimenovana je i škola junakinje NOB-a, Lepe Šarić.

Manje poznat od svog slavnog brata, Đuro Matavulj od majke preuzima tekstilnu proizvodnju i proširuje je proizvodnjom likera, a njegova loza ostavlja dubok, doduše izbrisani, trag na tadašnji privredni i kulturni život. Đuro i

Đurini nasljednici svojevrtni su egzemplar uspona i pada srpske pravoslavne obitelji od seljačkih, „uskočkih”, trgovačkih korijena do buržujске porodice koja živi lagodnim životom „u varoši uz koje se naše more pjenuša”.

Opisi djetinjstva Nikše i Đure Matavulja mlađeg ponešto se razlikuju od onog njihovog prastrica. Mladi Đuro u pismima svojoj kćeri Zorini, napisanim devedesetih godina prošlog stoljeća, objavljenim 2007. u časopisu *Šibenik* u dosjeu „Povratak povijesne obitelji Matavulj u Šibenik”, ispisuje dirljiv opis bezbrižnog buržujskog života na obali mora.

Za Simu mlađeg, stric Đuro piše da je po vokaciji bio klasičar i filozof. Mogao je bez razmišljanja citirati Dantea, Goethea, Kanta, Shakespearea, Ovidija, a posebno Cicerona. U Noći vještica Simo je glumio razne likove, a najbolji je bio u ulozi ruske balerine, i to u kostimu i uz baletnu glazbu. Za Jelku, kćerku Milke Matavulj, uvjerenu skojevku strijeljanu za vrijeme rata, piše da je bila odlična pijanistica i pravi disident.

Uspon građanske srpske pravoslavne obitelji Matavulj nastupa zapravo tek godinama poslije Prvog svjetskog rata i završava se s Drugim svjetskim ratom, kad je Đurina obitelj napustila grad, a njihova imovina bila je djelomično nacionalizirana. Posljednja stanovnica kuće Matavuljevih je Milka (Milica) Matavulj udana Bučić. Ona je ostala u gradu u vrijeme NOB-a, a nakon rata ima značajnu ulogu društvene djelatnice i majke poginule skojevke Jelke Bučić. Zbog Milkinih zasluga, socijalistička vlast dopušta joj da do smrti živi u rodnoj kući Matavuljevih, u kojoj je Milka, nekad buržujka, osnovala prvi improvizirani vrtić u gradu, organizirala aktivnosti Crvenog križa te je primala doživotnu mjesečnu rentu.

I Jelka je do 1990-ih imala svoju ulicu u samom centru rodno grada. Danas se zove Ulica kraljice Jelene. Porijeklo mlade žene, uvjerene skojevke i partizanke iz poznate imućne obitelji, u bivšem režimu bilo je označeno kao buržujsko i reakcionarno. Međutim, to joj nisu zamjerali, za razliku od sadašnjeg stanja svijesti u gradu, u kojem nema mjesta ni za antifašiste ni za Srbe. Spomenu na jednu skojevku, k tome sumnjivih srpskih korijena, u današnjem Šibeniku očito nema mjesta.

ЋЕМЕР КАО ЧЕМЕР

Бранко Чоловић

Ипак је јасно да би свако даље оклијевање било погубно за овај јединствени културни споменик

Још и данас не знам зашто ми је толико дуго требало да посјетим Ћемер? Можда зато што се налази помало скрајнут у односу на главни пут, можда зато што је одлазак у Скрадин или на Брибирску Главицу као крајња одредишта и директни повратак кући у Книн увијек била преча обавеза, или једноставно стога што нам га нико дотад није могао прецизно показати. У сваком случају догодило се да досада нисам видео тај у сваком погледу занимљив објекат. Истине ради, морам признати да ми је из литературе одраније био познат и задобио тако ону посебну стварност о којој сам нашироко могао причати, а да директног увида нисам имао, на исти начин како су ми били стварни грчки храмови или велике катедрале. И тако једне суботе раног прољећа када сам се с братом враћао из Скрадина на цести у мјесту Ваћани зауставили смо случајног пролазника и одважно га упитали за овај локалитет. Одважно утолико што знамо да је мјесто насељено хрватским живљем, због чега човек не може увијек бити сигуран у саговорникову реакцију нити може имати спреман одговарајући сценарио на другачије постављено драматуршко стање. А како се то учестало понавља, ратне трауме су још увијек свјеже, а њих, очито, у овдашњој пракси само једни имају право истицати. Снажна старина хода видно потпомогнута штапом је на срећу знала гдје се Ћемер налази, упутила нас на споредни иако, показало се, асфалтирани пут, а потом ненадано приупитала да ли може и он с нама, јер да тамо није био већ двадесетак година. Таква реакција од испрва резервираног саговорника нас је помало изненадила, али смо у први мах сматрали знаком пробуђене сусретљивости или можда доколице. Старији свијет у овим срединама обично нема коме да се обраћа и свако ко им пружи прилику за разговор, или прије слушање њиховог монолога је добродошао. Разговор у аутомобилу, упркос жељи да се међусобно отворимо, па и у границама пристojности зближимо, био је сасвим шкрт првенствено због испитивалачког тона нашег домаћина. Међутим, када је мој брат изјавио да се зове Тоде, наш сапутник је то име упитно потврдио, моје је у националном смислу прилично неутрално, али своје још није био изговорио. Кола смо после краће вожње паркирали крај једне не приручне него прицестне депоније грађевинског и сличног шута нуспроизвода поратне обнове, и потом смо се упутили ка самом локалитету. Требало је још проћи којих стотињак вијугавих метара путем који се провлачи између каотичног смрековог грмља и још учесталије драче и угледати високу зидану ограду и порушене зграде.

Тек тада смо видјели о каквој грађевини се ради и тек тада се представио наш водич. Лазар Вукадиновић било је име тог осамдесетогодишњака и што је разговор више трајао све више отварао свој закопчани гард, е да би се установило да је потомак породице која је дала једног истакнутог крчког јеромонаха, Макарија Вукадиновића утемељитеља значајне просвјетне фондације од чијих је средстава 1855. у Кистањама подигнута једна од првих основних школа на српском језику. Испричао је и неке згоде из властитог дјетињства као и својеврсне легенде везане за овај скуп зграда, његове сталне и повремене становнике. Након што смо темељито разгледали и обишли садашње руине, убрали покоју преосталу шпарогу, Лазара смо допратили до његове куће. Имао је двије, стару приземницу с једне стране цесте коју је наслиједио и гдје је сада као самац становао и нову, велику, подигнуту насупрот, озидану окерастим каменим плочама, која бијаше достојан знак његовог успешног ауторијевозничког занимања и постојања некада бројне фамилије. На разстанку смо се пријатељски поздравили, а к томе Лазар нас је позвао да му будемо гости када се он по првом мају поново из Србије врати назад, притом рекавши, онако у повјерењу, да су у читавом мјесту остала живјети свега два Србина!?

Требало је још проћи којих стотињак вијугавих метара путем који се провлачи између каотичног смрековог грмља и још учесталије драче и угледати високу зидану ограду и порушене зграде. Тек тада смо видјели о каквој грађевини се ради

Ова анегдота ма како са становишта неких наших друштвених прилика била занимљива само је добар повод за разговор о сасвим озбиљној теми какво је уосталом и стање Ћемера, метоха манастира Крке. У најкраћем именица метох, мада грчког поријекла, у нашем језику је одомаћена за појам добра неке цркве или чешће манастира.

Претпоставља углавном издвојено имање са којег пристижу материјална блага и потрепштине у матични манастир, мада се истим именом називају дарована имања, најчешће једно или више села потчињених манастиру као својеврсном феудалцу. Из свега се назире отпорна средњовјековна привредна традиција која је нашла мјесто далеко и на западним странама. У Далмацији је, знамо то на основу сачуваних инвентара с почетка XIX вијека, тачније из 1831. године¹ само манастир Крка имао своје метохе, чак пет, што на непосредан начин исказује његову економску моћ на коју је било могуће надоградити и његов општедуховни значај.

Случајно или не Ваћане су у том инвентару прве споменуте. Поред њега тада је постојао метох Кожуловац, Буковица (највјероватније онај у Биовичину Селу), Косово метох и метох Дрниш. Додајемо да се на заравни изнад самог манастира налазило велико имање звано Кула, по осматрачници срушеној у некој непогоди, које је подигао Стефан Кнежевић средином XIX вијека.² Онај дрнишки изграђен у другој половини XVIII вијека за вријеме оца Макарија Крнете и Партенија

Покрајца, у првој урбанистичкој регулацији након Другог рата потпуно је уклоњен због изградње тржнице, а на основу катастарских карата и неких цртежа знамо да је то био складан склоп катних камених зграда гдје се нашло мјеста за релативно пространо двориште и врт. Метох у селу Звјеринцу на далматинском Косову за кога је такођер заслужан Макарије Крнета, на очуваном натпису надвратника првог спрата чита се година 1766., у посљедње је вријеме потпуно преиначен због потребе изградње обновљеног манастира Лазарице. Иако је била ријеч о тек једној згради измјене су биле такве и толике да су се изгубиле његове примарне архитектонске и добрим дијелом функционалне вриједности. Амбијенталне карактеристике традиционалне архитектуре донекле је задржао метох Буковица, у првом реду због очуваности здања солидне технике зидања, али и својеврсне изолираности која је предупредила било какво намјерно девастирање, као такво препуштено само протоку времена и атмосферилијама. Кожуловац је ионако био скроман, састојао се од тек једне стамбене зграде са великом конобом за вино и двије мање приземнице, једна намијењена смјештају бачава

¹ Државни архив Задар, фонд Списи православне епархије у Задру 1762-1918, св. 14, *Приказ прихода и расхода манастира Крка 1819-1859*. Целовитиу транскрипцију текста в. Б. Чоловић, *Инвентар манастира Крке из 1831. године*, Љетопис СКА Просвјета, св. XV, Загреб 2010, 8-41.

² Ако већ није сполиј у питању треба рећи да се на једној од зграда тог комплекса налази камена греда са уписаном 1791. годином.

за вино и ракију, а друга са шталом и сијеном, што не треба чудити јер се у Кожулову пољу налазио један овећи манастиру даровани виноград. Суштинска намјена метоха препознаје се у производњи и складиштењу, а поред млинова били су једини погони који су стварали и чували добра од којих се уздржавао манастир, а један дио или могући вишак, према потреби, размјењиван је за новац или неку другу робу.

Мада поменути инвентар доноси релативно скроман опис Ђемера ипак садржава неке доиста драгоцене податке.³ Међу првима каже се да је ријеч о дому или кући манастирској, дакле о зиданим објектима у којима се живи и гдје се привређује. Инвентар такође биљежи да у Ђемеру постоји коноба за вино наткривена ђемером – сводом, одатле заправо име цијелом комплексу, изнад ње су собе и предсобље који су, а то је изнимно важан податак *поновљене* Никифором Травицом. Дакле, пописивач добара⁴ је био сигуран да се ради о још старијем објекту, премда је на надвратнику стајала година 1777. и иницијали поменутог крчког игумана. Колико сада знамо први недвосмислен историјски помен манастирског имања у мјесту Вађани налази се у инвестицији генералног провидура Александра Молина из 1689. године⁵, што не значи да га манастир није могао имати одраније. За другу кућу пред овом казао је да служи као кухиња, ватреница, а ту су уоколу биле остале зграде, махом штале (јаре). Земље оранице је било око 8 кампи. У Млетачкој Републици основна мјерна једница за површину била је падовански канап, што би у данашњим мјерама било све скупа око 3 ха, а површина под виноградом било је и више око 10 кампи, уз опаску да се од свег прихода десетина даје Цесару. Посљедњи наведен податак односи се на 130 стабала маслина. Саставни дио комплекса представља и незнатно издвојено гумно са тзв. кажелицом.

Много детаљније макар и без познавања овог извора, о метоху је писао угледни етнолог Доброслав Павловић.⁶ Срочио је врло студиозан текст богат описима појединих дијелова, приредио цртеже и фотографије, квалификовано објаснио поједине појмове из општекултурног домена и уједно синтетизирао своја размишљања о народној архитектури сјеверне Далмације, у којој Ђемер фигурира као изнимно вриједна целина. Након свега, показало се написао је својеврсни омаж Ђемеру, јер већ од 1985. када је текст објавио тамо више нико није живио и само је било питање времена када ће све бити препуштено полагањем умирању, рушењу и коначном нестанку. Доиста, посљедњи кметови су ту живјели све до 1930. године, о чему свједочи натпис на вањском западном зиду.⁷ Умногосте промијењена економска конјунктура учинила је да манастир већ задуго није прибављао средства на традиционалан начин, па тако је и само постојање метоха постало излишно. А одржавање таквих објеката уколико нису у употреби зна бити ванредно скупо. Из до тада сачуваних објеката могло се штошта закључити о некадашњем начину живота, односима кметова и самог

манастира, укупном привређивању ако не и потенцијалним приходима који су се могли стећи и чувати на овако димензионираном имању. Архитектонски склоп је био сасвим подешен примарној сврси, али у релативно монументалном облику. Аграрна и сточарска заједница заснована на узгоју оваца углавном тешко да је себи могла приуштити градње веће од ове. Па ипак се ради о функционалним, врло добро зиданим каменим здањима, која се зацијело нису разликовала од оних стамбених и привредних примјерених сеоским заједницама на ширем сјевернодалматинском простору. Ту су уоколу правокутног дворишта мјесто нашли простори за овце (јаре) које су могле примити око 150 оваца, велика, каменом засведена коноба у приземљу куле, оставе за жито и кукуруз, котларница, пекара, свињац, перадарник и др. Одувијек је у питању најједноставнији просторни распоред, који се чак нити у унутрашњости посредством зидова или дрвених ограда не усложњава, преостали камени намјештај говорио је тек о намјени појединих зграда, док је дрвени мобилијар углавном пропао. Све зграде су биле наткривене двосводним кровом прекривеним танким каменом плочама, понека цријепом односно купом, а само су отвори, допозорници, надвратници и довратници били осјетно боље клесани. Све у свему, цијели комплекс својим планом, структуром и облицима био је ванредно добар примјер онога што се у већ класичном наративу назива традицијска архитектура. Још увијек се на подручју средње и сјеверне Далмације могу наћи старе, релативно добро очуване камене куће са окућницом, чак и читава села напуштена услед поратне урбанизације, ту и тамо покоји ладањски комплекс првобитне буржоазије углавном из нешто познијег времена, али не и привредна здања попут Ђемера. Чак уколико бисмо протегнули истраживачку основу на шири простор таквих примјера није било много, а данас их је још и мање, посебно када се има у виду стање других манастирских метоха. Заправо једини прави пандан Ђемеру би била Кула Јанковића,⁸ с тим да треба стално имати у виду чињеницу да је то приватно имање које је првенствено служило као стамбени, могло би се рећи и резиденцијални објект породица Јанковић, потом и Десница као њихових насљедника, а читава се целина и поред задржавања основних габарита све до скорашњих времена непрестано обнављала. Главну своју калварију то здање доживљава 1993. године и до данас траје стална обнова којој се још не назире краја.

У судбини крчких метоха огледала се судбина читаве националне баштине, а послје рата 1991-95. и судбина читавог народа који је ту баштину упркос сталним тешкоћама ипак успио створити и донекле сачувати. По свему што данас знамо Ђемер је прије свега заокружена економска, архитектонски и просторно рационално осмишљена целина, репрезентативан остатак прошлости који заслужује највећу могућу бригу. Међутим, свијест о томе никада није била довољно јака ни код самих манастираца, а камоли код надлежних институција

³ Чоловић, *Инвентар*, 19-20.

⁴ То је био Спиридон Алексијевић који је по налогу епископа Јосифа Рајачића и вјероватно за потребе цивилних власти урадио темељит попис свих манастирских имања у Далмацији.

⁵ *Историја српског народа* IV – 2, Београд 2000, 16 (Рајко Веселиновић).

⁶ Доброслав Ст. Павловић, *Ђемер – метох манастира Крке у Вађанима*, Зборник о Србима у Хрватској

2, Београд 1991, 435-451.

⁷ Исти, сл. 13. На плочи је поред имена Симе Стевичића, а између бројки наведене године уклесано и попрсе војника?!

⁸ *Баштина двора Јанковића*, аутор Милорад Савић, Историјски музеј Србије, Београд 2006.

заштите које све ово вријеме, случајно или намјерно, нису биле у стању додјелити му одговарајући ступањ правне, а камоли конзерваторске заштите. Задњих двадесетак година дјеловале су катастрофално разорно по објекат. Како су сада све зграде у највећем дијелу урушене са тек истакнутим трокутима ластавица, углавном обрушених или недостајућих дрвених греда, а поломљене плоче и покоји цријеп су састав читавих брда отпада преко којег се једино може кретати међу зградама. У односу на забиљежено стање из средине осамдесетих година XX вијека чини се да недостају неки одређујући дијелови, мада чињеница јесте да су још увијек *in situ* остали драгоцјени натписи као кључни докази поријекла и старости највећег броја грађевина. На улазу у највећу зграду до које се некада стизало степеништем наткривеним тријемом стоји надвратник са скромно клесаним, али ипак читљивим натписом у два реда: ОВОЕ ДОМЪ МОН КЕРКЕ СОГРАДИСЕ ТРУДОМЪ ОЦА ІГҮМ Н. Т, изнад кога је 1777. година. Над главним и јединим улазом у комплекс уклесана је 1817. а 1895. се налази на појати, првој згради с лијеве стране од улаза.

У судбини крчких метоха огледала се судбина читаве националне баштине, а послје рата 1991-95. и судбина читавог народа који је ту баштину упркос сталним тешкоћама ипак успио створити и донекле сачувати. По свему што данас знамо Ђемер је прије свега заокружена економска, архитектонски и просторно рационално осмишљена целина, репрезентативан остатак прошлости који заслужује највећу могућу бригу

Врло је могуће да се под наслагама обрушеног грађевног материјала и набујале вегетације нађе још покоји изворни предмет, архитектонски или неки други детаљ што би увелике помогло при очекиваној обнови. Посебно се то односи на могућност да су очуване обле каменице за уље специфичног облика са ручкама у облику ушица и манастирским монограмом на себи. Он је изведен у виду плитке отворене круне са крстом на врху док је иницијал МК уклесан испод.

Уистину се треба либити једностране употребе појма обнове коју ни заштитарска струка није докраја теоријски дефинисала, а камоли практично осмислила, али то свакако јесте онај смјер у коме треба размишљати. И на коме, без икакве сумње, треба убрзано радити. Мада у овом тренутку унутар заједнице, па чак и у истим главама постоје двије једнако снажне, али и опречне свијести, једна о потреби обнове, а друга о опћој друштвеној ситуацији, кроничној беспарици која у самом зачетку онемогућава било какву продуктивну акцију, ипак је јасно да

би свако даље оклијевање било погубно за овај јединствени културни споменик. Одговорности савременика су сталне и обично се крећу у оквирима објективних моћи, али и поред свега не видимо нити најмање препрека да се објекту на врло тактилан начин који би се, барем у прво вријеме, свео на израду тзв. планске документације и елементарних радова чишћења и уклањања сезонски изђикалог зеленила, али и наслага некадашњег грађевног материјала, не и њиховог бацања јер су све то дијелови првобитне целине које ничим изванским нису биле контаминирани. Уосталом, могућност да се објекат санира поступком конзервације уз најмањи утржак средстава увијек је реално остварив. Тим начином би се барем у грађевинском смислу фиксирало садашње стање и спријечило даље руинарање, а што је једнако важно омогућио би се изјесни предах до оних, лијепо се надати, бољих времена када се може очекивати потпуније рјешење. Тек би с поступком ревитализације било могуће на новим основама објекту продужити трајање уз могућност да се јавно представи у оквиру туристичке привреде, посебно што је Ђемер географски везан уз заобални и приморски појас.

Додатни разлог за овакво заузимање лежи у чињеници што би се по питању Ђемера у много чему расточена национална заједница могла прикладно окупити. Млади би ту могли радити у љетним камповима и школама, уз стјецање знања о властитој прошлости показало би им се на лицу мјеста што смо некада створили, а тиме можда поред истраживачког интереса побудили изјесни понос према наслијеђу. Такође, радом на оваквом пројекту би се могла анимирати тзв. шира друштвена заједница, зашто не и могући улагачи, било као добротвори било као подузетници, који би били у прилици новим садржајима оживотворити овај грађевински склоп. Методолошки унеколико сличан приступ и практично примјењиви захвати са нешто више амбиција годинама се искушавају и на комплексу Двора Јанковића.

Најзад, треба размишљати и о манастиру односно Цркви као природном покровитељу ових намјеренија у првом реду зато да би учврстила пријекто потребни осјећај бриге за добра која је заједно са народом стварала, стјецала и унапређивала. Све досада она се налазила и сналазила у улози чуварице баштине, а бригом за очување Ђемера као властите, уједно и заједничке попудбине за будућност то би још једном на дјелу потврдила. Ако ни због чега другог оно због обавезујућих ријечи старовременог натписа *овое дом манастира Крке*.

НАША ПРЕЗИМЕНА (1)

ПРЕЗИМЕНА БЕЗБРАДИЦА, ПУПАВАЦ И ПУПОВАЦ

Живко Бјелановић

Ова врста антропонима у већој мјери од осталих
буди у њихових носилаца неутаживу знатижељу
да открију тајну какву крије знак што су га добили
наслеђивањем од неког далеког претка

Презиме *Безбродница* – легенда и језична реалност

У *Антропонији Буковице*, књизи коју ми је недавно објавила СКД “Просвјета” (Загреб, 2012, с. 515) све су врсте антропонима дијела сјевернодалматинског простора описане с језичног становишта. На првих неколико стотина страница антропонимске сам врсте, тј. лична (особна) имена, презимена, породичне (обитељске) надимке те личне (особне) надимке обају родова, описао с подацима о њиховим фонолошким, морфолошким, творбеним и прозодемским одликама, а с оваквим су описом подударна и објашњења антропонимских натукница, њих око 5.400, у рјечнику с абecedним поретком. Будући да су језичне појаве у поставама антропонимских форми протумачене онако како их тумачи лингвистичка литература, књига је по апстрактном инструментарију којим је описан њезин садржај читљива својом главнином само онима упућенима у језичну проблематику.

Због ове чињенице осјећам потребу да се барем за корак приближим онима који у књизи неће наћи пожељан одговор на питање како је настао овај или онај знак којим је остварена њихова идентификација у друштвеној средини. Покушат ћу им се приближити тек неким примјерима и то примјерима презимена, јер ова врста антропонима у већој мјери од осталих буди у њихових носилаца неутаживу знатижељу да открију тајну какву крије знак што су га добили наслеђивањем од неког далеког претка. Први примјер који ћу објаснити бит ће презиме *Безбродница*.

На фонолошкој разини презиме је међу антропонимима с нестабилном формом, јер еталонски облик презимена варира у изговору доброг дијела говорника као *Брезбродница*. На морфолошкој је разини теоријског дијела књиге ово презиме међу примјерима оних антропонима, који завршавају на -а и имају у генитиву јединине наставак -е, због чега по овој морфолошкој особини, заједно с обликом *Безброднице* у номинативу множине, припада именичкој врсти деклинације. Без обзира на то што се у абecedном поретку рјечника уз ове особине на

фонолошкој и морфолошкој разини наводе још два податка (назначена сиглом), тј. да се презиме налази у Кистањама (Кс) те да означава припаднике српске националности (С), опис овог антропонимског знака, једнако као и свих других сличне форме, тешко да може удовољити знатижељи њихових носилаца, али и свих осталих који се њиме служе у комуникацији, да о презимену сазнају нешто више, посебно о мотивима из нејезичне збиље према којима је оно овако обликовано.

Иначица *Безбродница* послужила је за
основу легенди. Према њој су данашње
Безброднице наслиједиле своје презиме
од надимка неког свог претка, који се у
вријеме досељења народа у Покрчје, при
пријелазу преко ријеке Крке, није успио
укрцати у брод, па је остао
„без броднице”

Легенда о постанку презимена

Поред варијације *Брезбродница* еталонски облик презимена варира и као *Безбродница*. Ову варијацију у књизи не спомињем и то не само да текст не оптерећујем још једним податком (јер бих морао споменути и варијацију *Презбродница*) него и због тога што у теренском истраживању нисам могао варијацијским облицима прецизније утврдити честоту јављања у комуникацији. Овдје спомињем и ове преинаке главног презименског знака јер су поуздан доказ да су се у народној предаји изгубиле презимену изворне значењске вриједности, због чега се као накнада за изгубљено појавила легенда о томе како је презиме

настало. Иначица Безбродица послужила је за основу легенди. Према њој су данашње *Безбродице* наслиједиле своје презиме од надимка неког свог претка, који се у вријеме досељења народа у Покрчје, при пријелазу преко ријеке Крке, није успио укрцати у брод, па је остао „без бродице“.

Легенду ми није испричао било тко, него интелектуалац, хисторичар, признати истраживач прошлости свога краја, а испричао ми ју је с потпуним увјерењем да се у легенди крије коначна истина о изворном значењу презимена *Безбродица*. Његово увјерење није поколебала ни моја процена да се у легенди очитује наивно домишљање, заправо неукост, њезина анонимног аутора, каквог народног приповједача, ни моја тврдња да се језичном анализом презимену открива другачија мотивација. Видио сам и на овом примјеру да су у народу легенде моћније у тумачењу појава језичне нарави од начина на који те исте појаве тумачи језична литература. Разлог видим у чињеници да су легенде о постанку знакова којима се именују објекти у простору (тј. називи мјеста) или јединке у друштвеној средини (тј. имена људи) казане језиком који сви разумију и то на рацијом као догађај, као причу, а да језичне појаве таквих знакова није могуће интерпретирати тако да буду разумљиве и онима који нису овладали граматичким знањима, па ма колико био успјешан наш напор да опис поједноставимо и да термине из граматичког инструментарија употреби.

Језична анализа презимена

Завршетак -ица у презимена *Безбродица* истих је вриједности као завршетак у презимена *Змирић* и у толиких других презимена на -ић. Није случајно што се презиме *Травица* јавља и с варијацијом *Травичић* или што у Буковици поред презимена *Ђурић*, *Јурић*, *Перић* или *Зорић* постоје и презимена *Бурица*, *Јурица*, *Перица*, *Зорица* (усп. још презимена у Буковици: *Гужвица*, *Мијаљница*, *Пјевалица*, *Шекуљница*, *Шкиљацица*, *Вукмирица*, итд.). Основа у овог презимена, тј. постава која се налази испред -ица, дакле Безбрад, мотивирана је једном уочљивом тјелесном особином и у значењском је пољу у којем су пријеве *безглав*, *безок*, *безрук* или *безуб*. Највјеројатније је Безбрад био надимак човјеку који је у својој средини био препознатљив по ћосавости (усп. још надимак Бескур у Буковици), а тјелесне су особине, поготово оне које су биле извргнуте порузи, најиздашнији извор мотива за личне надимке.

У сјевернодалматинског се становништва презиме као знак за идентификацију појавило врло касно, тек у стољећу масовног досељавања новоштокавског живља у овај простор. Дотад се у некој ужој средини тог становништва идентитет појединог члана остваривао разнолико: његовим личним именом, затим и његовим и очевим личним именом, а најчешће његовим надимком, и то како-гдје, како-кад и како за коју потребу. Тек с овом спознајом постаје ваљаном претпоставка да се у врло великог броја презимена сјевернодалматинског антропонимикона, управо презимена свих творбених начина (усп. презиме *Ћосић* и презиме *Ћосо*) налазе лични надимци као мотиви у обликовању антропонима који се наслјеђују из кољена у кољено. На овом би трагу могло бити и тумачење да је презиме *Безбродица* изведеница суфиксом -ица од надимка *Безбрад*.

Разлике у тумачењу презимена

Постанак презимена легенда тумачи на својеврстан начин, а битно другачију природу презимена *Безбродица* с обзиром на питање његова постанка нуди анализа језичном аргументацијом. Разлика се најпотпуније очитује у мотиву по којем је презиме обликовано. Према легенди у основи је презимена именица *брод* (*бродица*) у згоди испричаног на слику и прилику какве приче из усмене народне предаје. По језичној би аргументацији главни мотив у обликовању овога презимена требала бити именица брада и то као ознака за длаку на лицу, врату и доњој вилици одрасла човјека, а не ознака за анатомски дио главе. Такав је мотив остварен с потпуном јасноћом и изрази и значења сваког члана у двочлавној структури антропонимског знака *Мажибрада*, тј. у презимена које се, једнако као и презиме *Безбродица*, јавља ознаком за повелик број становника Кистања.

По језичној би аргументацији главни мотив у обликовању овога презимена требала бити именица брада и то као ознака за длаку на лицу, врату и доњој вилици одрасла човјека, а не ознака за анатомски дио главе. Такав је мотив остварен с потпуном јасноћом и изрази и значења сваког члана у двочлавној структури антропонимског знака Мажибрада

Мотив, међутим, има шири ареал простирања. Тако нпр. у руском језику постоји презиме *Безбароткин* (*борода* рус. „брада“) с поретком сигнала у структури знака налик поретку у презимена из сјевернодалматинског залеђа. Подударност у начину обликовања презименског лексика двају међусобно удаљених простора очитује се на још један начин, у руском се језику повелик број презимена обликује од личних надимака једним од творбених начина. Споменут ћу за примјер презиме једне од главних личности познатог Толстојевог романа, тј. презиме *Безухов*.

Иако сам увјерен да сам језичне сигнале у структури презимена *Безбродица* ваљано описао, морам признати да су моје тумачење о настанку презимена пратиле недоумице, јер за најважније тврдње нисам имао опипљивих доказа, нпр. писаних трагова о надимку *Безбрад* (да ли је постојао прије патронимизације, тј. прије него што је према њему обликовано презиме), о времену кад се презиме први пут појавило у неком попису становништва или о континуитету наслјеђивања презименског знака. Недоумице се у тексту очитују као претпоставке, односно као суздржане тврдње: највјеројатније, могло би бити итд. На крају овога написа ево још једне недоумице: није ли требало да у књижи објасним (у посебном поглављу) какве се потешкоће јављају

у тумачењу презимена која није могуће једнозначно описати и зашто се нисам бавио поријеклом израза и значења презименских знакова, заправо нејезичном збиљом као мотивом за њихово обликовање, иако ово подручје у знатно већој мјери од било којег другог нивоа описа закупа пажњу просјечног читаоца.

Ни у структури знака у целини ни у дијеловима његове поставе не можемо открити управо ону тајну која посебно закупа нашу знатижељу, тј. мотив који се налази у основи знака, заправо првотно значење и надимка и презимена. Утјешна може бити тврдња једног теоретичара да језично истраживање поријекла ријечи може бити ваљано и кад се одрекнемо претензије да допремо до посљедње карике у „ланцу узрочности”

Два презимена – сличности и разлике

У прилогу ће бити описана два презимена из Буковице, презиме *Лупавац* и презиме *Пуповац*. Овим је презименима одређен статус и насловом теме и претходном реченицом прилога. Статус им је одређен и у рјечнику моје књиге и то у оном дијелу рјечника у којем су антропоници наведени абecedним поретком. Тамо је свако од ових презимена обрађено у посебној натукници, макар у натукницама којима је свако од ових презимена насловна форма нема пуно података, као што их нема ни у натукницама осталих презимена, па ни осталих врста антропонима сјевернодалматинског простора. Посебан је разлог што на самом почетку прилога говорим о статусу ових двају презимена у Буковици. Због формалних сличности није посве јасно у каквом су међусобном односу облици *Лупавац* и *Пуповац*. Није, наиме, јасно јесу ли то двије напоредне антропонимске јединице од којих је свака засебна форма за ознаку неког ентитета у друштвеној заједници или је једна од њих само варијација „примарног, еталонског” знака у корпусу антропонима Буковице. На ово питање нема јасног одговора у теоријском дијелу књиге. То што сам на једном мјесту назначио да је презиме *Лупавац* у скупини антропонима с нестабилностима у форми и навео да му постава варира као *Пуповац*, само је дијалектолошки податак из теренског истраживања и само податак из оних мјеста у којима је презиме *Пуповац* примарна форма, знак надређен облику који је настао варијацијом знака за изворну идентификацију презименом.

На крају уводног дијела овога прилога рећи ћу само понешто о

територијалној расподјели ових презимена. Судећи према лексиконима у којима су пописана презимена на основу пописа становништва 1948. и 2001. г. те према мојим теренским забиљешкама осамдесетих година прошлога вијека, расподјела није једнолика. Промјењивост се најбоље читије успоређбом некадашњег стања у Буковици, првотном станишту, првотној постојбини ових презимена, с чињеницом да је 2001. највише становника с презименом *Лупавац*, односно *Пуповац*, било у Загребу. Рећи ћу зато нешто више о сваком од ових презимена с језичног становишта.

Презиме *Лупавац*

Овом је презимену лако објаснити и облик и поријекло, јер има много презимена која су према мотивима птичјег свијета творена конверзијом, тј. творбеним начином по којем ријеч прелази из једног у друго значењско поље без промјене облика. У Буковици је оваквог творбеног начина нпр. презиме *Љук*. Не треба посебно доказивати да је овај антропоним претходно био надимак неком далеком претку, од којег је његово потомство наслиједило тај знак и њиме остваривало свој идентитет од времена појаве презимена у сјевернодалматинском залеђу. Као ово презиме, и презиме *Гак*, у Буковици таква су још презимена са ширег простора: *Чавка*, *Галеб*, *Гавран*, *Голуб*, *Јејина*, *Кобац*, *Кос*, *Ластавица*, *Славуј*, *Сокол*, *Сова*, *Сврака*, *Врана* итд.

Питање је само по којој је то особини птице селице мотивиран најприје надимак *Лупавац*, а потом презиме за потомство тог родоначелника: по живописним бојама перја ове птице, по њеној гиздавој кукми, па и по њеном дугом кљууну као мотивима позитивне конотације, или по неугодном мирису пупавчевих птића у гнијезду, односно по каквој згоди с асоцијацијом на ову врсту пернате дивљачи. Ни у структури знака у целини ни у дијеловима његове поставе не можемо открити управо ону тајну која посебно закупа нашу знатижељу, тј. мотив који се налази у основи знака, заправо првотно значење и надимка и презимена. Утјешна може бити тврдња једног теоретичара да језично истраживање поријекла ријечи може бити ваљано и кад се одрекнемо претензије да допремо до посљедње карике у „ланцу узрочности”.

Презиме *Пуповац*

Опис форме овога презимена, а то значи и опис његовог првотног значења, знатно је сложенији него опис ових двију разина презимена *Лупавац*. И једну и другу одлику презимена *Пуповац* можемо описати на два начина и то тако да ни један од њих не буде по критерију увјерљивости надређен ономе другоме.

По првом начину ово ћемо презиме описати у саодносима с презименом *Лупавац* и то као његову варијацију, тј. као *Пуповац* < *Лупавац*. Преинака поставе презимена који се преиначује није знатнија вриједност и сукладна је с дијалекталним обиљежјима говора Буковице. Идентичну преинаку имамо у опће именице ластавица којој варијацијски облик гласи ластовица, са замјеном вокала у средишњем слогу, тј. *ластовица* < *ластавица*, једнако као и *Пуповац* < *Лупавац*.

По другом начину описа сегмент *ов*, врло значајан у структури овога презимена, није настао замјеном вокала *а/о* него је придевски суфикс *ов*. Оваквим схваћањем средишњег слога у постави презимена *Пуповац*

основа испред њега добива посебно значење, јер се овим суфиксом изводе придеви само од именица којима је означено људско биће мушкога рода. Зато би сегмент испред суфикса *ов* могао бити надимак (усп. надимке у Буковици *Пупаљ* и *Пупешко*, вјеројатно мотивиранима именицом *пупак*). По томе би првотно значење презимена *Пуповац* могло бити „потомак претка који је означен надимком из основе знака”.

Нитко не помишља на то да су они који су идентифицирани неким од презимена, као што су Бељан, Битанга, Цоле, Ћоркало, Дрекоња, Дрље, Дробина, Гузина, Кљајо, Кривошија, Кусало, Муцало, Посерина, Шкиљо, Смије, Тикван, Тресиглава, Тртоља, Тука, Уњкало, Затезало, Зврко, Ждеро итд. оно што им значењски сигнали у презимену кажу да јесу. Зато ни у презимена Пупавац и Пуповац не треба видјети никакво друго значење осим значења „презиме”

Сличности

Између ова два презимена толика је сличност по форми да се у срединама гдје се јављају као знакови за идентификацију чланова друштвене заједнице не примјећује разлика у њиховим поставама. Потврђују то и примјери из литературе. Тако се у једном књижевном тексту уз лично име Мартека (<Марта) спомиње као презиме тог лица сад *Пупавац*, сад *Пуповац*. Ни у свом теренском истраживању нисам могао прецизније утврдити фреквенцију појављивања ових знакова сад у улози основног, сад у улози варијацијског лика. Уз ова два презимена такви су и породични надимци *Пупавци*, односно *Пуповци*, у Бјелини, Буковићу и Мокром Пољу. На питање зашто они који се у комуникацији служе овим знаковима не примјећују међу њима формалну разлику, одговор би могао бити овакав: не примјећују зато што се у најужој средини непогрешиво идентифицирају њезини чланови без обзира на то била идентификација остварена овом или оном формом презимена из њихова непосредног окружења.

Разлике

Значајнија се разлика између ова два презимена појављује тек кад сегмент *ов* у постави *Пуповац* схватимо као придевски суфикс. Тада основни дио презимена може бити само антропоним мушкога рода и то надимак којему у постави презимена није остварена cjеловита форма (усп. презиме *Пупо* у јужнодалматинском ареалу). Чиме је мотивиран овај надимак, односно какво му је изворно значење, одговор на ово питање не можемо пронаћи у језичним сигнаlima презименског знака. То је она почетна карица у коју није могуће продријети кад у опису до ње допремо, па због тога не можемо открити тајне скривене испод њезина оклопа. Извјесно је само да се поријеклом и значењем разликује од основе каква је у презимена *Пупавац* јер је основа у овог презимена, једнако као и основа у опће именице *пупавац*, ономатопејског карактера. Слушни утисак гласања *пупавца* мотив је чак за латински назив ове птице (Урира ерорс). Ономатопејске је нарави и назив за једну другу птицу селицу, тј. за *кукавицу*.

Разлика је између ова два презимена и у њихову завршетку. Природу завршетка *ав* у презимена *Пупавац* и завршетка *ов* у презимена *Пуповац* могао бих описати само уз издашњу употребу граматичких термина. Да се не упуштам у даљу авантуру, застат ћу при констатацији да се из исте форме завршетка у ових презимена крију различита значења и различите функције у структури двију презименских постава.

Изгубљено значење

Као и у свих презимена, то значи и у свих оних која су као и ова два презимена поријеклом надимци, изворна су значења изгубљена. Потрага за тајнама које се у њима крију побуђује у обичног човјека далеко значајнији напор да их сазна од напора да открије тајне било које друге језичне разине у опису презимена. Ту бисмо потрагу могли успоредити с потрагом за црном кутијом у морском бездану. У презимена се изворна значења губе језичном законитошћу. Што је мање замјетљив изворни садржај презимена, то му је ефикаснија улога као знака за идентификацију неког ентитета у друштвеној заједници.

Нитко не помишља на то да су они који су идентифицирани неким од презимена, као што су Бељан, Битанга, Цоле, Ћоркало, Дрекоња, Дрље, Дробина, Гузина, Кљајо, Кривошија, Кусало, Муцало, Посерина, Шкиљо, Шуње, Тикван, Тресиглава, Тртоља, Тука, Уњкало, Затезало, Зврко, Ждеро итд. оно што им значењски сигнали у презимену кажу да јесу. Зато ни у презимена Пупавац и Пуповац не треба видјети никакво друго значење осим значења „презиме”. О разликама у начину обликовања њихове форме говоримо само као о вјеројатностима да су тако обликована. Важно је само да су то два презимена и да свако од њих успјешно обавља своју функцију у идентификацији чланова у друштвеној средини.

MOSTARSKI GRAD MRTVIH

Marko Tomaš

**Čudnim povijesnim obratom prvo smo
zašli u crnu zonu rata, a iz nje izašli pravo
u bliješteće sivilo tranzicije**

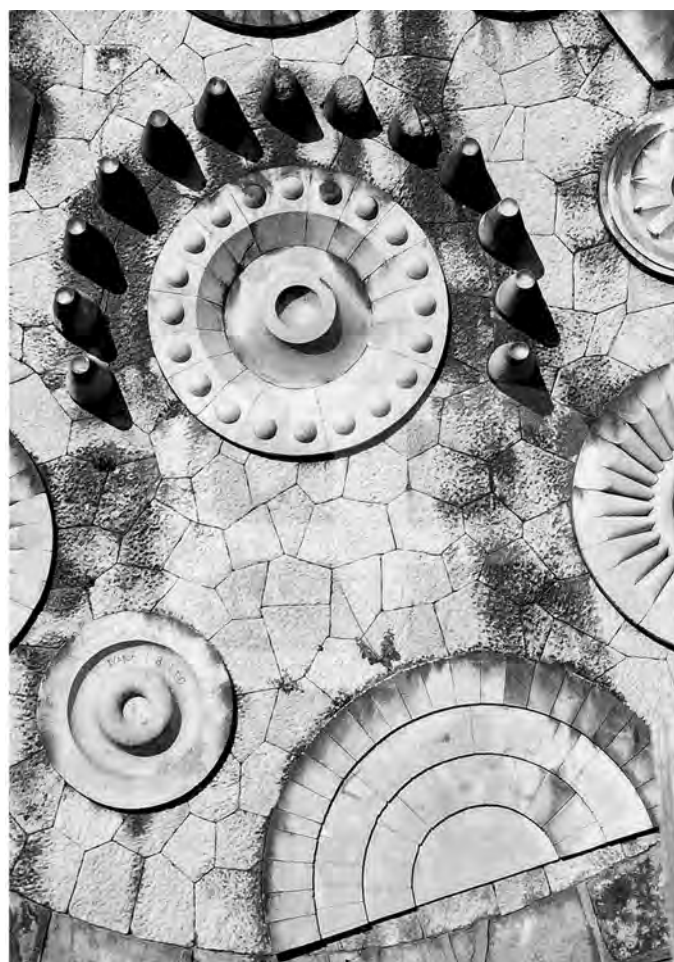
Početkom tekuće godine, točnije u prvom broju tiskanom u kalendarskoj 2013. godini, bosanskohercegovački tjednik *Slobodna Bosna* ekskluzivno je objavio fotografije novog obiteljskog gnijezda koje je za sebe i svoju obitelj dao izgraditi predsjednik bosanskohercegovačkog HDZ-a, Dragan Čović. U popratnom tekstu ocijenjeno je da cijena izgradnje takvog zdanja – po najviše nalik stambenim jedinicama tajkunskih obitelji kakve smo vidali u trenutačno demode meksičkim sapunicama – iznosi približno 5 milijuna konvertibilnih maraka, a to je oko 2,5 milijuna eura.

Reakcije javnosti, odnosno onoga što se u Bosni i Hercegovini ambiciozno naziva javnošću, bile su prilično unisone kako po kreštavo osuđujućem tonu tako i po tome što su sve odreda bile napisane u populističkom ključu. Silno vajkanje i kuknjava zvučalo je kao da komentatorima, zapravo, nije toliki problem što je dr. Dragan Čović izgradio betonsku tajkunjaru u nekad od gradnje zaštićenoj zoni grada, već kao da im je krivo što sebi ne mogu priuštiti takvo obiteljsko gnijezdo. Malo tko se zapitao otkud čovjeku, koji je karijeru poduzetnika izgradio uništavajući gospodarske gigante poput mostarske tvornice SOKO, toliki novac, jer, naravno, sasvim je prirodno da jedan politički funkcioner ima „u štek“ 5 milijuna kaemova. A baš nitko se nije pozabavio simbolikom čitave situacije uzimajući u obzir i specifičan položaj zdanja o kojem govorimo. Svi komentatori najviše su bili zapanjeni bestidnošću tog graditeljskog čina odreda zaboravljajući da ovo društvo i rat na kojem počivaju njegovi temelji uopće ne poznaje moralnu kategoriju srama. Sramu, naime, prethodi nekakav osjećaj odgovornosti, a toga u današnjoj Bosni i Hercegovini jednostavno nema. Sve što se u posljednjih dvadesetak godina u Bosni i Hercegovini događa govori da se stidjeti trebaš jedino ako osjećaš sramotu. Kako bilo, ono što je meni posebno zastrašujuće, kad uzmemo u obzir samo lokacijski parametar, jeste upravo simbolika cijele te vražje rabote, koja u fokus pažnje javnosti vraća jedan skoro pa zaboravljeni spomenik.

Između ostalog, Mostar, odnosno njegovi stanovnici, poznat je po specifičnom, često oporom i crnom, smislu za humor. U tom duhu mnogi Mostarci nose vrlo upečatljive i kreativne nadimke. Na primjer, mala šuma koja, kolokvijalno rečeno, predstavlja „pluća grada“ nosi naziv Trimuša po tome što se kroz nju proteže trim staza, koju stanovnici Mostara koriste za džogiranje i druge vrste sportske rekreacije. Na jugozapadnoj strani Trimuše, uz rijeku Radobolju, nalazi se šetaliste Bare nekad obrubljeno baštama i voćnjacima. Prije ovog posljednjeg rata na tom je potezu bilo zabranjeno izvoditi bilo

Tlocrt Partizanskog groblja u Mostaru

Partizansko groblje, detalj

kakve građevinske radove. Vjerujem da su mnogi vlasnici zemlje u Barama kukali zbog toga jer su njihovi posjedi bili vrlo atraktivni i primamljivi za građevinske egzibicije, ali o gradnji u Barama nije bilo ni govora. Nekom je, eto, bilo jako stalo da se očuva ta jedinstvena prirodna cjelina tik do gradskog središta. No, kako to na ovim prostorima obično ide: nekad bilo sad se spominjalo. Čudnim povijesnim obratom prvo smo zašli u crnu zonu rata, a iz nje izašli pravo u bliješteće sivilo tranzicije. Tako su koncem devedesetih godina Bare postale naselje. Svoje nove vile – uz čija dvorišta teče rijeka, a s druge strane staze raste šuma – u Barama su počeli graditi lokalni politički moćnici. Prijeratni vlasnici bašta i voćnjaka u Barama pretežito su bili Mostarci bošnjačke nacionalnosti, pa nije teško zamisliti kako se u poratnim godinama otkupljivala njihova zemlja. Ukratko, Bare su od gradskog izletišta posljednjih godina postale jedan fini komšiluk, a Trimuša se pretvorila u svojevrsnu granicu između dva posvađana vremena.

Mostarski grad mrtvih, kako ga je nazivao neimar Bogdanović, ako pogledate njegov tlocrt, zapravo predstavlja mapu grada Mostara, koja opet nekom čudnom ironijom, ima oblik suze. Bogdanovićeve suza penje se iz grada u brdo. Grad je tu suzu pustio zbog mladosti prekinute u borbi protiv nacizma

Naime, na jugoistočnoj strani Trimuše, leži Partizansko spomen-groblje maestra Bogdana Bogdanovića. To remek-djelo spomeničke arhitekture danas je krajnje zapušteno i prepušteno zubu vremena, makar njegova kamena struktura još uvijek odolijeva napadima prirode, iako nije bila u stanju odoliti ljudskom nasilju. Dobar dio kamenih cvjetova koji su trebali trajno svjedočiti o žrtvama nacističkog terora danas je polupan i razbacan, a spomenik je išaran grafitima najčešće nacističkog sadržaja. Mostarski grad mrtvih, kako ga je nazivao neimar Bogdanović, ako pogledate njegov tlocrt, zapravo predstavlja mapu grada Mostara, koja opet nekom čudnom ironijom, ima oblik suze. Bogdanovićeve suza penje se iz grada u brdo. Grad je tu suzu pustio zbog mladosti prekinute u borbi protiv nacizma. Užas tih ljudskih egzistencija možete zamisliti kad pročitate mjesta na kojima su stradali ljudi u čiji je spomen podignuto Partizansko groblje. Dachau, Auschwitz, Jasenovac, Gradiška, samo su najglasovitija mučilišta u kojima su život okončali, između ostalih, i brojni Mostarci.

U tih stotinjak koraka zrcali se sudbina Mostara i dva ni po čemu slična vremena. Dva posvađana svijeta kroz šumovito zrcalo ogledaju se jedan u drugom. S jedne strane stoji simbol političke bahatosti i nasilja, a s druge spomenik žrtvama nacističkog terora.

„Graditelj koji gradi u Mostaru obhrvan je obzirima. Mostar je, zna se, jedan od najljepših i najposebnijih gradova koje je čovek sagradio u ovom delu sveta... Posebnog, sebi samo sličnog lika, ali i svoje duše i svoje vo-

lje, Mostar je grad ličnost, i zbog toga – prva je obaveza graditelja, ne izneveriti tu ličnost. Kako je teško graditi u ovom gradu, koliko li je samo mogućih stranputica, koliko prilika da se zamišljeno ne dovede do kraja, ili dovede li se pogrešno, užurbano, da se tada graditelj oseti krivcem!“
– Bogdan Bogdanović, *Partizanski spomenik u Mostaru*, Prva književna komuna, Mostar, 1980.

Bogdan Bogdanović spomenik je gradio, kako sam kaže, „pod temperaturom“, s istinskim strahom da štogod ne pođe po zlu, pun poštovanja prema Gradu u kojem gradi i žrtvama u čiji spomen podiže ovaj i danas, unatoč zapuštenosti, briljantni „akronekropolis“. Kad čovjek iščita poštovanje koje je prema Mostaru u svojim tekstovima iskazao Bogdanović može jedino osjećati tugu što živi u vremenu nekih drugih, beskrupuloznih neimara, koji grad građen rukama najvećih majstora arhitekture nagrdjuju pod egidom obnove i tzv. progresu. Taj i takav progres ne poznaje poštovanje i obzir. On svoje građevine gradi kao da udara šakom o stol i nasilno razmješta za ručak postavljen pribor. Jednako tako gradi i spomenike ratu iz kojeg je iznikao, kao da nisu tu da odaju poštovanje žrtvama. Njegovi spomenici, po mom skromnom sudu, tu su da budu prijetnja i oznaka sile, a tako su najčešće i postavljeni u prostoru.

U Drugi svjetski rat Mostar je ušao kao grad sa svega 18.000 stanovnika, a čak trećina građana Mostara sudjelovala je u NOB-u. Od 18.000 stanovnika grada na Neretvi skoro desetina je dala živote boreći se u partizanskim jedinicama, a mnogi od njih stradali su u koncentracijskim logorima nacističke Njemačke i NDH. Točan broj žrtava koje je Mostar dao u Drugom svjetskom ratu iznosi 1722. Ova je statistika, koliko god je pomalo besramno ratne žrtve svoditi na statistiku, bila povod da se jedan ovakav spomenik gradi upravo u Mostaru.

Manifestacija otvorenja Partizanskog spomenika u Mostaru, 25. 09. 1965. godine, bila je, za divno čudo, dostojanstvena i, za razliku od mnogih sličnih prigoda, nije služila isključivo za promociju političkih struktura ondašnje države. U prvom planu je bilo sjećanje na žrtve koje je Mostar dao u Drugom svjetskom ratu. A posebno mjesto zauzimale su obitelji žrtava iz tog rata. Spomenik je u svom središtu nosio 614 kamenih ploča u obliku cvijeća, ili, po Bogdanoviću, presječenog stabla, s imenima mladih ljudi palih u Drugom svjetskom ratu. Većina njih životni put su završili u ranim dvadesetim.

Druga faza spomenika, izgradnja Muzeja revolucije i istoimenog trga, nikad nije izvedena. U osvit posljednjeg rata na ovim prostorima, a na obljetnicu oslobođenja Mostara od talijanske i NDH okupacije, 14. 02. 1992. godine, Partizansko groblje pohodio je još veći broj Mostaraca nego prigodom njegovog otvorenja. Razlog je bio protest protiv tadašnjih političkih previranja koja su ubrzo Mostar i Mostarce odvela u jedan izrazito gadan rat. Onima koji taj dan nisu bili na Partizanskom groblju to je bio znak da stupe u akciju. Udariti na simbol jedinstva i slobodoljublivosti Mostaraca značilo je početi sijati mržnju među njima. Nakon nepunih mjesec dana, 11. 03. 1992. godine, Partizanski spomenik bio je miniran, a žrtve čija su imena uklesana na kamenim pločama Partizanskog groblja morale su proći dva kruga nasilja. Nakon što ih je usmrtilo realno tjelesno nasilje, njihov spomenik dočekao je i ovaj simbolički udar na vrijednosti za koje su položili svoje živote. Činom miniranja spomenika, počeo je novi rat i objavljen rat i onom prošlom, Drugom svjetskom ratu i njegovom naslijeđu. Ovim je činom Drugi svjetski rat

nastavljen da se nikad ne završi, makar na ovim prostorima. Treći krug nasilja nad žrtvama s Partizanskog groblja tek ima biti proveden do kraja. A to je odricanje prava živućima na intimnu memoriju, na sjećanje. Taj proces je već odavno počeo.

Partizanski spomenik bio je miniran, a žrtve čija su imena uklesana na kamenim pločama Partizanskog groblja morale su proći dva kruga nasilja. Nakon što ih je usmrtilo realno tjelesno nasilje, njihov spomenik dočekao je i ovaj simbolički udar na vrijednosti za koje su položili svoje živote

23. 01. 2006. godine Partizansko spomen-groblje u Mostaru proglašeno je Nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Ako su Nacionalni spomenici državni simbol onda stanje u kojem se nalaze rječito govori o stanju u kojem se nalazi država. Treba samo posjetiti Partizansko groblje zaraslo u korov, išarano nacističkim grafitima i zatrpano smećem.

Nedavno sam po tko zna koji put posjetio Partizansko groblje, koje trpeljivo podnosi svu silu nepoštovanja koja ga je snašla. Zapuštено je i zaboravljeno kao starac čiji je život njegovoj vlastitoj obitelji postao smetnja. Unatoč svemu, i danas na tom mjestu možete osjetiti poštovanje i ljubav koje

su neimar, korčulanski klesari i građani Mostara ugradili u njega iako je tijekom gradskog života potpuno promijenjen. Nekad je to bilo jedno od omiljenih mjesta za obiteljske šetnje. I Stari grad je danas, u zimsko, izvansezonsko vrijeme, uglavnom pust i ispražnjen od svakodnevice i života. Život se jako sporo vraća na Bulevar, pa i na Lenjinovo šetalište. Sve to su, za mene, dokazi o politici koja je svu snagu usmjerila na potpuno uništenje naše memorije. Da bi nas primorali da naučimo novu povijest, prvo nas moraju natjerati da zaboravimo onu staru. Da bi nas natjerali da budemo građani ovog Mostara, prvo moraju do kraja uništiti onaj stari Mostar, koji sve više iščezava u dalekoj magli sjećanja rijetkih pojedinaca koji odbijaju pristati na ovu odavno poznatu antiutopijsku matricu. Kad ta magla zaguši naše sjećanje, a građevinski šut prekrije onaj stari Mostar kao zemlja nekakvu antičku naseobinu, treći krug nasilja bit će zatvoren. Pitanje je dana kad će nove vile početi nagrizati i onu šumovitu granicu između Bogdanovićevo i današnjeg Mostara. Ići će to, bojim se, jako daleko, dok Bogdanov Mostar potpuno ne iščezne.

Partizansko groblje nekad (lijevo) i danas (dolje)

O NAMA, JEZIKU I VREMENU DRUGAČIJE ŠUTNJE

PISMO IZ EMIGRACIJE

Đorđe Matić

Nakon što se ispuhalo i uminulo sve ono od prethodne decenije ('ono nevrijeme', kako reče nepoznati Bosanac u jednom dokumentarcu), što nas je i bacilo ovdje daleko, i nakon što se, kao posljedicom, iscrpila fascinacija nama i u kulturi (a bila je, fascinacija, sad se vidi, prilična), nekako kao da je sve utihnulo u zadnje vrijeme, čini se. Slabo knjige izlaze, nema više ni filmova značajnijih (poneki izuzetak tek, kao *Grbavica*), muziku naših kultura, najvrijednije što imamo, arče drugi (pojava tzv. 'balkan beata' – naš zvuk parazitski krčme Rusi i Ukrajinci u Njujorku, njemački didžeji i belgijski bivši studenti antropologije). Neka od najboljih imena iz devedesetih kao da su se malo povukla u stranu.

Umor, sve skupa. Druga mjesta su nas, kako kažu Englezi, "izgurala iz slike". Drugi ratovi zauzeli javni prostor.

Pojavljujemo se doduše, samo tu i tamo, tiho i na rubu, kao fusnota, kao poluzaboravljena referenca u tekstovima, ili pak kao neugodni podsjetnik na lošu savjest i, gore, na zločin, čiji se eho – kao u onoga najvećega, srebreničkog – javi s vremena na vrijeme.

**Dok je sve gorilo, još si se mogao izboriti
za riječ, mogao si, ako ništa, dešperatno
vikati i buniti se jer je pažnja bila okrenuta
ka nama i ka našem udesu – pa tko već
čuo. Sad kad je sve prošlo, kad se, kažu,
'sredilo', nastupila je tišina i više nitko nit
šta govori, niti ga pitaju**

Kad nas tu i tamo ima u važnijim pitanjima – onda nas drugi tumače. To kao da je oduvijek bilo tako, ali kao da je nekako još akutnije postalo. Pogotovo kad na vidjelo izlaze istine o interpretatorima koje smo znali zapravo oduvijek, ali koje bez obzira i na distancu i na našu otupljenost spram takvih stvari, svejedno poražavajuće i uvredljivo djeluju kad se objave. Kao ona, pročitao sam u londonskom *Independentu*, da bivši bosanski gubernator Paddy Ashdown priznaje u svojoj zadnjoj knjizi – na čemu mu, na takvoj 'iskrenosti' kritičar lista još komplimentira – da se 1992. Bosnom počeo baviti 'iz dosade'. Eto čovjeka!

Dok je sve gorilo, još si se mogao izboriti za riječ, mogao si, ako ništa, dešperatno vikati i buniti se jer je pažnja bila okrenuta ka nama i ka našem udesu – pa tko već čuo. Sad kad je sve prošlo, kad se, kažu, 'sredilo', nastupila je tišina i više nitko nit šta govori, niti ga pitaju.

Kad opet, u prirodnom i razumljivom nastojanju da se (o)krenu nečemu pozitivnijem, tamo "dolje" sami naprave kakvu akciju ili "projekt" (obožavaju tu riječ!) promicanja vrijednosti neke od novih držav(ic)a i novoga stanja (u mnogim jezicima ista riječ stoji za oboje), pokušavajući skrenuti pažnju na osnovno – na kulturu, povijest i dobra zemlje (a zapravo na sebe – da kažu da još postoje, da ih još ima) – sve to u pravilu završava u mini-katastrofama, estetičkim najprvo, u krivoj premisi pa otud i riječima, u gorjoj izvedbi i, na kraju, osjećaju neugode kod nas koji to sve, svaki njihov pokret i akciju, još uvijek sa skrivenom nadom pratimo ovako s razdaljine.

I ne znam što je gore: to da nam, dakle, ovdje "ne daju riječ" (pravo im budi!, nismo se ni izborili za nju) pa nam objašnjavaju nas same kao da smo maloumni, ili posljednje, kad naši uzmu da kažu o sebi i o nama. Između te dvije krajnosti, malo nam je ostalo: možemo gledati, slušati i čitati o sebi. I nervirati se, tugovati, tajno i nikome se ne otkrivajući, čak ni međusobno jedni drugima.

Ali ima nešto, komadić zajedničkog prostora u koji tumači nemaju pristupa, jedno misaono, nefizičko mjesto, unutar posebnog stanja pripadništva ovoj zadnjoj (?) generaciji emigranata, svijet odakle čitamo i interpretiramo sve pojave, i dobre i loše, i najstrašnije. Čitamo to sve uvijek u fragmentu, nedirektno, kroz nanose asocijacija i aluzija, zakulisno, kroz labirintsku mrežu znakova: jezik i jezični detalj, ta naša skrivena prvobitna tvar od koje smo sastavljeni više i važnije nego što se može vidjeti izvana, možda je zadnje polje koje nam je ostalo – i kad nas krenu objašnjavati, i kad naši uhvate da se "predstavljaju". Tu nalazimo još uvijek brojne male stvarnosti koje su se provukle ispod radara i na koje reagiramo. S njima razgovaramo u ovoj izmještenosti i skupljamo ih kao da su materijalne stvari.

Pljuni i zapivaj, ribaru stari

Trgnuo sam se tako od zvuka prije nekog vremena – od zvuka iz upaljenog televizora – pa sam ustao i pojačao ton. Muzička tema, odmah sam razabrao, snimljena na prepoznatljivoj jeftinoj studijskoj matrici i u istom takvom aranžmanu, izvedena (programirana) na danas prestarjelim sintisajzerima i s akustičnom gitarom kao solo instrumentom, koji je svirao temu. Zvuk i zvučni rukopis koje sam već odavno zaboravio, išli su kao podloga slikama: Dubrovnik, Hvar, otoci, more, fragmenti gradova i arhitekture – pa nizozemski glas iz off-a, otprilike – "Hrvatska – komadić pravog Mediterana". Turistička reklama, na prvom programu državne televizije, oko osam navečer.

Trebalo mi je ovo biti nekako drago, kao što mi zna biti ponekad kad vidim slične stvari. Jer, kako god okreneš – moje je, pa makar bilo ovako napravljeno, ili *baš* zbog toga što je tako, sirotinjski izvedeno. Trebao sam se, pored toga, veseliti i što se stvari vraćaju u normalu, što se zemlja ovdje pojavljuje dobrim povodom. Ali nisam. Sve me iritalo: i skučenost, tupost turističkog mozga i njegov

način razmišljanja, i uvijek i stalno vječna tvrdoglavost i beshumornost koja je izbijala iz spota, kao što izbija iz svega kad od tamo počnu akcije i propagiranje na "državnoj razini".

Trebalo mi je ovo biti nekako drago, kao što mi zna biti ponekad kad vidim slične stvari. Jer, kako god okreneš – moje je, pa makar bilo ovako napravljeno, ili baš zbog toga što je tako, sirotinjski izvedeno. Trebao sam se, pored toga, veseliti i što se stvari vraćaju u normalu, što se zemlja ovdje pojavljuje dobrim povodom. Ali nisam. Sve me iritalo

I to što me stužila domovina, kao što i tako često čini.

Sekundu kasnije, sjetio sam se nečega i nasmijao. Prvo muzičkoj temi koju je nepoznati urednik izabrao da svira u podlozi reklame: dalmatinska, klapska pjesma, *Ribar plete mrižu svoju*, jedan je apsolutni kliše, potrošen odavno, i podsjetnik iz toga na davnu prenesenu neugodu. Sjetio sam se i jednog, nekad normalnog pisca koji se, davno, a rijetko dobro pogođeno s te strane, podsmjehnuo tome sa simpatijom: za zajedničke države kad bi po proslavama krenula muzika "u republičkom ključu", ta pjesma je bila omiljeni i obavezan izbor neupućenih kontinentalaca (u piščevoj priči onih iz Srbije), koji bi, gluhi za dijalektalni hrvatski detalj, pleli jezikom kad bi zapjevali kod pijanstva: "ribir pliti mriži sviji".

Ali to nije bilo jedino zbog čega sam se smijao. Samo što se smijeh nad davnim i u međuvremenu skoro pa dragim tupostima, hladio u onaj gorči, i stisnutih zuba.

Htjelo se da baš istih dana u nizozemskom tjednom tv-vodiču (koji je zapravo *bona fide* časopis od kvalitete) pročitam intervju s tršćanskim piscem Claudiom Magrisom.

Zbog osobne, a zapravo, tvrdim, principijelne antipatije spram autora – kojeg sam otprije doživljavao kao još jednog predstavnika susjednih zapadnih kultura, što trajno turaju nos gdje im nije mjesto, a jedinstveni patrimonij naših priča, ljudi, i uopće kulture bivše Jugoslavije i Balkana, taj posebni materijal troše kao da je njihov – s mukom sam čitao tekst, intervju i ujedno prikaz tada nove Magrisove knjige. U startu već umoran i s tipičnom prenesenom neugodom zbog standardne pojave da se takav tekst, kao i s toliko drugih slučajeva otkad sam ovdje, pojavljuje u dobrodušno naivnom, a u istodobno arogantnom holandskom odsustvu konteksta, nastavio sam čitati shvativši da nas se nova Magrisova knjiga, roman, ponovo tiče u svakom smislu.

Jedna od narativnih linija romana, zaboravljena je priča o sudbini talijanskih komunista što su poslije Drugog svjetskog rata prešli u Titovu Jugoslaviju. Opisujući dramu ovih idealista, od kojih su nakon raskida '48. mnogi uhapšeni i poslani na robiju, Magris spominje njihove živote, vjerovanja, put i muke i konačno njihovu zadnju destinaciju, mjesto strašnog sužanjsva gdje su mnogi ostavili i kosti. Iako sam, negdje u dnu misli, pretpostavio ili anticipirao slijed mjesta i riječi koje će se pojaviti malo dalje u tekstu, svejedno me neobična senzacija obuzela kad mi se pred očima, u kombinaciji riječi podijeljenih u pravokutne okvire paragrafa i unutarnje asimetrije nizozemskog teksta, ukazao pojam – *Goli otok*.

Dvije riječi, ovako, na našem jeziku, neprevedene, okružene naglašeno ne-jednakom dužinom holandskih riječi, isticao se najprije pojam svojom izmještenošću i u isto vrijeme familijarnošću, kao nešto jednako poznato i strano – kao davna, dobro poznata geografska točka, i fizički čak, kao djelić puta koji je čovjek nekad prešao i prehodao mnogo puta, a koji sad, naglo viđen iz nepoznata kuta i nakon duga vremena, odjednom djeluje čudan i nov.

Ni *L'isola nuda* niti *Naakte eiland* ne bi naravno, posredovani prijevodom, djelovali tako. Riječi, dvije od po dva sloga, okrugle, zaobljene od glasa 'o' koji se ponavlja u obje, gdje je prva riječ relativno mekša jer završava visokim vokalom

– a samo je zadnji glas, šiljat i kos, strčao kao oštri kamen: Goli otok ovako se pojavio u mutnom moru nizozemskog teksta, izronio jasan kao hrid i od nagla prepoznavanja, suprotno pojmu, sjao je svijetlo i bijelo unutar holandskog rječnika i sužene neelegantne sintakse.

Srećom, kao i toliko puta, pročitana književnost javila se refleksno potom, kao najsretnija popudbina – sjetio sam se odmah Milana Kundere, pisca koji nas je, emigrante, spašavao isto toliko puta, u svojim knjigama čarobno artikulirajući i stavljajući u kontekst nemoguće i neizrecivo. Sve ono što nas je, izbačene, katapultirane iz matice, godinama zbunjivalo i frustriralo do jada

Prožela me dvojakost, neka vrst estetičke ugone, nad jasnoćom i grafološko-morfološkim elementom, oblikom riječi, ali i grešno uzbuđenje od nesklada između iskrenog osjećaja u meni i onoga što bi asocijacija na pojam *smjela* izazivati danas, osobno i u svakome. Plavetni bljesak našeg mora, koje mi ponekad nedostaje kao da je dio tijela, i davni muzički motiv folkloru u reklami, ništa mi nisu pobudili osim iritacije i gorke ironije, dok asocijacija dvije riječi što čine pojam koji je odjekivao zastrašujućim ehom tolike godine – kolektivno i, naročito, u mojoj obitelji – odjednom se javila kao nešto jasno i – smijem li i pomisliti! – gotovo lijepo.

Srećom, kao i toliko puta, pročitana književnost javila se refleksno potom, kao najsretnija popudbina – sjetio sam se odmah Milana Kundere, pisca koji nas je, emigrante, spašavao isto toliko puta, u svojim knjigama čarobno artikulirajući i stavljajući u kontekst nemoguće i neizrecivo. Sve ono što nas je, izbačene, katapultirane iz matice, godinama zbunjivalo i frustriralo do jada; što nam je – koliko često samo? – bilo neopisivo teško izreći na glas ili objasniti suvislo. Kundera govori na jednom mjestu o nemilosrdnosti nostalgije spram realnosti, o njenom nebiranju trenutka kad će se upaliti. Prijatan osjećaj čežnje i sitne boli zbog vremena koje se više neće vratiti, piše Kundera, u njemu se javio dok je listao – knjigu o Hitleru. Gledajući neke od fotografskih portreta koji su ga podsjetili na djetinjstvo, osjetio je čudnu dirnutost. Iako je nekoliko članova njegove obitelji nestalo u logorima, pisao se – u trenutku upravo transcendentne iskrenosti – retorički (samo)ironično pita: što je takva činjenica prema vlastitom sjećanju na period odrastanja, spoznaje, iskustvenog i idealnog osjećaja ljubavi, pa otud i čežnje nad zauvijek prošlim – spram nostalgije, dakle?

U drugačijem kontekstu, ovom našem, a također s duboko osobnom pozadinom – osjećam tu misao i riječi kao potpuno i nedjeljivo svoje.

I pomislio sam da vjerojatno nisam sam u tome i da na raznim stranama globusa sjede naši ljudi i dovode tako u vezu stvari. Osjećaju ubod ružnog i nelagode tamo gdje bi im se trebao javiti ponos ili zadovoljstvo pripadnosti neuobičajenije od većine današnjih u bivšoj zemlji. Pripadnosti ljudske i *nekonformističke*, dok im se javlja pomisao na, ponekad sasvim skrivene i fragmentarne, pojmove iz doba koje je, kako racionalni demokratski svijet drži, zaslužno zauvijek otišlo

na “ropotarnicu povijesti” (kakva frazetina je to postala u međuvremenu!), dok ona, grešna pomisao, izaziva u njih poznat im i nagli unutrašnji udar topline. Ne uspijevaju ga nikome objasniti, a i kad bi htjeli nemaju gdje.

Jedino što znaju dok čitaju ovakve ozbiljne i odgovorne, antitotalitarne intelektualce koji, nasuprot, imaju platformu s koje mogu govoriti dvadeset i četiri sata, jest da između nas i našeg češkog *maestra* s jedne, te ozbiljnog i samozadovoljnog signor senatora Magrisa, s vjerojatno još ozbiljnijom, marljivom sjevernoeuropskom novinarkom na zadatku koja vodi intervju, s druge strane – stoji prostor velik kao onaj između dvije obale zajedničkog mora.

(P)odgovor na pitanje

“U to vreme, (...) po Bosni se pevalo, govorilo i šaputalo mnogo o Mađarskoj (...) Jer mnogi se spahija vratio go kao prst u svoju staru bosansku postojbinu gde ga je čekala tanka zemlja, uzak i oskudan život, posle bogate širine i gospodstva na velikim spahilucima u Mađarskoj. Dalek i nejasan odjek svega toga dopirao je i dovdje, ali niko nije ni pomišljao da bi ta Ugarija, zemlja iz pesama, mogla imati neke veze sa stvarnim svakodnevnim životom kasabe. Pa ipak, bilo je tako.”, Ivo Andrić, Na Drini ćuprija

Ima međutim trenutaka u jezičnoj izmještenosti i izolaciji kad se naše riječi i jezik, umjesto kao svijetla strana identiteta, kao podsjetnik na važnost vlastitog i kolektivnog sjećanja, kao užitek, pojavljuju naprotiv kao teška, neutješna zajednička materija, tako da se čovjeku čini da bi najviše volio da ih ne razumije. Iskustva su to također gdje se crvena nit zaborava i zaboravljenosti, validnog i razumljivog negativnog sentimenta, učini relativnom i podnošljivom. Kao recipro u usporedbi sa slučajem na koji sam nedavno posredno naletio – u sudaru sa stanjem jedne *apsolutne* zaboravljenosti.

Prije nekog vremena prikazan je na nizozemskoj televiziji dokumentarac *Vergeten dwazen (Zaboravljeni luđaci)*, autora Fransa van Erkela. Od tog filma, nekoliko dana po odgledanom, nisam mogao doći k sebi. 1992. godine, grupu od tridesetak mentalnih bolesnika iz psihijatrijske ustanove Jakeš u Bosni, a za koje se nakon početka rata nitko više nije htio brinuti, njihov vlastiti psihijatar, jedan silno časan čovjek, potrpao je u autobus (‘bijo je kombi’, ispravlja novinara jedan od pacijenata) i, preko tri fronte, prebacio u Pečuh. Ti ljudi su i dan-danas u Mađarskoj, u Debrecenu (Holandani naravno nemaju pojma, to je za njih nepoznati topos, Pusta(hija), ali mi sa sjevera Hrvatske, sjetimo se refleksno, u dodatnoj tuzi, kobasica “debrecinki”).

Njihova vlastita država (BiH, eh, jača država isto!) zaboravila ih je, svoje građane, odnosno gore, negira ih u potpunosti, u što se uvjeravamo nekoliko puta kada ekipa filma telefonira bosanskoj ambasadi u Budimpešti. Tamo odgovaraju hladni, nezainteresirani ex-kantonalni novobosanski aparatčici (‘samo malo gospođo...de, zovi Aidu. Aidaaa!’) prebacuju linije (i odgovornost) kao žongleri u cirkusu, a jedino se personal bolnice na čelu s beskrajno humanom glavnom psihijatricom (koja je u međuvremenu čak i svladala nešto našeg jezika!) brine za ove ljude bez mentalnog i fizičkog zdravlja, bez države i bez domovine.

Uza sve nenamjerno dramatične, užasne i upravo nadzemaljski tužne rečenice, geste, izgled i slike tih naših pogubljenih nesretnika, možda mi je najteže pao trenutak kad jedan od njih – negdašnji obećavajući matematičar i šahist, rodod iz nekog sela kraj Sarajeva, koji je ‘pukao’ za služenja u JNA (nikakvo čudo) – u kameru kaže, obraćajući se uzaludno svojoj obitelji u Bosni, nadajući se da će

poruka stiže do nje: "Ja sam u Mađarskoj i moram vam reći da sam teško bolestan i to vam želim iskreno poručiti."

Tu vrstu, rekli bi Englezi beskrajsnom preciznošću – "understatementa" – "podgovaranja" koju od svih naroda i jezika koje sam dosad imao prilike upoznati ili svladati – nitko, čini mi se, osim vjerojatno istih tih Engleza, nema tako razvijenu kao "mi", dok govorimo *naški*, taj jezik, kako god se zvao zvanično, a za čije su varijante, uzgred, baš Bosanci apsolutni velemaistori – u svojoj najvišoj točki, kroz dijaloge Sidranove iz Kusturićinih ranih filmova, utisnute nevidljivim žigom u kožu čitave generacije Jugoslavije. Takvo "podgovaranje", izricanje manje, beskrajsno manje od onoga što vidimo na ekranu, čemu svjedočimo, bilo je naravno nenamjerno, nesvjesno. I zato djelovalo tako strašno, tako uništavajuće. Samo jedna reakcija svijesti javila se u neko doba: htio sam da u tom trenutku ne razumijem što se govori.

A opet s druge strane, nema bijega: to što je jednako tako jako "oljudilo", humaniziralo te izgubljene duše (!), što ih je u konzekvenci učinilo tako našima, i prepoznatljivima – i što se u prijevodu-titlu nikako ne može prenijeti, naravno – ono je što je bilo najjače – taj isti njihov govor. I samo onaj rođen u prokletom, *jednom* jeziku s više imena, (ili citatom pisca Dejana Novačića – "*native speaker* kako bi rekli Slovenci"), i samo ako ima razvijen osjećaj za sjenčanja, regionalna, kulturalna, klasna, svaka druga, svih tih "naških" varijanti govora, a jedino preko jezika, mogao je uhvatiti vezu s izmučenim dušama u debrecenskom limbu, u ironiji nad ironijama zbog činjenice da se mentalno oboljele smjesti u suicidalnu mađarsku ravnicu.

Obitelj će zahvaljujući autorima filma saznati da je nesretnik koji im se obratio još uvijek živ. Ne zadugo: na kraju uza njegovo ime stoji i križ – umro je prije nego je film dovršen. Umro je u stvari već odavno, tamo gdje – za razliku od bivših sugrađana koji nisu znali ni slušati ni čuti – nitko zaista nije mogao razumjeti njegova jezika i na njemu izgovorenu očajnu zadnju poruku.

Muzika imena (ili o spasu, ipak)

Točno u ponoć neki ovdašnji radijski urednik ili džokej inteligentno pušta *Round About Midnight*, verziju Dextera Gordona. Kakvo ime, sričem ga na slogove: "Deks-ter Gor-don". Kako bi naš pokojni Smoje rekao: "puna su ti *justa*". "Deks-ter Gor-don", ponavljam u poluglasu. Upravo *on*, taj zvuk je razlog zašto je Amerika izmišljena. Ne zbog nje same, nego – zapanjeno nad otkrićem do kojeg je toliko dugo trebalo da se stigne – zbog nas.

Poslije onoga rata, kad su eterom dolebdjela prvi put, preko Glasa Amerike i Vilisa Konovera, u imenima je bio isti san koji su sanjala druga imena – draga, naša, ne znam da li i zapamćena u kulturi bez pamćenja – Bubiša Simić, Darko Kraljić, Bora Roković, Prohaska, Boško... mnogi. Eho čiji se prenio sve do moje generacije, eho koji je jasan kao i prvoga dana: on je i sada zvuk oslobođanja, zvuk obećanja kakvo ništa drugo nije ponudilo. I, važnije, kakvo čak ni poslije, ni danas, ništa nije moglo srušiti. To je bio i zvuk mogućnosti bijega, a na njega se kod nas i na cijelom Kontinentu nije moglo ne odazvati: ne od takozvane realnosti, kako će pomisliti površni, nije to "eskapizam"; to je bio bijeg – od historije. Od Evrope.

Ovih je godina, u meni pak, i ona, Evropa i njeno najbolje, u neočekivanoj koncilijantnoj gesti kulturnog i ličnog pamćenja svojom ljepotom stala i pomirila se s imenima i svijetom s kojima je tako dugo bila u sukobu. Pa onda izgovaram i njene, (pozitivnom?) diskriminacijom birane pojmove, slušam njihov zvuk i pridružujem njihovu muziku onog Novoga Svijeta. Najgracioznija od svih, naravno,

imena su ranih talijanskih slikara – laka kao anđeosko pero, bistra kao Petrarkina potočna voda: Tiepolo, Cimabue, Giotto, Massaccio, Tizian, Raffaello Sanzio... Ili veličanstveno, kao melodija mramora, gdje je i nematerijalno i najčvršće sljubljeno u jedno – Michelangelo Buonarroti.

Nije tu sve samo do imanentne melodioznosti jezika. Kompozitori, zvone im drugačije – njihova imena zvuče prisno, nasmijano, kao miris radnje lokalnog brkatog brijača. I pjevaju – kako drugačije? – kao i muzika im: Bellini, Mascagni, Puccini, Leoncavallo. Galopiraju kao njihove uvertire (i doslovno – kao u *Willhelmu Tellu*), ili teku blago, fluidno kao lirični pasaži i intermeca (najljepši iz *Cavallerie Rusticane*). Stavljam uz njih posljednji tajni sastojak, bez kojeg nijedna naša kulturna priča ne bi bila puna. Rusi. Protagonisti Revolucije i Prve zemlje socijalizma, u demonskoj sinergiji slavenske, židovske, armenske, gruzijske onomastike, zvuče i *dalje* tajnovito, mistično poput ruske noći. I prijeteće, kao ledeni vjetar, čak i nakon toliko vremena, i nakon svega: Molotov, Kaganovič, Berija, Maljenkov, Jenukidze, Mikojan.

Kiš u *Homo Poeticusu* piše o grubim suglasnicima, o prokletstvu neizgovorljivosti naših imena s glasom "k", van kruga gdje je dobacivala *K und K*: Krleža, Kafka, Koš i Kiš ("kr-kr", kako veli on sam). Umjesto njih, danas drugi k-ovi: Kerum i Kosor, Kuljiš i Kuliš. Karadžić i Krstić. Razvio sam, ovdje gdje sam, igru imena i zvukova do savršenstva

Oficiri pak, junaci ratova, još pokrenu davne dječake srsi, od jednog nikad sasvim izbrisano, bit će historijskog, uzbuđenja koje se razmaše kao bura i začekića u nama, odraslima u naročitoj dobi i njegovim pričama – a preko priča, opet, generacije očeva odraslih u strašno vrijeme prije i oko Loma i onog traumatskog "Ne", tu gdje još uvijek upravo religiozno zvone imena maršala i generala armija: Buđoni, Žukov, Semjon Timošenko, Klim Vorosilov! Umjetnici, *hudožestveniki*, znanstvenici i intelektualci, naprotiv – široko, široko, dramatski i teatralno, tolstojevski otmjeno: Roždestvenski, Rostropovič, Pliseckaja, Tigran Petrosjan.

Kiš u *Homo Poeticusu* piše o grubim suglasnicima, o prokletstvu neizgovorljivosti naših imena s glasom "k", van kruga gdje je dobacivala *K und K*: Krleža, Kafka, Koš i Kiš ("kr-kr", kako veli on sam). Umjesto njih, danas drugi k-ovi: Kerum i Kosor, Kuljiš i Kuliš. Karadžić i Krstić. Razvio sam, ovdje gdje sam, igru imena i zvukova do savršenstva skoro. Ponavljam ih, mumljam, mantram, izgovaram u sebi i na glas, razgovijetno. Lista, promjenjiva, kojom tako bajam, brani me od ovih koja ne želim čuti, što gade banalnostima i dosadom, i agresivno; imena kukasta i tvrda, kao plafon usta o koji udaraju i grebu ružni, kotrljajući palatali.

Čuva me i od ovih drugačije oblikovanih u govornom aparatu i u svijesti. Mekših možda, ali zato na drugi način enervantnih, također neherojskih u vremenu bez heroja, šta god rekao Brecht: čitava je to abeceda, zapadni alfabet, od A do Z – od *Assange* do *Zuckerberg*.

LAZAR DŽAMIĆ: *CVJEČARNICA U KUĆI CVEĆA. ZAGREB / SMEDEREVO, JESENSKI I TURK / HELIKS, 2012.*

BOLJE IZDATI KNJIGU NEGO PRIJATELJA!

Igor Marković

- Ima li koga?
- Ovdje nema nikoga!
- Ako nema nikoga, tko ste onda vi?
- Ja nisam onaj koga vi tražite!
- A otkud vi znate koga ja tražim?
- A otkud vi znate da ja ne znam koga vi tražite?

Zanimanje za prošlost, mitsku ili stvarnu, kod nas je dovedeno na razinu nacionalne/i opsesija i neuroza – ako proširimo već poznati vic, svatko bi (u birtiji, ako već ne drugdje) bio ne bolji, nego najbolji nogometni selektor, premijer ili nacionalni povjesničar. Posljednjih nekoliko godina, barem u Hrvatskoj, svjedočimo sve brojnijim (katkad i megalomanskim) zahvaćanjem ne više u (polu)mitska stoljeća davno prošla, već u blisku povijest, prije svega kroz velike izložbe i popratne monografije koje se bave pojedinim dekadama dvadesetog stoljeća nastojeći predstaviti što je moguće širi pregled proizvoda, praksi, artefakata, ljudi i ideja.

Radi se o grupi neuspješnih i nespretnih "tajnih agenata", subverzivnom kontrastu angloameričkog modela junaka poput Jamesa Bonda, na kojega se i Džamić referira (iako bi se moglo čak primjerenije govoriti o domaćim proizvodima kao što su Mirko i Slavko ili, za nešto odraslije, Kapetan Leši) što je posljedica i tadašnjih prilika

Knjiga Lazara Džamića kreće iz drugog smjera i kao polazište analize društva uzima jedan fenomen – popularni strip *Alan Ford* talijanskog autor-skog dvojca Magnusa i Bunkera – preko kojega gradi prikaz (dijela) društvenih karakteristika, odnosa, vrijednosnih utemeljenja i, na koncu konca, jugoslavenske svakodnevce. Svakako je to jedan od boljih a definitivno zani-

mljivijih i duhovitijih projekata, koji se u ovom vremenu "historizacije svega" kod nas pojavio. Ono što Džamić iznimno dobro detektira jest prije svega značaj popularne kulture (a nadasve pojedinih njenih proizvoda), ne samo u objašnjavaanju već i kreiranju svakodnevice.

Alan Ford pojavljuje se kod nas 1972., tri godine nakon talijanskog izvornika. Dakle, nedugo nakon "Hrvatskog proljeća", studentskih prosvjeda u Beogradu, u periodu ozbiljno uznapredovale modernizacije zemlje (elektrifikacije i industrijalizacije, da posudimo slogan davnih vremena) sa svim, dobrim i lošim posljedicama. Popularnost, a kasnije i kulturni status stječe relativno brzo, a na vrhuncu slave je kasnih 1970-ih i 1980-ih sve do bankrota i raspada države. Radi se o grupi neuspješnih i nespretnih "tajnih agenata", subverzivnom kontrastu angloameričkog modela junaka poput Jamesa Bonda, na kojega se i Džamić referira (iako bi se moglo čak primjerenije govoriti o domaćim proizvodima kao što su Mirko i Slavko ili, za nešto odraslije, Kapetan Leši) što je posljedica i tadašnjih prilika. Džamić se u uvodu, naravno, referira na tadašnje globalno stanje (Hladni rat i blokovska podjela, uspon medijske sfere i vojno-industrijskog kompleksa, usporavanje gospodarskog rasta i recesija nakon poratnog naglog prosperiteta, socijalni i studentski nemiri...) te smješta i naše (ili naša) društva u taj globalni okvir. Iako se naša tadašnja situacija ne može sasvim usporediti niti s euroameričkim niti sa sovjetskim društvima, svakako da nije bilo imuno na barem ključne refleksije vremena: mogućnost globalnog nuklearnog ili "običnog" sukoba ("Živimo kao da će sto godina biti mir, spremajmo se kao da će sutra biti rat"), zora globalnog društva nadziranja ("Ozna sve dozna") i sve veći utjecaj (elektroničkih) masovnih medija, kao i narastajuće intelektualno nezadovoljstvo i propitivanje razvijenog kapitalizma, odnosno visoke moderne. Istovremeno, ono što se događalo koji tucet godina ranije na zapadu, dolazi u ponešto slabijoj i ograničenoj verziji i kod nas: industrijsko društvo i kritična masa konzumenata (tzv. srednje klase) kao rezultat razvojne ekonomske politike i međunarodnog zaduživanja – što će se kasnije pokazati kao neodrživo, ali u tom trenutku je izgledalo kao sjajna ideja i još sjajnija svakodnevica.

U tom i takvom svijetu, u tu i takvu državu "na brdovitom Balkanu" dolazi Alan Ford. I ulazi u legendu. A Džamić, desetljećima kasnije, pokušava otkriti koja je to kemija koja se dogodila i zašto. U tome uopće nije loš i vrlo dobro detektira neke elemente koji su nužno pridonijeli popularnosti disfunkcionalne špijunske "obitelji": prije svega tradiciju nadrealnog i farsičnog (pa i do razine kalambura) u tradicionalnoj narodnoj kulturi, pa i avangardnim umjetničkim projektima (prije svega, ali ne samo nadrealizmu) koji su ostavili vrlo značajan trag u kulturnoj svakodnevici i do danas su ostali referentne točke mnogih suvremenih ne samo umjetničkih već i društvenih nastojanja. Potom, iako dosta slabije od Konstantinovića u *Filosofiji palanke*, secira ikonografiju mentaliteta "malog grada" ("Farsično društvo ima mnogo malih pameti, možda i zato što ima mnogo malih gradova. I te pameti je teško zgrnuti na gomilu."), odnosno rezultat ubrzane urbanizacije (preciznije, djelomične urbanizacije) velikog dijela zemlje, koja nije korespondirala s nužno pratećim uspostavljanjem socijalnih standarda, odnosno uspostavljanjem jednog liminalnog prostora u kojemu se "novo" miješalo s "tradicionalnim", ne nužno uvijek na dobar način.

Satirično prikazan überbrutalni kapitalizam koji je mizanscenij dogodovština članova grupe TNT (danas bi ga nazvali ekstremnim neoliberalizmom) vrlo je dobro iščita(va)na i kao kritika socijalizma, kao i svakog, kako Džamić vrlo precizno kaže "nekompetentnog, autoritarnog i propagandističkog društvenog uređenja" (da li je ikada bilo drugačijeg pitanje je za jednu drugu knjigu). A i sama forma satire, pa i farse također nam nije niti strana niti mrska, dapače

Dalje, satirično prikazan überbrutalni kapitalizam koji je mizanscenij dogodovština članova grupe TNT (danas bi ga nazvali ekstremnim neoliberalizmom) vrlo je dobro iščita(va)na i kao kritika socijalizma, kao i svakog, kako Džamić vrlo precizno kaže "nekompetentnog, autoritarnog i propagandističkog društvenog uređenja" (da li je ikada bilo drugačijeg pitanje je za jednu drugu knjigu). A i sama forma satire, pa i farse također nam nije niti strana niti mrska, dapače — kako će opet precizno i Džamić ustvrditi, satira, a posebno u formi aforizama i karikature, bili su među najživljim i najcjenjenijim formama ne samo kod nas, već diljem socijalističke Evrope.

Najcitiraniji član grupe nekompetentnih agenata, Grunf, zauzima posebno mjesto, kako kod Džamića tako i u srcima svih ljubitelja stripa, jer otjelovljuje jednu polovicu stare poslovice koja kaže da tko se zna snaći ni na zahodu nije gladan. Umirovljeni, zapravo odbačeni bivši vojnik, neka vrsta neuspješnog oca raketnih projektila Wernera von Brauna zadužen je za tehnološke

izume i održavanje "voznog parka" grupe, iako je njegovo znanje o bilo čemu vrlo upitno, a rezultat iznimno rijetko (ako ikad) uistinu uspješan. No, u svom "optimističkom diletantizmu", kako ga naziva Džamić, on ipak uspijeva da stvari... pa, "drže vodu dok majstori odu", odnosno njegovi izumi i rješenja nasuprot zdravom razumu (a posebno zakonima fizike) ipak gotovo volšebno obave bar dio funkcije koju bi trebali imati. Avion će se srušiti i raspasti, ali će ipak prenijeti putnike najveći dio puta; motocikl možda neće imati karburator ili kočnice, ali nekako će voziti. I tako dalje. Taj duh improvizacije i snalaženja, krpica i zakrpa, poluideja i frtaljrješenja pao je na plodno tlo, što ne treba posebno dokazivati – dovoljno je prisjetiti se bilo kojeg majstora iz tog vremena i načina na koji su popravljali vodokotliče, pegle ili peglice. Druga, nešto manje slavljena polovica "snalaženja" je Sir Oliver, propali plemić (ne, nema veze s XXXX krovovima) koji oživljava manjim dijelom Švejk, a većim Felixa Krulla, muljatora i sitnog kriminalca, vještog na riječima i još bržeg na prstima, koji se drži još jedne naše narodne: "Uzmi sve što nije čavlom pribijeno", lika kojeg smo poznavali i u to vrijeme, ali puno "prisnije" i bolnije upoznali 1990-ih u personama raznih Mudrinića, Keruma, Kutli i brojnih drugih.

Sve u svemu, Džamić je odradio vrlo dobar i vrlo vrijedan posao. Koji se može čitati i kao lagano štivo na plaži, ali i kao pretekst za ozbiljnije izučavanje jednog vremena i barem jednog segmenta tadašnjeg društva. No, postoje i teze i mjesta koja su upitna (ili samo nedorečena) i, kao i u svakom dobrom tekstu, pitanja i ideje koje traže dodatna propitivanja. Odnosno, moguće je i drugačije čitanje i *Alana Forda* i jugoslavenskog društva.

Strip je u Jugoslaviji bio ne samo popularan, već s obzirom na broj stanovnika i iznimno masovan. Naklade pojedinih serijala (*Zagora*, na primjer) uvelike su premašivale naklade današnjih dnevnih novina, a pojedini brojevi *Politikinog Zabavnika* ili *Stripoteke* bili su prodavani u više primjeraka nego što se danas proda svih jutarnjih, večernjih i drugih "listova" zajedno

Jedan je od prvih problema (čak i kronološki jer se pojavljuje na prvim stranicama knjige), a Džamić ga tu na ulazu i ostavlja, ustvari nije zašto *Alan Ford* nije postigao niti približan status u Americi (gdje postoji "underground strip" od kraja 1950-ih) ili Francuskoj (gdje postoji *Metal Hurlant* na čelu s Moebiusom), pa čak ni Italiji (gdje postoji *Diabolico* i *fumetti neri*), nego zašto nije bio uspješan u "našoj" Makedoniji (samo 12 svezaka) ili "našem" Kosovu (samo 5). Znači li to da se ranije spomenute karakteristike kojima su Magnus i Bunker oboružali svoje (anti)junake, a Srbi, Hrvati i Bosanci prepoznali kao "svoje" i "usvojili i živeli", doista toliko različite od onih makedonskih ili albanskih? Ili je sam medij bio neprimjeren? Ili Makedonci i Albanci nisu pre-

poznali same sebe (ili nisu željeli) i svoje društvo u stripu? Džamić kada uspoređuje karakteristike Italije i bivše Jugoslavije naglašava "a posebno Srbija, Hrvatska i Bosna", ali će kroz čitavu knjigu govoriti o "našim prostorima", pritom nigdje niti u natuknicama ne spominjući niti dajući makar prijedlog pojašnjenja ove "anomalije" koja je svakako vrijedna puno dublje analize – ono čega nema nerijetko je mnogo važnije od onoga što je vidljivo.

Idući fenomen, odnosno činjenica kojima se Džamić (što zbog osobnog fokusa, što zbog ograničenja same knjige) ne bavi u dovoljnoj mjeri jest pozicija stripa uopće u bivšoj državi – a to je jedan od ključnih elemenata za uspjeh *Alana Forda*. Strip je u Jugoslaviji bio ne samo popularan, već s obzirom na broj stanovnika i iznimno masovan. Naklade pojedinih serijala (*Zagora*, na primjer) uvelike su premašivale naklade današnjih dnevnih novina, a pojedini brojevi *Politikinog Zabavnika* ili *Stripoteke* bili su prodavani u više primjeraka nego što se danas proda svih jutarnjih, večernjih i drugih "listova" zajedno. Slično se može ustvrditi i za popularne roto-romane, odnosno tada poznate "ljubiće", "krimice" i "vesterne", a neki od njihovih junaka stekli su barem jednak kulturni status (iako ne nužno u istoj populaciji) kao i članovi grupe TNT. *Lun (kralj ponoći)* paradigmatički je primjer. Jer strip kao dio grafičkih/vizualnih narativa jedan je od ključnih medija u sprezi društveno-ekonomske modernizacije, kulturne matrice i masovne medijalizacije. Parafrazirajući Carlosa Monsiváisa o ulozi filma u prvoj polovici dvadesetog stoljeća u Latinskoj Americi, mogli bismo reći da su stripovi u nas (i ne samo u nas) upoznivali i senzibilizirali čitatelje s nekim od kodova, a strategije koje su koristili kako bi vizualizirali vlastiti položaj u procesu (kontinentalne) modernizacije prije nastupanja elektroničkih masovnih medija, koji preuzimaju ulogu i funkciju građenja nacionalnog (ili, u slučaju Jugoslavije, žuđenog anacionalnog) identiteta ili barem integriteta.

Sve to, naravno, ne znači da je i sadržaj bio jednako kvalitetan, uglavnom upravo suprotno. A ranije spomenuti rast "srednje klase", pojačan sve višim stupnjem obrazovanja (dijela) populacije počeo je zahtijevati i drugačije, provokativnije i propitivačnije narative od, recimo *Princa Valijanta*, *Bluberija*, *Bleka Stene*, pa i *Korta Maltezea*.

Što nas vodi do najproblematičnijeg pitanja knjige – Džamićeve sistematike društava na kojoj gradi (mentalitetske) sličnosti Italije i naših krajeva. On, naime, društva dijeli na “glagolska” (anglosaksonski svijet, približno sličan Weberovom opisu u *Duhu kapitalizma i protestantskoj etici*), “imenična” (skandinavski svijet s pridruženom Švicarskom, neka vrst inicijalne CEFTA-e) i “pridevska” (više-manje ostatak svijeta, uključujući i nas). Ma koliko zvučalo simpatično i vrcavo prilično je jasno da je takva “geopolitika” teško obranjiva i da, ukoliko u njoj i ima istine, vapi za ozbiljnijim objašnjenjem što to ima mentalitetski (filozofski, svjetonazorski itd.), na primjer, Kina, pa čak i Rusija s Italijom ili Srbijom? Svakako, podjela koju uvodi ima svoju svrhu u uspostavljanju translacijskih odnosa, ali nekako barem zvuči logičnije da se sličnost uvodi kroz na različite načine prenesenim (bilo latinskim, bilo panhelenističkim bizantskim) utjecajem mediteranske tradicije, odnosno ograničavanjem “pridevskih društava” na nešto manji komad svijeta. To, moguće, nije sasvim točno, ali vjerojatno ima više smisla.

Dok se kod nas, uz rijetke iznimke, i dalje raspravljalo o modusima “pluralizama samoupravnih interesa” i uglavnom preziralo forme popularne kulture (tipično buržoaska podjela na “visoku” i “nisku” kulturu), svrstavajući između ostaloga i strip u “šund” i ignorirajući ga, u Italiji je postojala izravna veza između stripa i suvremene kritičke teorije

A sličnosti Italije i Jugoslavije (ili barem jednog njenog dijela) u vremenu nastanka i seobe *Alana Forda* kod nas svakako da su značajne i bitno su utjecale na prihvaćanje stripa. Između 1950. i 1970. dohodak po glavi stanovnika u Italiji doživio je snažniji rast nego u bilo kojoj drugoj europskoj zemlji, tako da je do 1970. talijanski dohodak po glavi stanovnika dosegao 60 posto francuskog, a 85 posto britanskog. Uznepredovala marketinška industrija bila je vrlo uspješna, pa 48 posto talijanskih obitelji 1965. godine ima televizijski prijemnik u odnosu na samo dvanaest posto u 1958. godini. Broj obitelji koje imaju frižider popeo se na 55 posto, a broj privatnih automobila vinuo se s 342.000 u 1958. na 4,67 milijuna 1965. godine. Kako su vodovod u kući i sanitarne instalacije postale dio normalnog života, automobili, televizori i drugi kućanski aparati su slijedili, što je rezultiralo potrošačkom revolucijom koju je karakteriziralo podizanje materijalnih očekivanja. Povjesničar Ginsborg o tom razdoblju kaže: “Država je odigrala značajnu ulogu u poticanju brzog gospodarskog razvoja, ali se nije bavila upravljanjem društvenim posljedicama. U nedostatku planiranja, građanskog odgoja, brige o javnim uslugama, Talijani su spas potražili u privatnoj potrošnji i konzumerizmu.”

Ako zvuči poznato, makar ne sasvim identično – to je stoga jer i jest poznato. Koju godinu kasnije, Jugoslavija prolazi kroz sličnu transformaciju, od pristojnim svojim dijelom predmodernog društva u modernizam. A s obzirom na različite društvene sustave i različite fokuse državnog aparata, u Jugoslaviji za razliku od Italije i reakcija je bila ponešto različita. Stearns konzumerizam opisuje kao “društvo u kojem ljudi formuliraju svoje životne ciljeve većim dijelom kroz stjecanje dobara koja očito nisu nužna za život. Uhvaćeni su u proces stjecanja – šoping – i preuzimaju neke od svojih identitetskih karakteristika s novim stavkama koje su kupili i pokazali. U takvom društvu, institucije i potiču i servisiraju konzumerizam.” Sjetimo se Trsta, sjetimo se Graza, sjetimo se vikendica i svega ostaloga – jugoslavensko društvo u svojoj drugoj polovici (kratkog) života bilo je konzumerističko baš kao i talijansko ili neka druga zapadna društva. I članovi grupe TNT su u osnovi potrošači. Ili u najmanju ruku “wannabe” potrošači – bez obzira na kritiku sustava, oni također žele “imati” i “snalaze se” u ispunjavanju te želje (istina, rijetko uspješno) na različite načine. Kritika je iznimna, satira je sjajna, (i načelno i u *Alanu Fordu*), ukazivanje da nešto ne valja je nužno, ali “nedostaje” makar naznaka razrješenja, makar tračak ideje kako bi to nešto što ne radi (dakle, društvo) moglo proraditi.

I upravo u tom segmentu uvelike se smanjuje sličnost Italije i Jugoslavije. I *Alana Forda* i njegovih “nasljednika”. Dok se kod nas, uz rijetke iznimke, i dalje raspravljalo o modusima “pluralizama samoupravnih interesa” i uglavnom preziralo forme popularne kulture (tipično buržoaska podjela na “visoku” i “nisku” kulturu), svrstavajući između ostaloga i strip u “šund” i ignorirajući ga, u Italiji je postojala izravna veza između stripa i suvremene kritičke teorije. Kolektiv umjetnika (Pazienza, Scòzzari, Tamburini, Libertore, Mattioli) koji je stvorio *Cannibale* (homage dadaističkom magazinu Francisa Picabie iz dvadesetih) i *Frigidaire*, dva najinovativnija talijanska strip-časopisa 1970-ih i ranih 1980-ih, direktni je izraz radikalnih pokreta iz kojih su paralelno proizašli i autonomaški mislioci, kao što su Antonio Negri, Franco ‘Bifo’ Berardi i Paolo Virno, danas nezaobilazni društveni mislioci. Djela najutjecajnijeg od stripaša, Andrea Pazienza, vrlo su bliska radovima danas najpoznatijeg talijanskog filozofa Giorgia Agambena, čije su prve knjige tiskane također u to vrijeme. Radikalna teorija i *Cannibale*, svaki na svoj način, ali usko surađujući, opisali su nastanak ključnih značajki današnjeg društva (tada u nastajanju), kao što su postfordistički način proizvodnje i hegemonija neoliberalne ideologije i, svatko u svom mediju, ponudili ne samo kritiku, već i kritički aparat za razumijevanje, analizu i, potencijalno, promjenu.

Upravo ta nužna sprega popularne kulture (uključujući satiru) i kritičke teorije kod nas se nije dogodila (osim dijelom i na vrlo specifičan način u Sloveniji kasnih 1980-ih, što je priča za sebe) i to je sigurno jedan od razloga zašto i dalje živimo baš *Alana Forda* i zašto smo i dalje osuđeni na “nadrealnu farsu” i “optimistički diletantizam”. Jer likovi iz *Alana Forda*, ma koliko bili zabavni i duhoviti, ma koliko bili subverzivni i satirični, i dalje su daleko više onaj “svatko” iz birtije na početku nego iole ozbiljni agenti promjena, pa i na osobnoj razini. Strip je u Italiji, kao i teorija, krenuo dalje, a mi i dalje smišljamo viceve. I, nažalost, živimo jedan veliki vic. A taj podsjetnik, iako nije eksplicitno u knjizi izrečen, možda je i najznačajniji doprinos knjige Lazara Džamića našoj sadašnjici.

AMERIKA I KANADA BIĆE ZEMLJA UDRUŽENOG RADA

Dejan Kršić

Velika očekivanja, bizarnosti i slijepo mjesto ideologije: Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam – amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Službeni glasnik, Beograd 2012.

U postsocijalističkom periodu nova konstrukcija povijesti shvaćena je kao važan, uz jezik ključan dio državotvorne politike, a historiografija kao važan ideološki aparat novih nacionalnih država. Dominantna ideološka formula postjugoslavenskog stanja, "antisocijalizam / antikomunizam + antijugoslavenstvo",¹ čitavu prošlost socijalističkog projekta svodi na klišeje o "olovnim vremenima", dosadnu svakodnevicu društva pod apsolutnom kontrolom totalitarne Partije. Ipak, u različitim mikro-kontekstima pojedinih post-jugoslavenskih država ti odnosi prema zajedničkoj prošlosti i povijesti socijalističke Jugoslavije imaju i svoje specifičnosti. Dva temeljna aspekta, antikomunizam i antijugoslavenstvo, uglavnom se u potpunosti ne poklapaju, ali se često velikim dijelom preklapaju i redovito međusobno podržavaju. Općenito gledajući, u Hrvatskoj je naglasak prvenstveno na antijugoslavenstvu, tj. SFRJ se dominantno tumači tek kao proširena Srbija, naglašava se slika ugroženog hrvatstva, dok je antifašistička borba s vodećom ulogom Komunističke partije reducirana na tek jedan korak na dugom putu nacionalnog oslobođenja. Čak i tamo gdje se nije aktivno uključila u nacionalističko huškanje i političko prevrednovanje NOB-a i socijalističke Jugoslavije, hrvatska akademska zajednica nije se baš žurila s pisanjem o suvremenoj povijesti, uglavnom je izbjegavala to traumatično područje i sve te komplicirane i politički neugodne teme, te se u duhu hrvatske šutnje mudro orijentirala prema pitanjima srednjovjekovne povijesti i životno važnim kontroverzama oko imena i titula hrvatskih vladara. Dileme suvremene povijesti prepuštene su političarima – uostalom, nije li godinama Prvi Predsjednik bio povjesničar, ne samo Vrhovnik nego i vrhovni autoritet za pravilno tumačenje prošlosti?

prijedlog logotipa: Sergej Pavlin

Nasuprot tome, u Srbiji se velik dio akademskog pogona voljno i aktivno uključio u političko razračunavanje s prethodnom državom i komunističkim režimom. Pojednostavljeno, ako su u hrvatskom znanstvenom kontekstu likovi poput Josipa Jurčevića, s vlastitim "križnim putem" od prekopavanja grobova do marginalnog predsjedničkog kandidata, ipak predstavljali glasnu manjinu, više sferu desničarskog civilnog društva, marginalnih radikalnih političkih grupacija i ostrašćenih komentara na internetskim forumima nego ozbiljne akademske produkcije, u Srbiji je dopisivanje *crnih knjiga komunizma* postalo svojevrsna norma. Medijski prostor zauzeli su pasionirani otkrivači "skrivenih strana naše istorije", povjesničari opsjednuti forenzičkim istraživanjima, a otkrivanje groba Draže Mihailovića postalo je sveti gral njihovog znanstvenog antikomunističkog i antititoističkog pohoda.

U takvim okolnostima jedno od zapaženih imena novije generacije povjesničara predstavlja Radina Vučetić. U knjizi od 470 stranica pod naslovom *Koka-kola socijalizam* (Službeni glasnik, Beograd 2012), prošle je godine objavila svoju doktorsku disertaciju koju je pod naslovom, "Amerikanizacija u jugoslovenskoj kulturi 1960-ih" obranila 2011. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Već su njeni članci o povijesti džez, rock'n'rolla i američkih filmova u Jugoslaviji objavljivani u obično neprimjetnim stručnim časopisima² izazivali neuobičajenu pažnju medija i javnosti, a i knjiga je dobro primljena od čitatelja u Srbiji i već objavljena u nekoliko izdanja.

Pisana jasnim stilom, što svakako doprinosi njezinoj popularnosti, kroz pet poglavlja posvećenih političkim odnosima SAD i SFRJ, američkom filmu, džezu i rocku, modernističkim tendencijama u likovnim umjetnostima

¹ Vidi Damir Arsenijević i Nebojša Jovanović "Protiv liberalnog revizionizma", *Reč* 75/21(2007): 169–172.

² Npr. "Rokenrol na zapadu istoka – slučaj Džuboks", *Godišnjak za društvenu istoriju*, XIII, 1–3, 2007, str. 71–87; "Džez je sloboda: džez kao američko propagandno oružje u Jugoslaviji", *Godišnjak za društvenu istoriju*, XVI, 3, 2009., str. 81–101; "Kauboji u partizanskoj uniformi (Američki vesterni i partizanski ve-

sterni u Jugoslaviji šezdesetih godina 20. veka)", *Tokovi istorije*, 2/2010, 130–151; "Amerikanizacija jugoslovenske filmske svakodnevice šezdesetih godina 20. veka", *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1, 2010, str. 39–65.

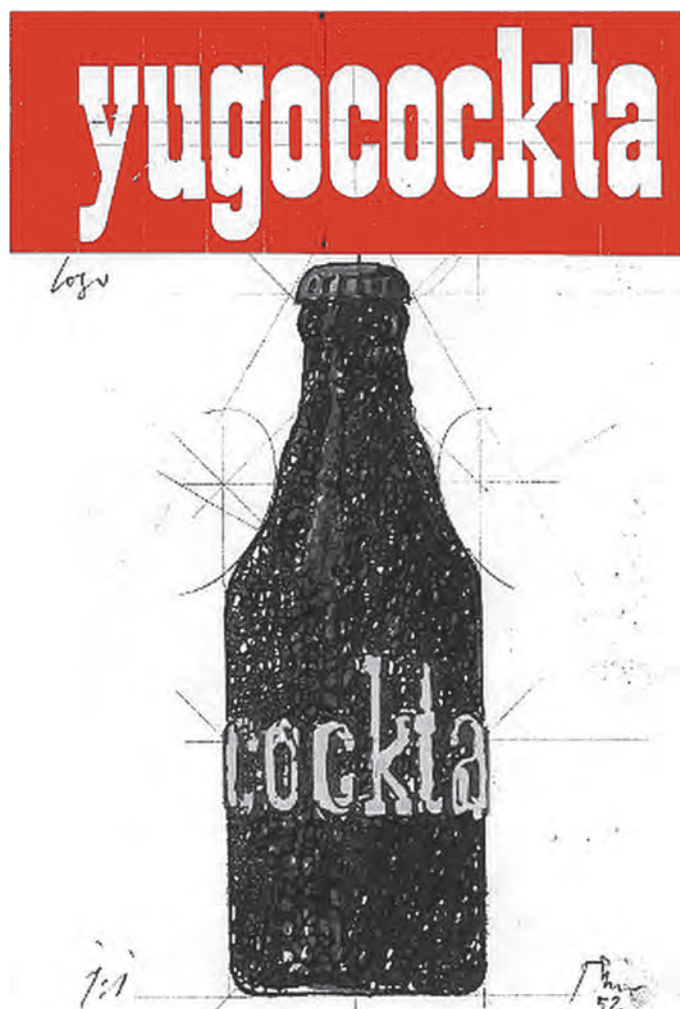
i kazalištu te potrošačkoj kulturi u svakodnevnom životu, autorica govori o utjecajima kulture i politike SAD-a na promjene jugoslavenskog načina života i upravo u tim procesima, koje karakterizira pojmom "amerikanizacije", vidi ključni faktor izgradnje posebnog statusa SFRJ u hladnoratovskoj podjeli svijeta.

Autorica govori o utjecajima kulture i politike SAD-a na promjene jugoslavenskog načina života i upravo u tim procesima, koje karakterizira pojmom "amerikanizacije", vidi ključni faktor izgradnje posebnog statusa SFRJ u hladnoratovskoj podjeli svijeta

U toj opsežnoj knjizi naravno da su se potkrale i različite nepreciznosti, na koje bi čitatelji trebali obratiti posebnu pažnju, jer jednom u knjige pogrešno zapisan podatak ubrzo postaje dokumentirana istina. Tako, na primjer, pojavu *Cockte*, pozivajući se na web-stranice srpske podružnice *Coca Cole*, pogrešno smješta u krivo desetljeće – piše 1963. (str. 332) dok je poznat podatak da je promocija *Cockte* održana na takmičenju u skijaškim skokovima na Planici 8. marta 1953.³ Ta je pogreška, naravno, veoma simptomatična, jer bitno mijenja čitavu sliku. Ako o amerikanizaciji razmišljamo kao simboličkoj praksi, ona više ovisi o našim slikama o Americi, našim aspiracijama, nego o stvaranoj materijalnoj prisutnosti američke robe. Stoga bi upravo priča o nastanku i sudbini "pića naše i vaše mladosti" predstavljala dobru osnovu za jednu drugačiju i kompleksniju priču o procesima jugoslavenske modernizacije.

Čitavo poglavlje je posvećeno pop artu, ali trebalo bi jasno naglasiti da osim u segmentima nekolicine individualnih opusa, pop art kod nas nikad nije ostavio dubljeg traga u likovnoj produkciji. Autorica kao argument za potvrdu amerikanizacije često spominje prodor apstraktne umjetnosti, međutim, riječ je o procesu koji je obavljen još duboko u 1950-im, a ne u '60-im kojima se knjiga bavi. U vezi s tim, interesantno je da u indeksu nema niti jedne reference na lik i djelo Marka Ristića, mada ga se u tekstu usputno spominje povodom izložbe, *Modern Art in the USA / Savremena umetnost iz SAD*, održane u Beogradu 1956. (str. 241). Ristić je na čelu savezne Komisije za kulturne veze sa inostranstvom značajno utjecao na procese kulturne razmjene i posebno je zaslužan za dovođenje američkih izložbi o čemu se u knjizi uopće ne govori, možda zato što o tome puno ne piše u američkim izvorima, a sasvim očito jer se takva priča ne uklapa u jednostavnu shemu jednosmjernog američkog utjecaja.

Oslonac za svoju temeljnu tezu, o "hibridu potrošačke kulture, koja je iako socijalistička, bila obeležena mnogim očiglednim sličnostima sa klasič-

dizajn boce: Sergej Pavlin

nim potrošačkim društvima kapitalističkog Zapada", preuzima iz disertacije američkog autora Patrica H. Pattersona (str. 376) i ni na koji način je ne propituje. Međutim, za tvrdnju da je socijalističko društvo istovremeno bilo i tržišno i potrošačko ne treba ići tako daleko. Nije riječ o nekom epohalnom otkriću, nego o sastavnom dijelu samorazumijevanja sistema. No očito je da bi zaključci do kojih bi se stiglo polazeći od analiza domaćih autora, poput ekonomista Branka Horvata⁴ ili političara i sociologa Stipe Šuvara, bili bitno drugačiji i zasigurno manje odgovarali dominantnom ideološkom programu "dekonstrukcije jugoslavenskog mita".

Potiskivanje Balkana

Zahtjevnijem čitatelju prvi problem, vidljiv već u podnaslovu knjige, proizlazi iz same ideje desetljeća, "šezdesetih godina XX veka" kao vremenskog okvira. O arbitrarnosti lažne samorazumljivosti periodizacije po desetljećima već je puno pisano. Različiti procesi koje vidimo kao ključne za pojedine decenije, obično počinju puno prije kronološkog početka nekog desetljeća i traju još godinama nakon njihovog kraja. Međutim, u konkretnom slučaju još je problematičnije što niti jedna od različitih periodizacija jugoslavenskog društveno-političkog razvoja (npr. kod Bilandžića, Vranic-

³ Npr. katalog, *Cockta – Pijaća naše i naše mladosti – O dediščini slovenskih blagovnih znamk*, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 2010.

⁴ Npr. Branko Horvat, *ABC jugoslavenskog socijalizma*, Globus, Zagreb 1989.

kog ili Suvina) ne daje osnove da se 1960-te promatraju kao jedinstvena i nekonfliktna cjelina. Riječ je o prijelomnom periodu društvenog i političkog razvoja socijalističke Jugoslavije, trenutku krucijalnih strukturnih promjena koje će bitno utjecati na dalju sudbinu SFRJ. Stoga je u govoru o društvenim i kulturnim pojavama šezdesetih godina nužno kontinuirano i precizno ukazivanje na te bitne političke, strukturne i ekonomske promjene. Štoviše, upravo bi detaljnije proučavanje i međusobno povezivanje promjena u kulturnoj proizvodnji, društvu, politici i ekonomiji, moglo otvoriti neke nove poglede na taj dio povijesti socijalističke Jugoslavije. No, autorica same "šezdesete" shvaća i promatra dominantno kao fenomen kulturne i medijske revolucije, pa joj tako ostaje samo da se kontinuirano iščudava nad "obiljem protivrečnosti" i "neizvesnošću političkih događaja".

Različiti procesi koje vidimo kao ključne za pojedine decenije, obično počinju puno prije kronološkog početka nekog desetljeća i traju još godinama nakon njihovog kraja. Međutim, u konkretnom slučaju još je problematičnije što niti jedna od različitih periodizacija jugoslavenskog društveno-političkog razvoja (npr. kod Bilandžića, Vranickog ili Suvina) ne daje osnove da se 1960-te promatraju kao jedinstvena i nekonfliktna cjelina

Polazna motivacija za sam rad kreće od u zapadnom akademskom svijetu očito pomodnog pojma "amerikanizacije" i onda "slike koja se sama nameće", Jugoslavije kao zemlje s dva Janusova lica, jednog okrenutog realsocijalističkom Istoku, drugog kapitalističkom Zapadu; jednog za inozemnu, drugog za domaću upotrebu; jednog staljinističkog, drugog konsumerističkog; jednog ružičastog, drugog crnog itd. Dok je u doba Hladnog rata SFRJ bilo ime za nepristajanje na blokovsku podjelu svijeta, nakon pada Berlinskog zida, Jugoslavija je sve češće promatrana iz hegemonijske zapadne vizure u jedinstvenom kontekstu zemalja komunističkog bloka. Tako u, nedavno i kod nas prevedenoj i objavljenoj knjizi, *Avangarda u sjeni Jalte: umjetnost srednjoistočne Europe u razdoblju 1945.–1989.* (IPU, Zagreb 2011) Piotr Piotrowski naglašava više te sličnosti nego razlike Jugoslavije i zemalja Istočnog bloka. U proteklih 20 godina Jugoslavija se od nesvrstane

zemlje između blokova preselila daleko na istok – proces koji je Igor Zabel nazvao "poistočnjavanjem" ("easternization") i čije početke vidi već u '80-im godinama.⁵ Istodobno, na samom novom evropskom Istoku vodi se borba oko pripadnosti, lociranja tih novonastajućih, postkomunističkih, partikularnih identiteta: da li smo na Zapadu (gdje smo, naravno, oduvijek pripadali), na kulturno specifičnom Balkanu, pritisnuti sudbinom mrskog (komunističkog) Istoka itd. Naglašavajući američke utjecaje, autorica se uključuje u te rasprave i Jugoslaviju vraća na kulturni i potrošački Zapad, a do 1989. uobičajenu sliku SFRJ kao nesvrstane zemlje "između Istoka i Zapada" pokušava reinterpretirati kao "zemlju i na Istoku, i na Zapadu" (str. 402), pri čemu se blagotvorni utjecaji "blagostanja", "otvorenosti", "slobode" i "liberalizacije" isključivo vežu za utjecaje Zapada i Amerike, dok se utjecaji komunističke ideologije, bilo da je riječ o sovjetskom modelu ili samoupravljanju, vide kao ono zlo, represivno, konzervativno.

No umjesto tog, još jednog u nizu tipično postsocijalističkih redefiniranja političke geografije, puno se produktivnijim čini mišljenje Ljiljane Kolečnik, koja socijalističku Jugoslaviju promatra kao bitno modernistički projekt, a izvanblokovsku poziciju njene nesvrstane politike ne tek kao poziciju između blokova, Istoka i Zapada, Varšavskog i NATO pakta, nego kao poziciju koja svojim unutrašnjim razvojem i međunarodnim angažmanom upravo pokušava dekonstruirati te hladnoratovske opozicije.⁶ Unatoč nepovoljnim globalnim političkim okolnostima, SFRJ je uz Pokret nesvrstanih izgradila jasnu političku poziciju, koja je postkolonijalnim, nerazvijenim zemljama periferije i poluperiferije globalnog sistema dala vidljivost i pravo glasa ne samo na simboličkom nivou. Tek se posljednjih godina, jačanjem vjerskog fundamentalizma i terorizma, koji bujaju na ruševinama modernizacijskih projekata u zemljama periferije, jasno vidi koliko današnjem, postblokovskom svijetu nedostaje jedna takva organizacija. Nesvrstani nisu samo simboličkom pozicijom podržavali samosvijest tih zemalja nego ih doista činili relevantnim faktorom međunarodnih odnosa.

U knjizi *Koka-kola socijalizam* autorica ne pokušava definirati što bi uopće bila "jugoslavenska (popularna) kultura", koja se navodno amerikanizira i koje su njene specifičnosti. Štoviše, simptomatično je potpuno odsustvo, zaborav, odnosno potiskivanje drugog trendovskog pojma suvremenih političkih i kulturalnih studija, "Balkana". Taj uvriježeni član identitarnih pozicioniranja putem dihotomije Balkan-Europa, tako leži kao implicitna pretpostavka o tom tajanstvenom jugoslavenskom subjektu koji treba (i želi) biti amerikaniziran. Tako se narativ o amerikanizaciji pokazuje i kao dio procesa homogenizacije neoliberalnog poretka, normalizacije Balkana, kao svojevršno pripitomljavanje, vraćanje tog divljeg balkanskog/komunističkog Drugog. Odnosno, iz pozicije novih nacionalnih elita, samo kao drugi način da se kaže kako smo, čak i u tom socijalizmu, oduvijek već bili Zapad. O oportunističkom takvog projekta svjedoči i uspjeh knjige. Zbog relativno kratke intervencijom NATO-a potaknute antiamerikanističke censure Mi-

⁵ U referatu pod naslovom, *Intimacy and Society. Post-communist or Eastern Art?* na konferenciji u okviru projekta *Post-communist condition* održanom 2004. u Berlinu u organizaciji Kulturstiftung des Bundes i Centrum für Kunst und Medientechnologie Karlsruhe. Njemački prijevod "Intimität und Gesellschaft. Die Slowenische Kunst und der Osten" u: *Zurück aus der Zukunft. Osteuropäische Kulturen im Zeitalter des Postkommunismus*, Suhrkamp, Frankfurt ob Maini, 2005, str. 472-507. a engleski u zadnjoj Zabelovoj knjizi, *Contemporary Art Theory*.

⁶ Ljiljana Kolečnik, "Delays, Overlaps, Irruptions: Croatian Art of 1950's and 1960's", u: Sirje Helme (ur.), *Different Modernisms, Differnt Avantgardes*, Talin: KUMU, 2009, str. 123-140.

loševićevog režima krajem '90-ih, taj normalizacijski impuls je u Srbiji danas politički veoma važan, a očito je i da se dobar dio stanovnika voli prepoznati upravo u tom imaginarnom pogledu "historijske nauke", u kojem vide sebe u onom obliku u kojem se sami sebi sviđaju, u slici amerikaniziranih (post) socijalističkih subjekata.

Autorica ne pokušava definirati što bi uopće bila "jugoslavenska (popularna) kultura", koja se navodno amerikanizira i koje su njene specifičnosti. Štoviše, simptomatično je potpuno odsustvo, zaborav, odnosno potiskivanje drugog trendovskog pojma suvremenih političkih i kulturalnih studija, "Balkana"

Tako inzistiranje na ideji "amerikanizacije" predstavlja i drugo lice, odnosno jedan aspekt postsocijalističke politike identiteta. Na početku autorica kaže "za 'koka-kolu' nije potrebno reći da je 'američko bezalkoholno piće', ni za *Kazablanku* da je 'američki film'... jer se to jednostavno, podrazumeva." (Predgovor, str. 13) Međutim, u svijetu globaliziranog multinacionalnog kapitalizma važnost tog naglašavanja se "podrazumijeva" samo unutar logike nacionalnih identiteta. Prema ispovjednom iskazu u predgovoru, u čitavo istraživanje autorica i polazi postavljajući pitanje vlastitog identiteta. Mada na početku kaže da "amerikanizacija nije bila, niti je, samo nuđenje 'američkog', već i njegovo prihvatanje, pa i prisvajanje", kasnije kao da se niti na rubovima njenog promišljanja ne javlja nužan tračak sumnje: da li doista već sama činjenica konzumiranja američke robe, proizvoda kulturne i druge industrije, stvarno nužno rezultira nekom "amerikanizacijom" subjekta? Koje su fantazmatske investicije u temelju procesa "amerikanizacije"? Kakva je kulturna dinamika, kakva psihološka ekonomija na djelu u tim procesima kreativne kulturne apropijacije, to autorica niti ne pokušava dokučiti. Općenito, autorica ne pokazuje minimalan kritički odmak prema samom pojmu "amerikanizacije" i što je najgore, ne promatra ga i ne tumači kao bitno ideološki pojam, ideološku poziciju, nego kao "realnost". Konzumiramo, dakle jesmo.

Ipak, ponekad začuđuju i neke interpretacije. Tako autorica govori o utjecaju Walta Disneyja na radove Zagrebačke škole crtanog filma (str. 313). Međutim, općenito je usvojen stav da su prema diznijevom modelu nastali rani filmovi braće Neugebauer u produkciji *Duga filma* (1951-52) dok je Zagrebačka škola nastala upravo na *otporu*, udaljavanju od tog dominantnog diznijevskog modela animacije. Tako bi upravo na Vukotićevoj pohvali, izrečenoj povodom Disneyjeve smrti, mogli izgraditi kompleksniju sliku procesa amerikanizacije – utjecaji su usvojeni, ali prepoznatljivost i svjetski uspjeh (ovjenčan Oscarom za *Surogat*, 1961), dolazi upravo *odvajanjem* od tog modela, kreativnim probijem koji se ne može svesti na američke utjecaje.

odbijeni plakat Sergeja Pavline, 1952.

Vesternizacija, amerikanizacija, globalizacija ili modernizacija?

Osim isticanja utjecaja profesora Andreja Mitrovića, autorica ne tumači zašto se odlučila upravo za amerikanizaciju kao temeljni pojam, a uvodne ispovjedne napomene ne daju dostatno objašnjenje. Možemo samo pretpostaviti da joj pojam vesternizacije očito nije bio primjeren. Za to možemo pronaći niz razloga – počevši od dominantne upotrebe za kolonijalne, vanevropske zemlje i nasuprot tome geografskog položaja i nesvrstane politike SFRJ. Današnje dominantne ideologije zemlje nastale na teritoriju bivše SFRJ vide se kao oduvijek već dio Zapada, dok s druge strane imamo ambivalentan položaj Balkana i pravoslavlja, koji se već prema potrebi pozicioniraju i kao ortodoksni (antievropski, komunistički, rusofilski) Drugi, ali i kao kolijevka evropske kulture i predziđe kršćanskog Zapada. Još jedan razlog možemo vidjeti u svjesnom izboru uključivanja u određene trendovske niše međunarodnog akademskog sustava. Nejasno je zašto svoja razmatranja nije formulirala oko pojma globalizacije, koji bi u velikom dijelu aspekata (masovna, popularna kultura, mediji...) zasigurno bio daleko primjereniji, a time bi i doprinijela razvoju svijesti da procesi globalizacije nisu ograničeni na recentna dva desetljeća. Ipak, gotovo sve u knjizi spomenute pojave svakako bi najpreciznije bilo promatrati u sklopu koncepta modernizacije, čime bi se lakše izašlo i iz okvira mišljenja u hladnoratovskim opozicijama.

Kulturna dobra i prakse kojima autorica pripisuje tu mutnu odrednicu "amerikanizacije" trebalo bi promatrati kao gustu mrežu simbola i simboličkih praksi. Međutim, u svom povjesničarskom horizontu, bremenitom implicitnim političkim stavovima i eksplicitnim osudama, ali cijepljenom od svake kritike ideologije, Radina Vučetić smatra da je dovoljno dokumentirati prisu-

stvo nekog kulturnog djela, proizvoda ili modnog stila, da bi jednostavno detektirali: *eto – amerikanizacija!* Čak i s tim pristupom, knjiga bi bila daleko bolja da se autorica mogla zadržati samo na temeljitoj katalogizaciji fenomena koje vidi kao aspekte amerikanizacije, ukazati na puteve kulturne razmjene, kulturnu dinamiku i utjecaje, a ostaviti otvorenim odgovor na pitanje ionako “teško merljivih” dosega i rezultata tog procesa. U knjizi su najproblematičnija upravo “tumačenja”. Ne govori o “utjecajima” ili “impulsima”, nego upravo rezolutno o “procesu amerikanizacije jugoslavenske kulture”. Tako se u knjizi pod taj pojam bez velikih nijansi i smisla za detalj neselektivno podvlače sve pojave modernizacije, industrijalizacije, urbanizacije, širenja popularne i medijske kulture, omladinske i kontrakulture, pa i svega onoga što posljednjih desetljeća uglavnom označavamo pojmom globalizacije, a to je daleko šire i općenitije, pa i kompleksnije od jednostranog utjecaja Amerike i njene kulturne industrije, a posebno svjesnih kulturno-imperijalističkih planova i programa Vlade i institucija SAD-a.

U svom povjesničarskom horizontu, bremenitom implicitnim političkim stavovima i eksplicitnim osudama, ali cijepjenom od svake kritike ideologije, Radina Vučetić smatra da je dovoljno dokumentirati prisustvo nekog kulturnog djela, proizvoda ili modnog stila, da bi jednostavno detektirali: *eto – amerikanizacija!*

Pritom ispada da je jedino što je i bilo dobro u toj socijalističkoj Jugoslaviji, jedino što u toj ostavštini Radina Vučetić smatra vrijednim iskupljenja, samo ono što je uvezeno iz SAD, da su, kako bi jedan kritičar rekao, “koka-kola i farmerke najveća tekovina ‘Brozovog režima’.” To slavljenje socijalističkog konsumerizma i proizvoda jugoslavenske kulturne industrije, predstavlja krajnji zahvat depolitizirane jugonostalgije, onog, kako je to formulirao Boris Buden, “utopijskog nastojanja da se iz komunističke prošlosti spasi njezin nevini, čisto kulturni supstrat, ono totalitarizmom neokaljeno kulturno blago, kulturna dobra i vrijednosti.” Ne samo da se politika i kultura jugoslavenskog socijalizma svode na svijet potrošačkih dobara uz zadivljen “pogledajte i mi smo to imali” pogled, nego se sada i svi dosezi modernizacije zemlje i društva dezinficiraju od radikalne politike komunizma, predstavljaju isključivo kao blagotvorni utjecaj SAD, dok se uloga socijalističke politike svodi na oportunitizam, “hvatanje poena”, pacificiranje društva, taktičko odvlačenje pažnje stanovništva od “pravih” problema, kao da poboljšanje kvalitete života nije bilo upravo proklamirani cilj jugoslavenske socijalističke politike.

U svakom slučaju, za naše prilike pojam amerikanizacije čini se previše širokim, nepreciznim i u knjizi previše općenito korištenim, tako da u samom zaključku, u nekom trenutku iskrenosti, i sama autorica mora priznati da su “ti procesi” započeli već u kraljevini Jugoslaviji (dakle prije Drugog svjetskog rata koji je bitno promijenio globalni politički, ekonomski i kulturni položaj

plakat Uroša Vagajca, 1953.

SAD-a, ali i Jugoslavije) i da traju u kontinuitetu. U knjizi je ipak prvenstveno – mada ne, što je također pohvalno, isključivo – riječ o materijalima s područja Srbije, pa nije jasno da li je lapsus ili trenutak ideološkog sljepila kad kao razdoblje cezure stavlja godine od 1944. do 1948. – implicirajući tako da se taj proces “americanizacije” nekonfliktno nastavlja i u periodu 1941–44. tj. u vremenu kad je Srbija pod okupacionom i kvislinškom vlašću. Čak i ako je riječ o slučaju, tako postavljena periodizacija učestvuje u normalizaciji recentnih tendencija rehabilitacije četničkog pokreta i Draže Mihailovića, između ostalog upravo isticanjem rane podrške SAD-a četničkom pokretu i dodjeljenom američkom ordenu za pomoć u spašavanju oborenih američkih pilota, dok istodobno najmanje za godinu dana (1944–45) skraćuje period u kojem su SAD i partizanski pokret bili saveznici u zajedničkoj borbi protiv fašizma. Pa je tako, na primjer, kako i sama autorica spominje, oslobođenje Beograda proslavljeno i projekcijom američkog filma, *Serenada u Dolini sunca*, u kojem uz Sonju Henie nastupaju Glenn Miller i njegov orkestar, koji izvede klasike poput *Chattanooga Choo Choo*, *Moonlight Serenade* i *In the Mood* (str. 172). A da stvar s ideološkim aspektima amerikanizacije bude kompliciranija, bila je to kopija filma s ruskim titlovima koju su u Beograd donijeli vojnici sovjetske armije.

U jednom trenutku kao i da sama autorica uviđa nategnutost vlastite konstrukcije i priznaje:

“I deo modernizacijskih procesa u Jugoslaviji šezdesetih odvijao se pod okriljem amerikanizacije i zahvaljujući njoj. U prostorima svakodnevice, recimo, samoposluge jesu bile dometa amerikanizacije, ali su bile i važna etapa u procesu opšte modernizacije.” (str. 403)

Nažalost ostaje nejasno kako autorica definira te procese, odnosno, po kojim ih demarkacionim, političkim, historijskim ili ekonomskim linijama razdvaja? Dapače, eksplicitno tvrdi da je sama modernizacija, "često bila deo širih procesa amerikanizacije." (str. 410). No, ako ju izvučemo iz redukcije na trivijalnu formulu "Hollywood, jeans, jazz i coca-cola", što uopće ostaje od amerikanizacije? Kako se amerikanizacija i modernizacija preklapaju, kada i zašto? Još važnije, kada se i u čemu ne preklapaju, odnosno koji to aspekti modernizacije nisu pod okriljem amerikanizacije, i ako nisu pod tim, pod kojim su onda okriljem? U području medija, nastanak i razvoj JRT je prvenstveno obilježen snažnim utjecajem britanskog modela BBC-a, televizije kao javnog servisa. Bez obzira na prisustvo popularnih američkih serija, poput *Dugo toplo ljeto*, *Peyton Place* ili *Bonanza*, možemo ustvrditi da do prave "amerikanizacije" elektronskih medija dolazi tek u postsocijalizmu (a prve naznake možemo vidjeti tek u kasnom socijalizmu druge polovice 80-ih, recimo s tada slavljanim novim dinamičnim pristupom "američkog đaka" Gorana Milića TV Dnevniku).

Između forme i suštine "principa slobode"

Opisujući procese amerikanizacije jugoslavenskog društva ideološka formula kojoj Radina Vučetić u knjizi opetovano pribjegava je ona između "prihvatanja forme" i "odbijanja" odnosno "neprihvatanja suštine". Pritom naravno, forma je jasna: to su apstraktna umjetnost, pop-kultura, pop-muzika (džez, twist, rock'n'roll...), dok ta "suština", kako joj i priliči, uglavnom ostaje nedefinirana. Uostalom, kako je Goran Bregović davno ustvrdio, "o tome ni Aristotel nije rek'o bog zna šta", pa zašto bi autorica. No, ubrzo ćemo shvatiti da je za autoricu bottom-line te "suštine" individualna sloboda izražena kroz i shvaćena isključivo kao privatno vlasništvo (str. 410-411), liberalni sistem višestranačke parlamentarne demokracije, ideologiju "slobodnih medija i ljudskih prava". Jedino je iz takve postsocijalističke, neoliberalne vizure moguće ispisati rečenicu u kojoj se o "principu slobode" u Jugoslaviji govori isključivo kao onim "limitiranim slobodama" izraženim u džezu, rock'n'rollu i filmu, potpuno zatvarajući oči pred dosezima NOB-a, AVNOJ-a, prava glasa, emancipacije žena, sekularizacije društva, obaveznog osnovnoškolskog i dostupnosti daljeg obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite, samoupravljanja itd. Mediji su, naravno, uvijek "dirigirani" i "kontrolirani", a svaku potvrdu kreativnog umjetničkog proboja, autorske slobode, javne kritike, neočekivane političke i kulturne dinamike, autorica naprosto otpisuje kao "iluziju slobode". U svom radu Radina Vučetić (kao i brojni drugi postsocijalistički povjesničari) ne "dokazuje" totalitarnu narav jugoslavenskog društva/poretka, nego tu političku frazu uzima kao neupitnu pretpostavku. Autorica kao da si je zadala paradoksalan zadatak da obaveznu figuru dokazivanja rigidnosti političkog sistema odradi pokazivanjem njegove kulturne otvorenosti. To je temeljni problem zagovornika tzv. totalitarne paradigme – kako pomiriti dvije kontradiktorne ideje, onu totalne pa i totalitarne vlasti Partije i Tita, s tolikim očitim iskazima kulturne i političke dinamike, pa i unutrašnjeg propitivanja i kritike sistema? Ako se govori o dinamičnim međunarodnim kulturnim interakcijama, i heterogenoj kulturnoj klimi u samoj zemlji, kako to pomiriti sa slikom dirigirane kulture pod kontrolom monolitne Partije? Kako ideju statičnog, sivog, tek "naizgled mirnog" (str. 45) društva pomiriti s tim očitim stalnim promjenama? Već samo nabrojanje – od petogodišnjih planova, periodičnih ustavnih promjena, amandmana, zakona o samouprav-

Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam*, 2012.

ljanju, udruženom radu, tržišnih reformi do niza kulturnih manifestacija koje su širile modernističku kulturu – jasno pokazuje kako je politički, ekonomski i kulturni život socijalističke Jugoslavije bio u neprestanim modernizacijskim zamasima.

Teorije nikad nisu politički neutralne i ideološki nevine. Tako klimave teorije amerikanizacije samo služe učvršćivanju vjere u *status quo* današnjeg svijeta, potvrđivanju svojevrsnog fatuma "malih naroda" suočenih s "velikim idejama" globalnih sila. U skladu s recentnim teorijama "nedovršene modernizacije" jugoslavenskog društva (kao da procesi modernizacije uopće mogu biti dovršeni, kao da otvorenost, "nedovršenost" nije jedan od konstitutivnih aspekata samog procesa modernizacije), dnevno-politička poruka glasi da zbog svog društvenopolitičkog sustava SFRJ nije niti mogla biti "suštinski" amerikanizirana, ali implicitno razdražanim građanima post-Yu država nudi nadu da se, eto, danas taj proces može glatko nastaviti – ne samo nespuntanim konzumerizmom nego upravo neoliberalnom dekonstrukcijom svega onog društveno i socijalno dobrog što nam je SFRJ ostavila.

Ponekad je čak zabavno uočiti kako samonametnuta (ili barem u potpunosti interiorizirana) ideološka ograničenja autorica ne percipira i kad ih sama dovede u istu rečenicu:

"U menjanju svakodnevnog života u pravcu amerikanizacije i modernizacije, mnogo je granica koje nisu mogle da se pređu. S muzikom Džona Kejdža ili integralno štampanim romanima Henrija Milera, cenzurisanim inače u Americi, stigle su moderne umetničke forme, ali ne i puna sloboda stvaralaštva, sloboda bez ideoloških okvira." (str. 410).

Pretpostavka je, dakle, da je ta "puna sloboda stvaralaštva, sloboda bez ideoloških okvira" ona tajanstvena "suština" Amerike, američke politike i kulture oličenih u procesima amerikanizacije. Ali, kako onda da to dovedemo u vezu s činjenicom da su ti skandalozni romani Henryja Millera "cenzurirani inače u Americi" (str. 328, 410) slobodno i u integralnom obliku objavljeni u socijalističkoj Jugoslaviji? Ili da je američka politika zabranjivala holivudskim producentima da neke svoje filmove (među kojima su bili i klasici poput *Na dokovima New Yorka*, *Buntovnik bez razloga* i *Odavde do vječnosti*) izvoze u Jugoslaviju. Gdje je tu ono slavljeno "slobodno tržište"? Lako se možemo suglasiti da u SFRJ nije bilo te "pune, nesputane slobode stvaralaštva". Problem je što nam autorica postavlja ideološku iluziju ne samo da takav svijet doista postoji, nego i da su upravo SAD zemlja takve nesputane slobode, pritom sama usput podastirući suprotne dokaze i izbjegavajući ih detaljnije tumačiti.

U više navrata ponavlja se i slika suprotstavljanja "američkog sna" i "jugoslovenske jave", zaboravljajući da je američki san i za rođene stanovnike SAD-a (o imigrantima da i ne govorimo) veoma daleko od američke jave. Kako se kao konačan cilj i rezultat amerikanizacije jugoslavenske kulture neupitno vidi i postavlja pojam "slobode", bilo bi zanimljivo vidjeti koji su to mogući utjecaji i posljedice amerikanizacije koji su možda bili i konzervativni?

Konformizam mišljenja

Dio tog konformizma mišljenja možemo pripisati i samom žanru knjige – riječ je o knjizi koja je nastala na osnovu doktorske disertacije. Ostaje nejasno koliko je radnja prerađena za objavljivanje u formi knjige, ali slobodno, kao i u brojnim drugim takvim slučajevima, možemo ustvrditi: nedovoljno. Jedan jednostavan pokazatelj je oskudnost i tretman vizualnih materijala (tema knjige vapi za većim brojem, makar i crno-bijelih fotografija integriranih u tekst) i prije svega doista prevelik broj često nepotrebnih fusnota. Na oko 400 stranica teksta knjige ima ih čak 1802, pa i tamo kad se navode činjenice koje već predstavljaju opća mjesta kulturne povijesti. Mjestimično referira i na recentne novinske tekstove (npr. Željko Ivanjek, str. 339, 347) koji mogu imati ilustrativnu, ali ne i dokumentarnu ulogu, jer više govore o današnjim pogledima na to vrijeme nego o tome kako je tada "doista" bilo, često i na faktografskom nivou. Uostalom, zbog problema nepouzdanosti svjedočenja sama autorica napominje da se izbjegavala oslanjati na razgovore i sjećanja suvremenika (str. 21-22). Posebno je čudan oblik autokolonizacije kad se, ne za neko produbljivanje ili polemičko sukobljavanje s njihovim pogledima i tumačenjima, nego za puko faktografsko dokumentiranje zbivanja u socijalističkoj Jugoslaviji, autorica referira na današnje znanstvene radove i knjige stranih, posebno američkih autora. Tako se, govoreći o reklamiranju oslanja na doktorsku tezu P. H. Pattersona (str. 354), dok se za potvrdu općepoznatih podataka o domaćim umjetničkim grupama i pokretima – Exat, Gorgona, Nove tendencije – referira na knjigu Piotra Piotrowskog (str. 233), a govoreći o rock muzici na tekstove Sabine P. Ramet (str. 208-211). U sva tri slučaja riječ je o nekritičkom pozivanju na sekundarnu literaturu, radove kolega, tamo gdje bi razmjerno lako bilo konzultirati onovremene domaće izvore i referirati na primarnu građu. Dojam je, dakle, da te brojne fusnote nisu u službi čitatelja knjige, nego tek zaostatak iz obaveznih zahtjeva akademske forme doktorske disertacije, akademskog bontona i osiguravanja od primjedbi o znanstvenoj aparaturi i plagiranju.

Unatoč tome što je kod nas posljednjih godina to učestala praksa, obranjena doktorska teza ne znači da automatski imamo i knjigu namijenjenu javnosti. Tu je riječ o dva različita žanra koji se obraćaju različitoj publici. Akademski proza, koja ima specifične formalne zahtjeve, ovdje očito nije bitno prerađena i prilagođena za format knjige. Te primjedbe idu na teret samoj autorici, recenzentima i uredniku izdanja (prof. dr. Ilija Vujačić), koji se očito nije bavio svojim poslom. Dodatni pokazatelj uredničko-izdavačke šlampavosti je i činjenica da se u popisu literature i indeksu jednom koristi azbučni, a drugi put abecedni red.

Riječ je o jednoj od onih knjiga koju, potaknuti temom i ambicioznim ciljevima koje si je autorica postavila, uzmete u ruke s velikim očekivanjima i onda što dalje idete kroz tekst to vas više ljuti, ne samo zbog toga što se povremeno morate probijati kroz opća mjesta postsocijalističke retorike, nego prije svega zbog još jedne propuštene prilike

Mada u samom tekstu knjige očito nije puno mijenjano, vrlo je simpotatična promjena koja *jeste* napravljena. Dok je disertacija naslovljena "Amerikanizacija u jugoslovenskoj kulturi" podnaslov knjige eksplicitno govori o "Amerikanizaciji jugoslovenske popularne kulture", što nikako nije isto. Ne znamo tko je zaslužan za tu senzacionalističku promjenu naglaska, koja je možda doprinijela prodaji knjige, ali odgovornost svakako pada na autoricu koja je na nju pristala.

Unatoč rečenom, svakako je vrijedno što autorica nije upala u banalni antikomunistički revizionizam i što je pokušala ocrtati nešto kompleksniju sliku prošlosti nego što je to uobičajeno. Polazna ambicija je, dakle, pohvalna, kao što je uz sve zamjerke ipak uglavnom kvalitetno odrađen i važan dio istraživanja arhivske građe i prikupljanja podataka. Sve to pruža dobru osnovu za druga istraživanja i promišljanja. Međutim, nije ostvaren proklamirani cilj da se kaže nešto novo o povijesti komunizma i socijalističke Jugoslavije (str. 17). Taj cilj nije ni mogao biti ostvaren polazeći od apriornih teza zapadne historiografije i domaćeg establišmenta i ne dovodeći ih u pitanje, mada u samom tekstu knjige postoji niz mjesta koja pozivaju na takvo propitivanje.

Ukratko, riječ je o jednoj od onih knjiga koju, potaknuti temom i ambicioznim ciljevima koje si je autorica postavila, uzmete u ruke s velikim očekivanjima i onda što dalje idete kroz tekst to vas više ljuti, ne samo zbog toga što se povremeno morate probijati kroz opća mjesta postsocijalističke retorike, nego prije svega zbog još jedne propuštene prilike. Propuštene prilike za otvaranje novog diskurzivnog prostora, novog semantičkog polja izvan hladnoratovskih opozicija, izvan identitarnih opsesija etno-nacionalizma, antikomunizma i apologije zapadnog liberalizma.

НАШИ МУЗЕЈИ (2)

Милорад Савић

Ето вас у Бенковцу. Историцистички интонирана и складна црква Светог Јована, парохијска кућа из времена док је овдје био манастир, друга парохијска кућа из 1887. године. Ту су и сјећања на истакнуте личности

Из Обровца правац у Бенковац, преко Карина! Било би одлично кад би Карињани могли обновити своју велику и вриједну парохијску братску кућу, или кулу Синобадушу како би тамо представили своје вриједности, али оно што неизоставно морате посјетити јесте Горњи Карин, Куновица, брдо, скоро планину, изнад мора (Јуришинка 674 м висине), сточарски крај од памтивијека. Да ли је то Кунор планина из ускочког и хајдучког циклуса народне поезије тешко је рећи, али је врло могуће јер досадашња аргументација о тој митској планини као Велебиту или Динари је мање убјеђива од ове могућности. Пуца одатле поглед од Пага до шибенског оточја, а засеоци Лончари, Радеке звани Пустинаци, Драче, Млинари у подножју брда итд. скоро се и не виде од мора, иако су тек 1, 2 или 3 км удаљени. Ријеч је о потпуно очуваним скупинама традицијске архитектуре и амбијената, са моћним камењем сувозидина, и неизоставним великим каменим сјеницама, али и прастарим средњовјековним, можда и старијим гробљем (није истраживано), чак и праисторијском градином. Ту се живјело до "Олује", али нису грађене бетонске плоче и ни један кров није поцрвенио цријепом, док неке цјелине кућа и простора дјелују као некакав промишљени сеоски урбанизам. Све у свему, велики етнографски парк, етно засеоци прастарих станишта и сачуваног начина живота, наравно после "Олује" поприлично девастиран, али и још увијек обећавајуће очуван. Мислим да заслужује атрибуте јединствено и изузетно. Ко ће овај предио очувати, презентирати, осмислити, посебно изфинансирати тако велики програм питања су на која немам одговора, али је у овом водичу изузетно важно да се поставе. Сигурно да би требало кренути са неком мањом цјелином као неком врстом пробног балона... Пословни и конзерваторски потези били би обновити народне занате у аутентичном амбијенту, од израде лонаца, ковачких производа, дрвених предмета и резбарија, до одјеће, тканина, биљаца и куверти... Можда је овдје, ипак, могуће вратити живот!

Ето вас у Бенковцу. Историцистички интонирана и складна црква Светог Јована, парохијска кућа из времена док је овдје био манастир, друга парохијска кућа из 1887. године. Ту су и сјећања на истакнуте личности: Симеона Кончаревића, владику, писца барокне историје о православнима у Далмацији, оснивача манастира и прве школе из 1742. године, на грчку породицу Караџија, ктиторе старе цркве, затим на браћу Жежељ, Бранка, чувеног архитекту, конструктора и иноватора, Мирка, историчара, писца биографија и романа, па

на Шпиру Димитровића Котаранина, писца, pjesника, врло плодног преводиоца (први превод Пушкиновог „Јевгенија Оњегина“ на српски), романтичара и великог заљубљеника у славенство, потом на власнике Каштела Спиридона Петровића, првог председника Далматинског сабора, Тодора Бабића и нећака му Љубомира Вујновића, професора и писца расправа, једног од главних покретача новина и Српске народне странке на приморју, а који су били највећи задужбинари у корист српске просвјете у Далмацији. Ту је такође и Љубо Јурковић, професор, писац књижевних дјела и стручних расправа, док је други Јурковић, Душан основао Народни музеј у Задру. У парохијској кући из 1887. реално је могуће направити меморијале тим личностима, изложити архивску и другу грађу и, што је једнако важно, уредити красан музеј икона из Бенковца и околних мјеста у којима иконе није безбједно чувати и гдје се не могу излагати: Мирање, Јагодња, Церање, Лишане Тињске, Бргуд, Коларина, Кула Атлагића. Ријеч је о великом музеју икона од око 150 примјерака грчке италокритске школе (са пар икона свјетске вредности, међу њима и јединственог дјела славног Ел Грека), барокизираних православног сликарства, српског барокног сликарства (најбољи примјери старог бенковачког иконостаса иду уз најбоље иконе овог стила у српској умјетности), понарођеног каснобарокног сликарства, романтичарских религијских слика. Просторни услови за музеј постоје, за меморијалну изложбу и друге потребе посјетилаца. Уколико не буде неспоразума и неразумијевања, овдје је могуће за коју годину остварити респектабилан музеј у ширим оквирима и значењу.

Двори Јанковића са некадашњом парохијском црквом Светог Ђорђа, са извором Клокотушом и лијепим околним парком као створени су за сјећања, медитације и подсјећања на најразноврсније видове и етапе српске прошлости и културе у Далмацији

Из Бенковца, преко Биљана Гроњих и Ислама Грчког можете ићи у Задр. Двадесет и неколико икона из биљанске цркве пропале су у "Олуји", а то је црква у којој је 1702. сахрањен кавалир Завиша Јанковић, сердар Горњег Котара. "Вољан пођох у Котаре", писао је Симо Матавуљ и приспјевши у Ислам Грчки 1872. године као млад учитељ, да би ту упознао посљедњег Јанковића, кнеза Илију и започео објављивати прве стихове и прозу. Двори Јанковића са некадашњом парохијском црквом Светог Ђорђа, са извором Клокотушом и лијепим околним парком као створени су за сјећања, медитације и подсјећања на најразноврсније видове и етапе српске прошлости и културе у Далмацији: епски и ратнички, који је уврхунио Митровиће зване Јанковиће у народне вође

и ратне и мирнодопске управитеље, сердаре Горњег Котара с титулом витезова, а потом и кнезова. Директно или индиректно ово мјесто је меморијал Јанка Митровића, синова му Стојана, Илије и Завише, потом Јелене Јанковић и мужа јој Тодорина Деде Митровића, управитеља Илије, Кирјака, Петра, другог Илије, последњег сердара, на крају и Илије Деде Јанковића, народног барда, великог славјанина, мислиоца, pjesника, путописца, човјека иницијатива и визија и на садруга његових задњих година, великог Симу Матавуља. Меморијал се шири на низ од тридесет попова исламске парохије, од којих је Лазар Лазарић незаобилазно име, као што је Милош Парента, потоњи професор и директор богословије, писац, преводилац и одличан проповједник, у свом домену, истакнута личност овог краја. Следи сјећање на Деснице, који насјеђују куће и имање Јанковића, на Владимира, Уроша и Бошка Десницу, који су у управљању и јавним пословима народа, у писању правних, теоретских, културолошких и политичких расправа и хроничарских записа, превода, историографских радова и збирки архивске грађе, све сконцентрисане на северну Далмацију, њену прошлост, историјску судбину, културу, на стварност и стање народа и његовог живота у времену од задње четвртине 19. до Другог свјетског рата. Круну таквих стваралачких и интелектуалних тенденција преузима Владан Десница својим укупним књижевним дјелом. Као и Матавуљ, и Владан је нека своја дјела писао баш у Дворима Јанковића. А сад долази најљепше: Двори Јанковића су идеално мјесто за музејско-архивски центар за Далмацију и за врло респектабилан музеј јер је добрим дијелом сачуван архивско-музејски фондус и јер се комплекс годинама и увелико обнавља и већ сада садржава и друге корисне садржаје. Фондус се састоји од близу двадесет збирки и група предмета. Ту ће посетиоци моћи видјети инвестиру Стојана Јанковића и дукале о породичним заслугама и титулама и мноштво докумената о земљама, народу, привређивању, о јавним и политичким пословима, затим црквене књиге, понеки сасуд и цијелу збирку разноликих икона, давне државне законе и уредбе и одлуке локалне заједнице за вријеме Хабсбуршке Монархије и цијелу групу докумената из пословне, трговачке и судске праксе у 19. вијеку, збирку катастарских, географских и ратних карата, низ свједочанстава о јавној и приватној култури грађанског слоја. Рукописи Илије Деде Јанковића, писма јавних и приватних личности, одликовања, штампани прогласи јавних личности, Владимирова прилог историји српске странке, па неки чланци Бошка и скоро сви рукописни или штампани радови Уроша Деснице, коначно више фрагмената и концепата дјела Владана Деснице, наравно уз његову свакодневну архивску грађу и сва дјела штампана у Југославији и велики број превода у иностранству (у библиотеци Двора Јанковића). Погледајте портрете Стојана Јанковића, Илије Деде Јанковића, Данила Деснице, Олге Деснице рођ. Јанковић, Уроша и Фани Деснице, Никанора Ракетића, Мирка Корије, Владана Деснице, уља на платну и цртеже више умјетника, као и нека скулпторска дјела, као што су бисте генералног провидура Л. Фоскола, Ђуре Јакшића, Ђ. Мацинија, Дантеа, Кардучија, графичке портрете вођа босанског устанка и војног руководства у српско-турском рату 1877. године. Колико тек виђенијих људи, портрета свакодневног свијета и мноштва амбијената, интеријера и екстеријера садржи велика збирка старих фотографија. Толико да би нам набрајање одузело заиста много простора. Требаће видјети амбијент старе кухине Двора Јанковића са покућством и помагалима за спремање хране, подрумске просторије и подземну оставу, коју називаху тамница и ћелија, а најприје салу у којој су се чували репрезентативни портрети, намјештај, сатови, скупови покућства. Незаобилазно је обићи цркву великог меморијалног значења, у којој су гробови Јанковића од Илије († 1693), преко више гробова сердара и супруга им, до Илије Деде Јанковића († 1874), Уроша († 1941.) и Владана Деснице († 1967). Да ли ће у њој бити изложена збирка икона од близу

педесет примјерака и друге црквене драгоцености зависиће од могућности, али је то несумњиво прворазредна збирка у ширим оквирима. Коначно, у Дворима Јанковића временом је створена лијепа библиотека од преко 5000 наслова, од којих скоро сви, осим Владанових послератних дјела и превода, штампани прије Другог свјетског рата, тако и раритета из 17., 18. и 19. вијека. Све у свему, већ сада постоји врло бројан, разнолик, вриједан и изузетан фондус старина, културних добара и покретних споменика културе из Двора Јанковића и мањим дијелом исламске парохије да се у Дворима Јанковића, који се задњих година увелико обнављају, ускоро може очекивати озбиљан рад на њиховом смјештају, чувању и презентацији. Понављам, споменички комплекс и меморијално мјесто и могућност будућег рада музејско-архивске службе су такви да је природно да баш Двори Јанковића буду далматински центар таквих послова и истраживачких активности.

**Задарска ризница је бројна, богата,
разноврсна, састављена од мноштва
одличних икона различитих стилова,
од антиминса, сасуда, крстова,
дарохранилница и других посвећених
предмета као одличних дјела
примијењене умјетности, између
осталог и неких од руских рукотворина
које је донио Герасим Зелић**

Долазак у Задар је пријатан и инспиришући и за католичку и за православну културу: кроз венецијанске мураје, римска источна врата, кроз кале ларгу, још античку и средњовековну градску трансверзалу, преко централног трга са ложом и стражом, покрај Светог Доната и катедрале, до Светог Илије и парохијске куће покрај цркве, гдје је 1984. године била отворена збирка црквене умјетности. Она је од рата до данас затворена, али се у међувремену 2011. радило на конзервацији икона (конзерватори из Новог Сада). У величајном каснобарокно-класицистичком сјају појавио се зидани иконостас са скоро тридесет онајбољих сликарских дјела православног сликарства овога стила у Далмацији, дјело Крфљанина Михаила Сперанца настало од 1806. до 1811. године. Задарска ризница је бројна, богата, разноврсна, састављена од мноштва одличних икона различитих стилова, од антиминса, сасуда, крстова, дарохранилница и других посвећених предмета као одличних дјела примијењене умјетности, између осталог и неких од руских рукотворина које је донио Герасим Зелић. Ту је мноштво италијанских, барокизираних, барокних сликарских и других умјетничких дјела, са ауторима као што су најбољи сликари прве фазе барокног стила Е. Цанес, Пулаки, затим споменути Сперанца, Јефтимје Поповић итд. Постоји при цркви лијепа архивска грађа и већи број примјерака различитих богослужбених и богословских књига. Све у свему, православни Грци и Срби вјековима, од 15. и 16. вијека, набавили су таква богатства за своју парохију да би им могло позавидјети и понеко централно постављено православно опшество у српској култури. Није ни чудо, у Задру као главном граду млетачке и аустријске Далмације добро се пословало и трговало, а боме и ратовало и Богу молило, па су богати и мање богати Грци и Срби овдје боравили вјековима, радили, стварали и обогаћивали своју цркву. То

општество је још 1725. имало уређена правила о свом устројству и животу, све до банкарских и каритативних активности, па није чудо да се у таквом друштву добро осјећао и Доситеј Обрадовић пред одлазак из Далмације. Таква уређеност настављена је у 19. вијеку, кад Задар постаје епархијско средиште у коме на епархијском столу сједе владике Мутибарић, Кнежевић, Милаш и када је овдје оформљена богословија и семинарија, која заједно са задарским српским гимназистима и препарандистима стварају коло српске средњошколске млађарије толико значајне у каснијем животу овдашњег српског народа. Ко може заобићи задарске професоре и ђаке: врло уваженог pjesника Јована Сундечића, споменутог Љубомира Вујновића и Никодима Милаша, некад кијевске студенте, споменутог Милоша Паренту, Никанора Ракетића, па Михаила Катурића, професора биологије и оснивача задарске природњачке збирке, затим врло креативне ђаке и pjesнике Лазара Томановића, Беару, Матавуља, чак и Владимира Десницу, односно читав један круг окупљен око омладинског друштва "Првенац". Задар је мјесто гдје су у српској култури приређене прве театарске представе, прве изложбе, прве музичке свечаности, први утемељени часописи и новине и прва странка националног имена. Велика је то духовна и културна баштина. Ту је рано основана српска дјевојачка школа и рано је оформљен хор „пијенија церковног". Меморијал је још шири: у задарској цркви некад су се сахрањивали угледни парохијани и свештеници, тако и неки од Митровића, а треба обићи православно гробље и гробове виђених грађана Ђурића, Теодоровића, Његоша, Петровића... Све много подсјећа на Трст...

Велико богатство икона, богословских и богослужбених књига, архивске грађе, религијских предмета примијењене умјетности сконцентрисано у црквама и епархијском дому у Шибенику

Или морем или копном приспјели сте у Шибеник, стари хрватски, али и град старог српског становништва, грчких породица и понеке цинцарске, који се узастопно појављују на шибенској територији и у самом граду од касног средњег до 18. вијека. Ово је мјесто у коме је сконцентрисана меморијалност на више владика, јер је од француске управе с почетка 19. вијека ту било средиште Далматинске епархије, поново постало и након Првог свјетског рата. Владике Краљевић, па Рајачић, потоњи патријарх српски, су управљали црквом у првој половини 19. вијека. Уз владичанство вежу се и имена као што је Сава Мркаљ, реформатор српског писма, који неко вријеме живи у Шибенику и Спиридом Поповић, писац, врло плодни преводилац и помагач великом Николи Томазеу, иначе симпатизеру српске нације и културе. Вријеме између два свјетска рата обиљежио је врло образовани епископ Иринеј Ђорђевић, а данас у епархијском двору држи жезло духовног поглавара православних владика Фотије. Шибенско православно општество имало је своја правила још 1678. године и било је врло подузетно и осјетљиво на своју културу, вјеру и самосвојност што су показали у отпору двама покушајима унијаћењу, али и стварањем прве јавне српске школе на почетку 19. вијека из фондације Јована Бована. Један од добротвора био је и трговац Петар Ковачевић, оснивач српске дјевојачке школе. Мануфактура са израдом народне одјеће и трговина њоме усталила

се у породицама Ковачевића и Матавуља. Кућа Матавуља са привредним дијелом је сачувана и у њој је могуће презентирати и привредне активности и меморијал Симе Матавуља, најбољег српског реалисте и стилисте, а не би било згорега ту поставити и меморијал шибенском општеству и другим истакнутим православним грађанима Шибеника и развоју грађанске културе. Ту би се могли подсетити на два Петрановића, врло учену браћу, Теодора и Герасима, писце, историчаре, правнике, осниваче Матице далматинске и "Српско-далматинског магазина". У Шибенику је рођен и сахрањен велики владика Никодим Милаш, незаобилазни писац црквеног права и историјских књига. Не мање је активан период између два свјетска рата када овдје дјелује Привредно-културна матица сјеверне Далмације са својим гласилом. У Шибенику су православни имали неколико цркви: Богородице од Светог Јулијана, гробљанске цркве светог Спаса и саборну цркву посвећену Успењу Богородице. Много је свештеника, ктитора и приложника уграђено у њихов напредак, градње, опремање, украшавање и значај. Велико богатство икона, богословских и богослужбених књига, архивске грађе, религијских предмета примијењене умјетности сконцентрисано је у црквама и епархијском дому у Шибенику. Та чињеница, те Шибеник као епархијско средиште налажу да овдје мора постојати један добро уређен музеј црквених умјетничких драгоцености, који ће показати црквену историју и сјећање на истакнуте личности цркве и на тај вид народне културе. Стилски пресјек умјетничких дјела је разноврсно стандардан: италокритска дјела, барокизирана и барокна, до примјерака стилова из 19. вијека. То је српска и грчка, односно православна умјетност млетачког подручја, а међу њима има више дјела прворазредних у општеправославним оквирима. Ламбардос, Цанес, Димитрије Номик, Матеј Веја, Лазовић нека су од имена сликара. Иконостас у саборној цркви су насликали Матеј Веја и Алексије Лазовић почетком 19. вијека. Мислим да се у Шибенику требају излагати само вриједности и културна добра из шибенских цркава и епархијског дома, пошто је то иначе врло значајан, вишезначан и богат корпус.

Из Шибеника гдје него у Скрадин. У три православне цркве скупљено је временом такво богатство да број икона премашује 150, што Скрадин сврстава у највећу ризницу православне умјетности након манастира Крке. У старој цркви Светог Спиридона постоје остаци фресака могућег аутора Спиридона Рапсонамића, у оној из 1878. је иконостасна преграда са тридесетак барокизираних и барокних прворазредних дјела, у цркви Свете Петке такође је иконостас сличних стилских одлика. По зидовима цркве налазило се велико мноштво икона, тако и дјела Ангелоса Акотанта, Николе Зафурија, Георгија Маргазинеја, Фистовића, Матеја Веја, бококторских Рафаиловића итд., дакле цијела галерија дјела понајбољих православних сликара од самог почетка италокритске школе и њених потоњих фаза, до поодмаклог 18. вијека. У црквама је постојала врло велика група црквених предмета примијењене умјетности и заиста велики архив и лијепа библиотека, али су од њих остали сачувани само остаци остатака, које такође треба изложити. Скрадин је једно од градских општества које је у првих деценија 18. вијека имало своја правила, школу, а карактеристичан је и по многим ктиторима и приложницима чијим "иждивенијем" је обновљена стара црква и опремљена иконама, сасудима и мобилијаром: Јоаким Жарковић, Кнежевић, Крнета. Сјећање се проширује на скрадинске учитеље: хиландарца Јефрема Кореског, Кирила Живковића, потоњег владика, Спиридона Алексијевића, који је и писац вриједне аутобиографије, сликар и преводилац, на Доситеја Обрадовића који је овдје говорио проповједи и писао нека рана дјела, али и на читав низ свештеника од старца хаџи Вукомана до Макарија Крнете, општег духовника. У Скрадину је живјела једна грана познатих Синобада и ту имају и гроб. Карактеристично је да је код старе цркве сачувано старо гробље из 17 — 18. вијека и да наравно

постоји и новије гробље. Карактеристике, одлике, сјећања и вриједности могу бити одлично музејски представљени у старој цркви, коју треба што прије обновити. Тако би у аутентичном амбијенту била приказана врхунска дјела и меморијал на незаобилазне личности овог истакнутог локалитета православне културе у Далмацији.

Недалеко су Братишковци, познати по дуговјекој свештеничкој породици Доброта, по цркви са развијеним иконостасом састављеним од разноврсних дјела, са лијепом збирком икона по зидовима и великим парохијским здањем који твори аутентичан амбијент традицијске архитектуре. Наравно да би био одличан потез да се у братској кући постави стална изложба, кад би се стекли услови, ако би се могло итд. Другачије излагање братишковачке баштине могуће је организовати у оближњем Скрадину.

**Пролазећи кроз Кистање треба се
присјетити да најпознатији Кистањац,
Мирко Краолија, пјесник, драмски писац,
путописац, есејиста често високих
домета нема у свом родном
мјесту спомен-собе**

Манастир Крка је на централном мјесту у Далмацији, од Скрадина узводно Крком, и смјештен је у питорескном пејсажу. Манастирски живот овдје је почео у средњем вијеку, па његова повијест почиње традицијом и сјећањем на Јелену Шубић, иначе сестру цара Душана. Меморијал Крке је препун игумана, калуђера, општинских духовника, архимандрита и викара православне цркве, а повјесница биљежи да је крчки игуман био егзарх дабробосанског митрополита по обнови Пећке патријаршије, ту су боравили и поједине далматинске владике а још почетком 17. вијека заснована је школа. Крка је дала многе владике српској цркви. Генерално, дуга је ниска личности значајних за овај манастир и српску културу, па је његовање те врсте меморијалности један од задатака музејско-архивског центра. Манастир је грађен и дограђиван вјековима, а имао је и рђавих тренутака и пустошења. Неки од крчких служитеља били су иконописци, а многи су опслуживали друге парохије, тако и дрнишку. Манастир је био богат непокретностима, имањима и метосима, а богатство његових покретнина, културних добара, умјетничких дјела, архивске грађе и књига је позната и у широким оквирима СПЦ. Неколико пута од средњег вијека се обнављао иконостас, престоне иконе је сликао најбољи критски сликар свога доба Михаило Сперанца око 1578. године, а остале углавном Рус Михаило Иванов 1704. године. И овдје је пресјек кроз музеј икона стилски стереотипан, али врло разнолик: иконе све три фазе италијанског стила, византијско-готичких симбиоза, карактеристичног византијског стила у продуженом средњовјековљу, све варијанте барокнизације и барокног стила, дакле од краја 14. до почетка 19. вијека. Непотписани критски и домаћи сликари, али и познати Антоније Макри, ријетки Стилијан Јереј, бококторски Рафаиловић, Спиридон Рома, Георгије Михалаки, Спиридон Рапсоманић, игуман Мојсеј Зубац звани Даниловић. Матеј Веја итд. Огромно је иконографско, тематско богатство икона и других умјетничких дјела, почевши од старозавјетних личности и сцена, преко богатих јеванђеоских призора, до истакнутих светитеља, мученика, литургичара, схимника, догађаја из историје цркве, до националних српских

светитеља. Збирка портрета владика, архимандрита, игумана, калуђера потиче из 18. и 19. вијека и носи одлике барокног, класицистичког, романтичарског и реалистичког стилског приступа. Портрети потенцирају меморијалност и резиденцијалност овог манастира. Сликали су их непотписани сликари, али и Аксентије Мародић, Јохан Бес, Никола Аспиоти, Влахо Буковац, Данило Петрановић итд. Ријетко је гдје сачувано толико примјерака религијске примијењене умјетности као у Крки, од сасуда, кандила, текстилних предмета за богослужење, одежде, до свијећњака, крстова, сребрних рељефних окова икона, јеванђеља и крстова итд. израђиваних и набављаних или у самом манастиру, или у Венецији, Русији итд.

Пролазећи кроз Кистање треба се присјетити да најпознатији Кистањац, Мирко Краолија, пјесник, драмски писац, путописац, есејиста често високих домета нема у свом родном мјесту спомен-собе. Кистањске власти сигурно могу остварити сталну изложбу, музејски пункт и такав меморијал. Не би било тешко у другој соби поставити сталну изложбу традицијског стваралаштва Буковице, а сигурно га има још сачуваног. Она би могла бити у вези са још увијек постојећим радионицама народних рукотворина и тканина, као продајно мјесто. Како је Кистање опћински центар који обједињава и Ћеврске, ту се мора повести рачуна о два незаобилазна и у својим доменима велика Ћевршчанина. Први је један од мале групе најспособнијих и најпоткованијих српских политичара из Далмације у задњих 150 година, Сава Бјелановић, правник и писац, а други је Владимир Ардалић, нижи чиновник који је прије сто година написао најбоље и непревазиђене странице о народу и народном животу у Буковици.

Одлазите у Книн да посетите монументалну тврђаву, затим да обиђете локалитете и покретности српске културе. Уз главну улицу зачудо постављена је биста Ловри Монтију, чувеном народњаку, који је у својој личности објединио све три главне културе Далмације: италијанску, хрватску и српску. Са хрватским ексклузивистичким и клерикалним крилом народњака се разишао, остао изворни народњак и србофил. Занимање иде ка Синобадима и Новаковићима, свакако најистакнутијих книнских породица у далматинској српској повјесници и култури. Јован Синобад, витез, потомак Жегарана који су се спустили у код Новиградског мора, управитељ книнског краја и родоначелник книнских Синобада парадигма је, као и Јанковићи, војне повјеснице српске етнице. Егземплар духовне културе створили су Новаковићи, стара и дуговјека книнска свештеничка породица. Од њих потиче Дионисије Новаковић, можда и најученији Србин прве половине 18. вијека, полазник свих курсева духовне академије у Кијеву, проповједник, писац, професор, префект училишта у Петроварадину, владика будимски, један од главних иницијатора доласка руских барокних сликара у Карловачку митрополију, прва личност нове барокне културе код Срба уопште, писац прве литургије. Тај знатни меморијални концентрат Книнјани морају себи и другима да представе и омогуће у музејском пункту односно сталној изложби. То и више, јер је и книнска парохија велика, данас има двије, а некад јој је припадала и црква у Врбнику. Врбнички иконостас је најочуванија барокна цјелина дјела сликара старог бенковачког иконостаса из 1771. године. Иконостас цркве Светог Ђорђа на Синобадовој главици је дјело Николе Судара, солидног каснобарокног сликара. Иконостас раније цркве Покрова пресвете Богородице дјело је Симеона Вукојевића, док је зидне слике сликао Живко Стојсављевић, а данашњи иконостас је израдио Билбија. Сачувана је и мала збирка икона које су стајале по зидовима цркве. Иконе, нешто другог покретног материјала и докумената, као и сјећања на истакнуте Книнјане заслужују да имају свој музејски пункт, сталну изложбу. Да ли би то било најбоље да се оствари у братској кући код цркве Светог Ђорђа, ту гдје је некад боравио и Доситеј Обрадовић питање је које могу ријешити

мјештани и парохијани Книна. Ова изложба би се могла обогатити подсећањем на активности и живот Доситеја Обрадовића у Далмацији и на Медитерану, утолико више што је он најдуже учитељевао, живио и почео своју књижевну дјелатност у кинском крају и сјеверној Далмацији. Такође је реално да се неке иконе из околних мјеста које су конзервиране и чекају повратак смјесте у Книну, на примјер из Голубића, Радељевца, можда и Стрмице. Све у свему, био би то лијеп и богат музеј односно стална изложба.

**Још једну некад богату варош требате
обићи; то је Дрниш. Богати Мијовићи
били су стојници Дрниша, затим
Петрановићи. Данило Петрановић
је основао прво позориште у Босни,
Богољуб је био професор, pjesник
и национални радник, док се Стево
Петрановић у Црној Гори помогао ранга
ађутанта кнеза Данила Петровића**

Још једну некад богату варош требате обићи; то је Дрниш. Богати Мијовићи били су стојници Дрниша, затим Петрановићи. Данило Петрановић је основао прво позориште у Босни, Богољуб је био професор, pjesник и национални радник, док се Стево Петрановић у Црној Гори помогао ранга ађутанта кнеза Данила Петровића. Јовићи су дрнишка фамилија од којих је један био дрнишки сердар, а Доситеј Јовић је био бококоторски епископ. У Дрнишу је било једно од најагилнијих и најопремљенијих православних општемства у Далмацији. Ту су двије цркве, једна велика у граду а друга на гробљу, док је раније постојала стара црква. Иконе су овдје бројне неколико десетина примјерака и има их од првих италиокритских до барокизираних и барокних. Ту су и дјела најистакнутијих Крићана Ангелоса Аконтантоса и Георгија Клоцаса. Иконостаси гробљанске и цркве Успења пресвете Богородице одлични су примјери новијег религијског сликарства из друге половине 18. и почетка 19. вијека. Све у свему, Дрниш у многоме заслужује да има сталну изложбу јер има одличну и богату баштину.

Итинерар укључује Врлику и манастир Драговић, неизоставне пунктове српске културе у Далмацији. У Врлици је учитељевао и ту сликао своје прве иконе Спиридон Алексијевић, писац одличне аутобиографије. Врлички начелници били су у другој половини 19. вијека Кулишићи, а Јозо Кулишић је један од малог броја носилаца политике и активности српске странке на приморју. У цркви Светог Николе мала је збирчица икона. Манастир Драговић има одличну збирку икона, архивску грађу и један број црквених књига. Он је мјесто знатних меморијалних значења, док му сама историја и триетапно премјештање на оближње локације око извора потока Драговића показује колико промјене и драматику толико и напредак и развој. Јасно је да се у Драговћу требају вратити иконе са конзервације и да се и ту треба уредити лијепа ризница.

Иако више мјеста заслужује сличан третман, путна карта се мора ефектно закључити. Зато итинерар завршавам у Дубровнику. Дубровачко општемство није старо као нека друга, али је по преосталим непокретним и покретним

имањима, културним добрима и покретним споменицима културе врло богато. Најприје, ту су подаци о једној старој цркви а постоје и двије живе цркве, Свети Михаило на Бонинову из 1837. и Благовјести у старој градској језгри из 1877. године. Иконостас на Бонинову класицистичког је стила, док су његове иконе дјела непознатих руских сликара из средине четврте деценије 19. вијека. Двије престоне поклонио је Петар Петровић Његош, а царске двери је насликао Никола Аспиоти. За овог сликара веже се архивска грађа која говори о изради иконостаса новије цркве, али је несумњиво да је на старој и врло богатој прегради друго осликавање извео Атанасије Поповић. Покрај парохијске цркве је кућа са богатом ризницом. Најприје је ту врло вриједна библиотека књига разноврсне тематике, врста и старости, па педантно сачувана архивска грађа из 19. и 20. вијека, старе фотографије и албуми, више портрета, тако и Руђера Бошковића и других Бошковића, добротвора, па једног од најученијих и најзначајнијих српских интелектуалаца из средине 19. вијека, дубровачког свештеника Георгија Николајевића, писца и уредника "Српско-далматинског магазина", затим других истакнутих појединаца. Архивска грађа прати православно општемство, далматинско и бококоторско владицанство, опћинске и државне власти, али и низ дубровачких удружења, од пословних до културних, пјевачких, до школовања, хуманитарних иницијатива и до јавних и политичких догађаја и питања. Велика збирка икона настала је у Дубровнику једним дијелом поклонима старијих дјела, тако да ту имамо и дјела извршних Крићанина Емануила Ламбардоса и вјероватно Николе Зафурија итд. све до барокних дјела православног сликарства млетачког подручја, дјела бокељских Рафаиловића и сликара старог бенковачког иконостаса, као и цијелу малу збирку руских иконописних продуката. Наравно да је овдје велики број црквених предмета примјењене умјетности и такве графике и још више књига. Све у свему, заиста велико богатство. Како оно постоји, како је дио изложен и има довољно простора у Дубровнику је заиста могуће направити респектабилан и савремен музејско-архивски пункт, музеј који ће уз покретне споменике културе показати и моћну меморијалну причу, процесе и токове развоја српског друштва и културе у једној високо развијеној и уваженој градској средини. Уз православу културу и личности, Дубровник је први примјер учешћа и стваралаштва Срба католика у српској култури у Далмацији.

Ето, нисмо свратили до Сплита, до пар црквица у Загори, а нисмо обишли ни неке важне локалитета у книнском крају, као што је Лазарица на Косову далматинском, Плавно, Стрмица, нисмо споменули ни Смоковић крај Задра ни више цркава из Буковице и дрнишког краја. Овдје се нисмо ни дотакли друге важне врсте споменика и меморијалних локалитета која су везана за ратове 20. вијека, од оних ријетких очуваних из Првог свјетског рата, затим оних из Другог свјетског рата. Зато се мора направити још један додатни детаљни попис локалитета и споменика који би попуњавао наш путни водич и о којима такође треба водити рачуна у будућим пословима. Послова очигледно има и преко главе.

Ако у Далмацији има преко сто православних цркава, онда у њој може бити и десетак-петнаест сталних изложби, пунктова, знаменитих мјеста, етно паркова и музејско-архивских центара који би стално излагали и бринули се о богатој, старој и разноликој културној, мисаоној, умјетничкој и животној баштини далматинских Срба, њиховим традицијама и богатим вредностима која је прошлост обилато оставила. Слично је са Ликом, Кордуном, Славонијом. Потребе, услови, прилике и резон за установљење макар и активног нуклеуса једне музејско-архивске службе су и више него очигледни.

ИЛИРСКИ ГРОФ У РУСИЈИ

САВА ВЛАДИСЛАВИЋ, ОБАВЕШТАЈАЦ И ЕКОНОМИСТА ПЕТРА ВЕЛИКОГ

Љубинка Милинчић

У руској републици Бурјатији, сви знају да је град Троицкосавск, данас Кјахта, на самој граници са Монголијом, основао Србин Сава Владиславић, “обавештајцац и економиста” (тако кажу) Петра Великог и да му је дао име по Светој Троици и српском светитељу Сави

У руској републици Бурјатији, сви знају да је град Троицкосавск, данас Кјахта, на самој граници са Монголијом, основао Србин Сава Владиславић, “обавештајцац и економиста” (тако кажу) Петра Великог и да му је дао име по Светој Троици и српском светитељу Сави. Зато се не треба чудити радости житеља тог града кад су, први пут после готово три века, имали прилике да дочекају госте из домовине Саве Владиславића. Био је то догађај који ће сасвим сигурно, памтити и гости и домаћини. Гости су дочекали председник региона, градоначелник и велики број представника општинске и регионалне администрације, а централни догађај на прослави 285. годишњице града била је предаја иконе коју је Бранко Вукомановић, у име свих потомака оснивача града, донео на поклон Кјахтинској цркви. Неколико хиљада људи (град данас има око 20 хиљада становника) окупљених на градском тргу поздравило је овацијама пењање на бину “српске делегације” у којој су се, поред Бранка, потомка грофа Саве Владиславића, нашли редатељ Драган Ћирјанић, сниматељ Часлав Петровић и ауторка овог текста. Ритуално предавање иконе многи су испратили са сузама у очима. Слика је била надреална — будисти Бурјати, са косим очима, и исто тако косооки, али са плавим очима (вековно мешање раса) Руси, заједно поздрављају долазак иконе српског светитеља у Сибир!

Икону је примио протојереј Олег Матвејев и чуваће је у Успенској цркви све док се не заврши рестаурација Троицке цркве са црквом Светог Саве. Црква је сада руинирана, а на њој се посебно истиче један зид сав избушен мецима — то су совјетски војници вежбали бојево гађање нишанећи право у зид цркве “да пуцају на Бога”!

А по завршетку званичног дела свечаности сви су желели да дотакну госта, да се фотографишу с њим, да га позову у госте... Узалуд се Бранко скромно бранио говорећи да “свако своју славу мора сам да заслужи”! У овом делу света за њега и све потомке оснивача града, славу је на вјеки вјекова, заслужио велики предак Сава Рагузински.

Гроф Сава Владиславић, изасланик Петра Великог, најзаслужнији је што се граница са Кином (данас је уз границу са Русијом Монголија, која се почетком 20. века одвојила од Кине) налази на том месту. Она је померена од места које је одредила Кина читавих сто километара у дубину кинеске територије. Тако је Сава “поклонио” руској империји појас сибирске земље 6000 километара дуг и 100 широк. Ту заслугу му Русија никад није заборавила, иако је у његово време било много критичара који су говорили да толико скупи и дуготрајни преговори (Сава је зато морао 58 пута да одлази у Пекинг), не воде ничему и да представљају само “бацање пара на улицу”. Кад је споразум, захваљујући несвакидашњем дипломатском умећу “илирског грофа”, како је он сам себе називао, ипак склопљен, Сава им је, по легенди, одговорио да “ко не баца паре на улицу, не може никад ни да их нађе”. Поставио је велики дрвени крст с натписом, “Крст Божји, знак границе између руског и кинеског царства, постављен 1727. године, јуна 26. дана”, а руском двору је послао извештај који много говори о његовој дипломатској вештини под називом, „Тајни извештаји о снази и ситуацији кинеског царства”.

Легенда каже да је узео камен, бацио га на земљу неколико метара од границе и рекао: “Овде ће бити град”. И данас, на том месту стоји камен, додуше не онај који је Сава поставио пре 285 година, већ камен-симбол постављен да подсећа на онај давни дан када је један Србин саградио град 8000 километара удаљен од своје земље, и назвао га именом светитеља српског коме ће после посветити и цркву

Али ту се улога Петровог изасланика није завршила. Иако је Петар Велики већ умро, Савина позиција се није променила — царица Катарина му је поверила да на граници оснује град-тврђаву одакле ће се бранити Русија. Сава је дуго тражио место поред реке, згодно за изградњу града — мучила га је чињеница да је тај део Сибира испресецан бројним рекама које теку из Кине према Русији, што је представљало велику опасност. У случају да се односи поремете, Кинези

Празник у славу грофа Саве Владиславића

су могли да отрују воду и униште комплетно становништво града. Тек кад је пронашао реку Кяхту, која је текла у обрнутом смеру, одредио је да се поред ње сагради град.

Легенда каже да је узео камен, бацио га на земљу неколико метара од границе и рекао: "Овде ће бити град". И данас, на том месту стоји камен, додуше не онај који је Сава поставио пре 285 година, већ камен-симбол постављен да подсећа на онај давни дан када је један Србин саградио град 8000 километара удаљен од своје земље, и назвао га именом светитеља српског коме ће после посветити и цркву. Град ће све до 1935. носити име Тројицкосавск, а Светог Саву прослављаће црква која је носила његово име.

После разграничења, наступа период наглог развоја трговинских веза између Русије и Кине, па је град на граници брзо растао и развијао се. Ускоро ће у њему бити основан велики светски трговински центар под називом Кяхта (по реци која туда протиче). Из Русије се извозило крзно, сукно, кожа, а из Кине у Русију, а преко ње и у Европу — свила, брокат, уметнички предмети и, највише — чај. Пут који је пролазио кроз Тројицкосавск назван је Путем чаја.

Средином 18. века, Савин град је једини град милионера у свету. У њему је живело 276 трговаца који су имали 165 трговачких "тачака". Шездесет од њих је имало годишњи промет већи од 5 милиона рубаља. Све су то фантастични бројеви за оно време, поготову што се све догађа у граду са око 4 хиљаде људи. Трговачки центар Кяхта био је познат сваком трговцу у Европи, Америци и Азији јер је сваки листић чаја који су добили, ишао управо преко Кяхте. Економију сибирског градића помиње у својим радовима и Карл Маркс.

Кяхтински трговци су путовали, упознавали друге земље и обичаје, а онда се враћали у свој град и примењивали стечено знање — градили су огромне куће, опремали их најмодернијим намештајем тога времена, куповали најновија достигнућа технике из целог света. Само годину и по дана после појаве првог немог филма, Кяхта је већ имала свој биоскоп. У музеју града чува се направа

из 18. века која би се могла назвати претечом телевизора. У великом дрвеном раму слика на којој је насликана природа, али по реци, кад се укључи, стварно тече вода, а бродићи плове... Овај сибирски град ће ускоро почети да називају "Венецијом на песку".

Врхунац богатства Кяхте био је 1842. када је Кина била у рату са Енглеском, па јој је било неопходно злато и сребро. У граду се развија нелегална трговина, златни и сребрни новац се топи и продаје Кинезима. Само у тој години промет се повећао тридесет пута. Управо тада гради се неколико величанствених храмова којих се не би постидела ни престоница, камене зграде за смештај гостију, углавном богатих трговаца који су се ту заустављали да би склопили уговоре о продаји своје робе. С обзиром да је то био једини руски град који је имао самоуправу, а то значи да је зарађени новац могао сам да распоређује, четвртина градског буџета трошила се на образовање — у малом граду на граници империје било је девет школа! У Кяхти ће почети да излазе и прве новине на Бајкалу — Кяхтински лист.

Тадашњи трговци нису бринули само о сопственом благостању већ им је било важно да целом свету покажу славу велике руске империје. Зато су на самој граници са Кином саградили велику камену Васкресенску цркву, којој се морао дивити сваки путник намерник. У цркви су била три стуба од кристала који су се преливали на северном сунцу. Куриозитет — овај град у Сибиру има више сунчаних дана годишње него Сочи, на обали Црног мора. А камена црква у то време била је изузетак. Петар Велики је забранио да се по Русији гради од чврстог материјала — сви мајстори су морали да граде Петроград, нови Петров "прозор у Европу". Исто тако сав грађевински материјал морао се слати у нови град на Неву, који је требало да засени све европске градове. Тадашња Русија, а умногоме и данашња, грађена је од дрвета које је, тврде многи, далеко боље — зими топлије, лети одржава хладовину у кућама. У сваком случају, захваљујући строгим законима и вештини европских мајстора, Петар је остварио своје

планове, али и Троицкосавск, град на бранику отаџбине, као изузетно важан за империју, имао је посебне повластице.

После изградње Суецког канала (1869) и изградње Кинеске источне железничке пруге, овај град у Сибиру, недалеко од обала Бајкалског језера, престаје да буде главни пункт трговине са Кином. Пут чаја га је заобишао, а Совјети ће га 1935. назвати Кјахтом, по реци Кјахти која кроз њега пролази, тврде неки, док многи у томе виде тумачење речи Кјахта, која на грчком значи “живи Бог”, па га и даље називају градом “живог Бога и Светога Саве Српскога”. Ових дана је на научном скупу предложено да се граду врати стари назив.

Данас се у бурјатску престоницу Улан Уде, удаљену око 200 километара од Кјахте, стиже за нешто мање од 6 сати авионом из Москве. Караван састављен од 60 кола која су вукли коњи и камиле, са дипломатском мисијом од 120 људи на челу са Савом Владиславићем, путовао је 1725. године скоро 10 месеци.

Гроф Сава Владиславић, кога је његов рођак Јован Дучић описао у истоименој књизи, четврт је века играо веома важну улогу у Петровој Русији. Он је закључио мир са турским султаном, конкордат са папом у Риму, пакт о пријатељству и првом разграничењу између Русије и Кине...

Од бурјатске престонице до Кјахте води не баш најбољи пут зато што је тло песковито, па га кише и ветрови непрестано подривају. Зато се путеви сваке године изнова граде. Ипак, путовање кроз степу, на температури од око 30 степени (у Сибиру, да се зна, не влада вечити мраз. Напротив, у овом крају су лети дани веома топли, а ноћи прилично хладне) представља право задовољство. У бескрај се пружа степа испресецана бројним рекама и језерима... Мало, мало, па се наиђе на камен око кога са дрвећа или шибља висе разнобојне траке — то су бурјатска светилишта. Прилазимо једном пару будиста, који нам даје два плава шала да окачимо — кажу да је то за срећу и успех у животу. У Бурјатији постоји и много будистичких храмова, али је много и оваквих места где ће људи увек застати да се поклоне свом божанству.

Кјахта је саграђена у котлини, и кад се гледа с пута, одозго, стиче се утисак да је то неко шаторско насеље — кровови на две воде, под тупим углом, од салонита или неког другог материјала сиве боје. Куће су грађене од дрвета са традиционално украшеним прозорима. Од великих кућа које су припадале некадашњим богатим трговцима, остала је тек понека. После руско-јапанског рата 1905. кјахтински милионери се селе у Москву и Петербург, и град дефинитивно губи значај као главни трговински пут из Кине у Европу.

За време Октобарске револуције Троицкосавск прелази из руку у руке — у њему су наизменично боравили кинеска војска, Совјетски Савет бољшевика и војска козачкога атамана Семјонова, војска барона Унгерна, војници Рокосовског... Богати грађани нису желели да чекају “раскулачивање” и напустили су земљу. Куће су раставили и у деловима, заједно са намештајем, пренели у Монголију. Ипак, у граду се и данас осећа топлина и удобност некада богатог насеља које је временом изгубило доста старог сјаја, али је остало као сведок времена, град типичан за Сибир Петра Великог. Међу приземним

кућама посебно се истичу цркве — велика Васкресенска на граници и исто тако велика али полуразрушена Троицка, направљена из два дела од којих је један био посвећен Светом Сави. И малена, типично руска, обојена у плаво, Успенска црква која се управо реновира.

На научном скупу, одржаном поводом прославе дана града, предложено је да се граду Троицкосавску врати стари назив. Нови (Кјахта) добио је, по једној верзији, по реци Кјахти која тече кроз њега, док други назив тумаче грчком речи која значи “живи Бог”, па се град сматра градом “живог Бога и Светога Саве Српскога”. На главном тргу у центру града стоји спомен-плоча Сави Лукичу Владиславићу Рагузинском (тако га Руси називају), а ускоро ће ту бити постављен и његов споменик у природној величини. Савремена Кјахта и данас представља главну капију према Монголији и земљама југоисточне Азије, али, истичу обавезно становници Кјахте — и симбол пријатељства два географски удаљена, али братска народа.

Гроф Сава Владиславић, кога је његов рођак Јован Дучић описао у истоименој књизи, четврт је века играо веома важну улогу у Петровој Русији. Он је закључио мир са турским султаном, конкордат са папом у Риму, пакт о пријатељству и првом разграничењу између Русије и Кине... Али имао је веома значајну улогу и у својој домовини. Он је први Србин који је Русији (Петру Великом) представио српски проблем као главни проблем на Балкану. Захваљујући њему са италијанског је преведена књига Краљевство Словена Мавра Орбинија, тада најкомплетнија историја не само Срба већ и осталих балканских народа. У ризницама Пивског манастира, манастира Житомислић и у цркви на Топлој код Херцег Новог, и данас се чува велики број књига које је Сава слао или доносио у домовину.

Подаци о пореклу Владиславића прилично су несигурни, али се зна да је припадао племићкој породици која је „пред зулимом Ченгића“ морала да бежи из Гацка. Један брат, Дука, отишао је у Требиње, и од њега потичу Дучићи, а други, Лука, одлази у Дубровник (Рагузу — због чега ће Саву Руси касније називати Рагузинским). Сава се школовао у Венецији, а онда отишао да се трговином бави у Цариграду. Способни млади трговац ће ускоро успоставити везу са јерусалимским патријархом Доситејем, који ће га и препоручити руском цару. Он постаје главни информатор Петра Првог о потписивању Карловачког мира између Отоманске империје и Аустрије, о чему Руси нису готово ништа знали. Тако је, извештавајући о тајнама турског двора, Сава основао руску обавештајну службу. У војном логору Шлисенберг у близини Петербурга, срешће се са Петром Великим и добити од њега право да се бави многим пословима којима странци нису имали приступа. Данас ту стоје два споменика, један уз други — Петар и Сава.

Почетком 18. века преселиће се из Цариграда у Москву. Том приликом ће поклонити Петру Ханибалу, етиопског роба, који ће постати прадеда Александра Пушкина. Данас у Кјахти стоји дугачак низ зграда који је пројектовао управо Ханибал. Петар га је школовао и послао у Кјахту да гради. То су сада продавнице, а некад су ту одседали трговци из целог света. Све што је урадио за Русију, а четврт века ништа важно није рађено без његовог учешћа, Петар Први, а касније и царица Катарина, награђивали су богатим поклонима, углавном имањима по целој Русији. Царица Катарина му је поклонила и кућу своје мајке, која данас припада Ермитажу.

Упркос богатству и слави, Сава ће живот завршити очајан — у кратком временском периоду умрле су му три кћери, а постоје подаци да је умро и син Лука. Богатство се истопило, а има писаних трагова да је утеху потражио у алкохолу... Умро је 1738. године, а сахрањен је у цркви Александра Невског у Петербургу.

ЛАСЛО БЛАШКОВИЋ: ПОСМРТНА МАСКА, АРХИПЕЛАГ, БЕОГРАД, 2012.

СВИЈЕТ ОПТОЧЕН ОГЛЕДАЛИМА

Сања Шакић

Како бих волео да људи имају прави разлог да ме мрзе. И да ја имам стварну могућност да будем окрутан или милостив. Истински уредник сопственог живота, а не побуњеник на пијаној лађи. (Посмртна маска, с. 95)

Нови роман Ласла Блашковића (Нови Сад, 1966) *Посмртна маска* објављен је крајем 2012. године у Београду те је ушао у најужу круг књига које су конкурирале за Нин-ову награду. У поднаслову „пикарески роман“, а у сусрету с читатељем понешто комплекснији и конфузнији од популарног жанра који призива, *Посмртна маска* ће засигурно изазвати разноврсна тумачења, али и подијељене критике. Због чега? Наиме, у питању је комбинација прозног и поетског дискурса те фрагментарна постмодернистичка проза којом протагонист и приповједач пропитује збиљу и властиту позицију у свијету. Иако се текст може прочитати за свега неколико сати, за читатеља је, због недостатка кохерентне приче, изнимно захтјеван јер од њега самог, имплицитно, очекује да састави фрагменте у смислену и цјеловиту причу.

У роману се у правилном ритму смјењују пјеснички и прозни дијелови који се, увјетно речено, могу читати и одвојено, што је у неку руку сугерисано казалом на самом почетку. Пјесме су уједињене насловом „Закопана дагеротипија (I-X)“, ¹ а прозни уломци насловом „Живот градова у којима нисам живео (I-X)“ ² који су додатно подијељени на фрагменте. Дагеротипија, застарјели фотографски процес у којем се слика добива на плочи од посребреног бакра, одабрана је као метафора средишњих тема овог романа, јер је слика добивена у том процесу изнимно фрагилна, те се мора гледати под одређеним кутовима да би била видљива. Несталност слике и неухватљивост појавног свијета су теме које се непрестано варирају у *Посмртној маски*. Све слике у „Закопаној дагеротипији“ су немогући, непостојећи, никад остварени фотографски записи. С тим у вези је и наслов романа, јер посмртна маска протагонисте, будући да није умро, никад није одливена: језик, ријечи и текст су једини начин да се непостојећа маска и непостојеће фотографије учине видљивим.

Особине пикареског романа видљиве су у *Посмртној маски* на садржајном и формалном плану, али битно је нагласити да је овдје ријеч само о поигравању с традицијом пикареског романа, јер роману недостаје лепршавости будући да је његова средишња тема умјетничко послање и гранично искуство смрти. Исприповиједан је у првом лицу, а у средишту је лик Ласла Блашковића који у испрекиданим фрагментима приповиједа

своје сусрете са свијетом након срчаног удара (до којег је дошло тијekom љубавничког чина), клиничке смрти и коме. Фабула у правом смислу ријечи не постоји, него се текстна конструкција гради као рефлексивна на трауматично искуство смрти, које се не да исприповиједати будући да га се протагонист не сјећа нити га може уклопити у уобичајене приче о клиничкој смрти као свјетлости, тунелу, провиђењу, сусрету с богом, анђелима и сл. То искуство, међутим, остаје болна точка, празнина ухватиља само језиком, који је писцу-протагонисту једино средство посредовања збиље. Тако, на примјер, кад сусједи Верици умире нећак, он јој каже: „Ништа ја ту не могу, комшинице... Осим да вас ставим у роман.“ (с. 100)

Жанровске помутње се усложњавају кад сазнамо да се протагонист и емпиријски аутор једнако зову, па се текст, с те стране, може читати и као аутобиографски запис. Ово се потврђује многобројним подацима који потврђују сличности, али аутобиографија је још само једна књижевна конвенција с којом се овај роман поиграва, јер се један садржајни аспект романа непрестано наглашава: искуство живота и смрти сукладно је књижевно-теоријском промишљању смрти аутора и напуштању текста. Будући да је роман подијељен на правилна поглавља у којима су насловима распоређене засебне епизоде, а и зато што приповједач спомиње писање дневника, у *Посмртну маску* уплиће се и дневничко писање. Дневник, као текст који се гради у временски правилним интервалима, „непозваног“ читатеља претвара у војера. Међутим, и сам протагонист се често налази

у војерским ситуацијама, било да гледа оно што не би смио, било да чита туђа писма и дневнике: отворено признаје како у том истраживачком послу има „неког перверзног задовољства“, јер „ако нас не занимају други, како ли ћемо изаћи на крај с нама самима?“ (с. 13)

**Жанровске помутње се усложњавају
кад сазнамо да се протагонист и
емпиријски аутор једнако зову, па се
текст, с те стране, може читати и као
аутобиографски запис. Ово се потврђује
многобројним подацима који потврђују
сличности, али аутобиографија је још
само једна књижевна конвенција с
којом се овај роман поиграва**

Оно што читатељу олакшава пробијање кроз приповједну шуму засигурно је путописни аспект будући да се протагонист креће од Новог Сада, као почетне тачке, и описује властита искуства на путовањима по Њемачкој, Аустрији, Грчкој, Словенији, САД-у, итд. Од просторног кретања зацијело је важнија метафора путовања као преласка из живота у смрт, јер на једном мјесту приповједач каже: „Оно што сам могао да обећам, био је путопис. Путопис у смрт и назад. То бих умео дохватити прстима.“ (с. 47) Иако се пробудио из коме, прави повратак у живот се заправо никад није одиграо, јер јунак ни у једном тренутку није сигуран да се збиља вратио и да је збиља остао жив: „Понекад се питам да ли сам се уопште вратио, или само одјекујем.“ (с. 128). Такав губитак идентитета сукладан је доживљају стварног простора и мјеста становања, па ће се Нови Сад показати као нестабилна тачка, а протагонист као писац-егзилант заувјек отуђен од властите земље и језика: „Тако, мада живим у кући коју је купио мој деда, још се осећам странцем, дошљаком. То чувство није баш угодно у свакодневици, али је одлично за литературу.“ (с. 129) Путовање је, такорећи, и аутореференцијални момент романа, јер је протагонистов номадизам и лутање израван повод за писање и вјечита инспирација стваралаштва. У краткој, енигматичној аналепси о дјетињству, очигледно инспирираној Вагнеровом опером, *Die Meistersinger von Nürnberg*, протагонист објашњава како је путовање мајстора пјевача уз Дунав или Рајну био чин одрастања: „Кад би се вратили кући, били би цели људи.“ (с. 42). Ласло себе види као путујућег „мајстора певача“, „јабача приповједача“, који се још није претворио у целовиту личност, јер је повратак кући несигуран баш као што је несигуран и повратак из смрти у живот.

Успркос правилној организацији поглавља и ритмичној измјени прозе и стихова, *Посмртна маска* често оставља дојам набацаности. Комуникација с читатељем је тиме отежана и то је вјероватно највећи

недостатак овог романа. Међутим, чести аутореференцијални екскурси и озбиљност којом се приступа тематизирању односа стварности и фикције дају наслутити како приповједач ипак настоји држати све konce у рукама, макар у читању многи дијелови остају загонетни. Због тих загонетних дијелова, организација текста често је у рукама читатеља, а не приповједача, који је, сукладно поетици романа, расцепкан, нестабилан и без повјерења у појавни свијет који га окружује.

Фиктивни Ласло Блашковић копрца се у културном животу Новог Сада радећи најприје као уредник *Поља*, а затим као уредник казалишних издања. Будући да је лик активно укључен у књижевну сцену, књижевно-теоријске дигресије често се претварају у аутопоетичко преиспитивање улоге писца у друштву, која се у *Посмртној маски* претвара у чисту аутоиронију. Иронија је усмјерена на све ликове писаца и догађаје на културној сцени, али најјача је ондје гдје протагонист говори о себи иако се искључиво ради о позитивним ироничним коментарима: „...најчешће немам новаца, живим на књишкој маргини, и никога не занимам. То ми даје осећај снаге, та привидна безначајност. И онда, упс, неки те бог погледа... Да се не стидим, казао бих да ми то враћа веру“ (с. 103).

Коментари којима приповједач свраћа пажњу на фикционалност текста и његово разликовање од збиље отварају још једну могућност тумачења смрти у роману. Смрт није само искуство лика, него је и теоријски проблем књижевног текста и његовог аутора. Приповједач на једном мјесту каже: „Узгред, досадило ми је прво лице, хтео бих дистанцу, имперсоналност.“ (с. 138) Изјаве су контрадикторне у односу на садржај романа, нарочито кад приповједач устврди како се заситио „писаца, и као другова и као књижевних јунака.“ (с. 98) Присутност приповједача толика је да постаје иритантна и самом приповједачу, који чезне за тим да аутор „умре“: „Природна пишчева жеља је да, кад заврши рукопис, изађе из њега. Промени се. Остане исти, али на другачији начин. Ту за мене, почиње фамозна *дистанца*, то фино удаљавање. Она плодотворна мала мржња која мора довести до илузије заборавља, прљаве табле на којој ћемо опет заспати и сањати.“ (с. 98, 99) Та дистанца се подцртава и разликовањем лирског субјекта и приповједача од протагонисте Ласла Блашковића, јер се ни они међусобно не препознају: „уместо да на екрану, / коначно, угледам / моје племенито лице, / ја видех њушку Ласла Блашковића, / Јована Без Земље, / и крикнух, без разлога, / као да смо једно, / као да се никада нисмо срели.“ (с. 133)

Фотографије које никад нису направљене и посмртна маска која никад није одливена метафора су неухватљивости појавног свијета језиком књижевног текста. На посљедњим страницама романа Ласло Блашковић се одлучује фотографирати само зграде опточене огледалима, које се зрцале једне у другима, „творећи *невидљиве градове*“, у којима човек не може бити сигуран што је стварно, а што је само одраз. Ни протагонист није сигуран што је у његовом свијету стабилно и стварно, чак није сигуран ни је ли он сам одраз неког другог, јер му је у одразу доступна само једна његова маска, једно могуће „ја“. Без чврсте тачке и упоришта, роман сугерира да се такав свијет лажи и обмана руши, али и да је могућа нека врста бесмртности у бесконачности слика које прекривају свијет да би он уопће могао нешто значити.

PREPORUKA ZA ČITANJE

Čedomir Višnjić

ROJ I ŽORES MEDVEDEV: *NEPOZNATI STALJIN*

NNK INTERNACIONAL, BEOGRAD 2012.

Sasvim su se u nas prorijedile knjige o staljinizmu i Staljinu, o SSSR-u i boljševicima. Bila je to nekad jedna od naših omiljenih tema, a taj dio izdavaštva – legitimacijski faktor domaće lijeve scene, službene i neslužbene, pa su i rezultati bili značajni. Od klasika su još nedostajali, Suhanov, E. H. Carr, menjševičko krilo povijesti, i još ponešto od poznatog, možda zapisnici kongresa KPSS... Ostalo smo imali, u izdanju "Globusa", "Rada", "Libera". Izlazak nekih od tih naslova predstavljao je i fusnotu u političkoj historiji bivše države i njene vodeće političke snage. Bilo je tada ozbiljno pitanje objaviti Solženjicinov Arhipelag, Konkvesta, našeg Mićunovića. Zvonili su diplomatski telefoni, jugoslavenski drugovi su znali iskoračiti i držati se, ali i ustuknuti. Mnogima nam je datum u biografiji, bio i ostao, kad smo zaronili u dvotomnog Šalamova u izdanju BIGZ-a. A onda su došla vremena sveopšteg opadanja, kojima se ne vidi kraj.

Danas više nema ni djela razočaranih ljevičara, nema desničarskih nastojanja da se izjednače dva totalitarizma, nema doktorata... U međuvremenu su netragom iz "Politike" nestali izdavački planovi velikih domaćih kuća, objavljeni valjda zbog javne rasprave, nestale su i te kuće, jedna Dojčerova knjiga se godinama vukla po košarama za rasprodaje sa cijenom od nekoliko kuna, u Zagrebu je svima bilo sve jasno, svi su "heretici i renegati" bili u besćenje, nosile se se "strahote zabluda", u Beogradu su na red došli, uostalom zasluženo, ruski pravoslavni autori i mislioci. Nigdje više ni Lenjina ni Staljina. Autor ove bilješke je lani uzalud kod brojnih sajamskih, antikvara i prodavača u Beogradu tražio poznato šesnaest-tomno izdanje Lenjinovih djela, koje je čitao u mladosti. A tiraž mu sigurno nije bio mali. Doduše, onaj ko to ima, vjerovatno nema slučajno, pa se teško rastaje. Ali i komunisti umiru, pa me čudi...

Donekle jedino drže tempo braća Medvedev. Dobili smo u novije vrijeme nekoliko njihovih naslova iz historije ruskog XX. vijeka, pa i vrlo zanimljivu knjigu *Nepoznati Staljin*, zanimljivu sa više strana. Ponajprije zato što ova knjiga nastaje na fonu u današnjoj Rusiji prisutnih nastojanja da se vlastita historija izvuče iz ruku zapadnih publicista, među kojima odavno nije bilo dobronamjernih, da se racionalizuju i one najtragičnije stranice, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog prava jednog naroda na život. Život kojeg u takvoj zemlji nije moguće urediti bez pojačanog odnosa prema državi, cjelini.

Autori svoju namjeru i poziciju otkrivaju odmah u predgovoru. O glavnom junaku kažu, da je pored ostalog, bio i "nesumnjivi patriota ruske državnosti". Pišu da je iza spoljašnosti surovog despota, postojao običan čovjek, koji je razmišljao, imao ogromnu volju, marljivost i intelekt. Time autori, što otvoreno i svjesno, što kontekstualno, otvaraju niz teških, ali nezaobilaznih pitanja. Ono prvo i najlakše glasi: Kakvo je ovo naše vrijeme, tako sklono prošlost shvatiti kao intelektualnu i političku samoposlugu, voljno uredovati po njoj žustrije nego po sadašnjosti, brisati, upisivati, preslagivati, izvlačiti potisnute, odbacivati slavljene!? Ima li to kakve veze sa gubitkom one tihe, pouzdane, stalno prisutne vjere u budućnost? Ili na drugačiji način: što čini vrijeme i njegovo proticanje likovima koji nam se u jednom trenutku čine jasno ocrtanim, historijski i etički?

Jasno je da se obriši zamućuju, da na slici preživljavaju samo krupne i grube linije, da žrtve niko ne može dugo slušati, ne sa iskrenim saosjećanjem... Još konkretnije: kako biti ruski patriota XX. vijeka a ne bježati od istine? Da li je veličina žrtve i stradanja moguć i životan izvor ljubavi prema zemlji i narodu? Braća Medvedev žele vjerovati da se zla nisu morala dogoditi, da se zemlja mogla preporoditi i bez robovskog rada logoraša, ali pristaju na promjenu diskursa o Staljinu kao neizbježnu. Uostalom, ova knjiga ne krije ništa od tamnih slojeva priče, nego nadodaje nove detalje, nastojeći izbjeći crno-bijelo toniranje. Dramatično je i udarno poglavlje knjige o nuklearnom programu SSSR-a.

To nije priča o sovjetskim špijunima na Zapadu, koji su u ovom slučaju odigrali objektivno veliku ulogu, ovo je priča, na pouzdanim dokumentima utemeljena, o hiljadama i desecima hiljada sovjetskih logoraša i vodećih stručnjaka zemlje, koji su u pravom staljinskom zajedništvu stvorili program i oružje u rekordnom roku, na ledinama, koji su golim rukama sanirali prve havarije, dok se još nije znalo koliko je zračenje opasno po život čovjeka, o sovjetskim stručnjacima koji su poumrili u 50-im godinama života. Tipična za vrijeme i temu smjesa herojskog i tragičnog, zločina i opšteg dobra.

Boljim poznavaočima teme podjednako su zanimljiva poglavlja, isto zasnovana na novootkrivenim dokumentima, o Staljinovom vođenju zemlje i njene obrane u danima pred Hitlerov napad i neposredno nakon njega. Autori se suprotstavljaju popularnim senzacionalističkim tezama, unose racionalan ton u raspravu, a notu racionalnog pronalaze i u vjeri generalnog sekretara kako Nijemci neće napasti. Slično je i sa pričom o Staljinovoj smrti, koja je uvod u poglavlje o nasljednicima; sa pričom o njegovom bavljenju naučnim radom i petljanjem u ono što u različitoj mjeri nije znao i nije razumio: o lingvistici, genetici.

Ponešto je ipak znao i baš tu se u arhivskoj građi povremeno naiđe na sjajne primjere crnog humora. Naprimjer. Godina je 1938-a. U zemlji je vrag sasvim odnio šalu. Pobijeno je sve što se isticalo, iz nekog razloga i cijeli CK Komsomola, prorešetan je vojni vrh, legije logoraša grade i industrijalizuju zemlju. Na red za odstrel polako dolaze i same ubice. U situaciji u kojoj je udžbenik iz historije partije i države trebalo iz dana u dan ažurirati brisanjem novih

grupa izdajnika i bandita, u trenutku u kom je trebalo uznemirenom društvu ponuditi nešto pouzdanog gradiva, Staljin se odlučuje na pisanje jezgrovitog sažetka, Kratkog kursa historije SKP(b)! Vjerovatno nije radio sam, ali njegovo je autorstvo neosporno. Završavajući poglavlje po poglavlje tog partijskog trebnika, on ih je slao na čitanje najbližim preživjelim saradnicima. U arhivu su sačuvani njihovi rukopisni komentari: "Nemam primjedbi" (Hruščov), "Rad je sjajan" (Vorošilov), "Iznenadjuće dobro" (Kalinjin), "Slažem se" (Molotov), "Pročitao" (Mikojan), "Vrlo dobro, ne znam može li bolje" (Kalinjin), "Pročitao sam sa velikim zadovoljstvom" (Hruščov), "Nemam izmene" (Ježov), "Bez izmena" (Ždanov), "Sve sam pročitao s velikim zadovoljstvom" (Andrejev), "Izuzetno" (Vorošilov), "Oduševljeno za" (Molotov), itd.

Primjedbe su, i to identične, jedino imali eksperti, Jaroslavski i Pospelov. Primjedba je glasila, da u tekstu nije dovoljno istaknuta Staljinova uloga i njegove zasluge za uspjeh partije i države. Uzgred, to je knjiga koja je, u za one prilike luksuznom džepnom izdanju, podijeljena svim učesnicima V. kongresa KPJ 1948. godine. Knjiga braće Medvedev zamišljena je tako da pruži najnovije informacije o dobro poznatoj temi, o kojoj je Roj Medvedev uostalom dao jedan od klasičnih radova. Sa ovim autorima i ovakvim knjigama napokon i Rusi stižu pravo na riječ u svjetskoj raspravi o njihovoj prošlosti. U temi evropskoj i vječno zelenoj, barem isto onoliko koliko to vrijedi i za francuski 18. vijek. A naš domaći zaborav je ionako, prije svega, zaborav vlastite pameti. Vrijedi čitati "nepoznatog Staljina".

САВА МРКАЉ, СРПСКИ КЊИЖЕВНИК

ЦРТИЦА

★

Кад је оно несретни Венедикт Краљевић био далматински владика и радио око тога, да поунијати све Србе у Далмацији, дошао је у Шибеник познати писац Сала дебелог јера Сава Мркаљ из Дубровника, где је неко време био учитељ, те се у Шибенику пријави владици и заиште од њега какво "ухљебљеније" и владика га узме у своју канцеларију, даде му плату и храну.

Но како је у оно време народ омрзнуо на владикау због унијатства, то су почеле по народу летети неке песме о владици, пуне поруге и претње и у којима се изјавила мржња на унијатство. Претор шибенички добије тако једну дугачку песму, но како није знао српски, то дозове писара Лазића да му прочита и на талијански разјасни ту песму. Кад је саслушао садржај мало што га није грозница ухватила, те узме песму и однесе је владици да ју прочита, и замоли владикау да ју даде превести на талијански и да му је врати, како би ју он гувернеру послао.

Владика дозове Саву Мркаља и наложи му, да речену песму на талијански језик преведе, али никоме за живу главу да не каже. Кад Мркаљ исту песму прочита, он рече владици, да ју он неће превести. Владика га запита зашто неће, а Мркаљ му одговори: Та за Бога, господине, зар не видите како је то страшно да се кожа јежи, пак не бих рад био, да ко помисли, који не зна српски, да сам ја што преиначио.

Владика: Не бој се, ја ти за то добар стојим, само је ти по смислу преведи, а наћи ће се когод, који знаде и српски, па ће видети да је као што и оригинал гласи.

И тако Мркаљ преведе песму ту, али је кријући и препише, те је тајно показивао и читао пријатељима православне вере и веома се радовао што је та песма изишла и благосиљао је писца.

Још је била једна песма, која се почињала:

*"Венедикте, жалосна ти мајка,
Не дочекао Ђурђево данка" и т. д.*

Сава Мркаљ се упознао с неким унијатима, те је к њима одлазио и препирао се с њима о догмама. Најпосле носио им и Глас народољупца од Лукијана Мушицког и читао га њима. Они су га питали, ко је допустио, да се та књижица штампа? Он им одговорио: цензура. Пријатељи су опомињали Мркаља, да се с њима толико не упушта, јер би га могла каква беда снаћи, но он је одговарао: Хоћу да бих знао незнам што претрпети, доказујући им заблуду римске цркве... Бранићу мој закон и цркву колико више узмогу и учићу свакога, што боље будем умео, да постојан и тврд у вери буде и своју част и завичај, који се ни за какво благо купити не може, да чува и брани.

И тако је Сава Мркаљ, и ако је био у служби несретног владике и издајнице, ипак остао тврд у својој вери и бранио српски образ.

Из књиге *Автобиографија протосинђела Кирила Цветковића*

ПО ИЗБОРУ ЧЕДОМИРА ВИШЊИЋА

BOG NE PRIMA NACIONALISTE

Olga Lalić-Krowicka

Bog ne prima nacionaliste

Vas Bog neće primiti u svoje carstvo, kraljevstvo
Mašite križevima i krstovima, svejedno
Dižite zastave i krstite se ili križite
Vas Bog i tako neće primiti
Bog prima ljude pune ljubavi prema
Drugom čovjeku, prema bratu krišćanu
Šta će vam mržnja, klanje i ubijanje
Vi zasigurno volite više pakao od raja!?
Zar ne junaci sa žigovima mržnje u srcu!?

Mi ćemo zaista svi umrjeti i šta će nam sve to
Nacionalisti ne znaju šta je dostojanstvo
Jer dostojanstvo može biti samo božje
Vaša sljepoća je ispunjena crnilom
Dižite križeve i krstove gdje hoćete
Male zemlje ostaće zbog vas uvijek male i stisnute
Vaša slaboća nas ponižava u svijetu
Dok Bog gleda i plače od muke jer u vašim očima
Ne može više da probudi čovječanstvo

Epicentar

Danas svi čitaju filozofiju
da bi obogatili vlastita uvjerenja.
Nedavno sam posudila
Kirkegard, Filozofske mrvice, 1844.
Pomirisala sam sve stranice,
i otputovala u Kopenhagen.
Pomislila sam da je najbolja mutacija
u zamišljenom društvu
prozračiti se,
da bi šetnja poprimila
čisti vlastiti smisao.

Lokomotiva

Razbijena lokomotiva propala je u tijelu.
Prije milion godina. Postoji kiša u frižideru
i misao na vjetru. Postoji krst u kutijici
i riječ ispod tepiha. Postoji tišina u noktu
i rečenica ispod kamena. Postoji mir u krvi
i glas u zidu. Lokomotiva se okreće u bubrezima.
Hladno je i boli smrvljena vilica.
List zna istinu, koju mu pričam, krst u eksploziji,
kojeg tražim, i tri prsta ispod udarca čekića,
jer ih osjećam. Da li Velikočasni
dolazi ponekad do zida zalaska, na stijeni odbrojava vrijeme
i grli kras? Da li plahta sna i znojan san
imaju stalno stvarnost u svojim razmišljanjima?
S vremena na vrijeme puštaju je na slobodu
ili previše ljubomorni vežu je u okove,
da bi lokomotiva ostala u tijelu. Sada zasada.

Sjećanje jedne porodice

Ja i moj tata ne igramo se rata,
ja i moj djed volimo puno med,
ja i moja baka nevjerojemo u rak,
ja i moja mama kad je bila sama.
Svijet trči kotrlja se skače,
more igra u suncu,
nebo je ko mače.
Porodica rira tira...
Eh da mi je srpskih krompira.
Lete knjige pjesmicu pišem.
Danas sam puno uspomena pojela
i ništa više.

Olga Lalić-Krowicka (1980, Šibenik), diplomirala je serbo-kroatistiku na katedri za slavistiku na Univerzitetu Jagielonjskom u Krakovu (Poljska). Objavljivala je u mnogim poljskim, srpskim hrvatskim, bosanskim, slovenskim, makedonskim, bugarskim časopisima, kao i u četrdesetak antologija i almanaha objavljenih na Balkanu, u Poljskoj i Njemačkoj.

Piše pjesme, kratke priče, haiku i drame, na poljskom i srpskom jeziku. Dobitnica književnih nagrada u Poljskoj i na Balkanu: glavna „Nagrada Fondacije Spartak“ na Melničkim večerima poezije (Bugarska, 2006) i priznanja “Zlatni krug” za afirmaciju srpske satire u svijetu, „Satira Fest“ (Beograd, 2010), itd. Prevela je četrdeset zbirki pjesama i proze autora iz Poljske, Srbije, Hrvatske i Slovenije etc. Osnivačica i urednica web-stranice www.poezija.com.pl za prevode na slavenske jezike. Objavila je deset zbirki pjesama na poljskom, srpskom i slovenskom i jednu zbirku drama. Urednica i prevoditeljica antologije za savremenu slavensku umjetnost *Između Ohrida i Buga* (Krosno, 2011) i slavenske antologije ljubavi, *Miłość według twórców słowiańskich* (Krosno, 2012). Živi i radi u Dukli (Poljska).

Markić

Markić Kraljević nije vozio traktor
niti je upravljao tenkom...
Nije bio dosadan u bakinim pričama.
Ustaje svakog časka
u mojim ušima – nema mu spasa...

Skrivena pjesma

Vedra su jedra – vedar je dan
u mome srcu mali partizan.
Puca baca biježi traži
izgubila sam na kilaži.
Tito je bio mali pjesnik
o tome se nije znalo
sve pjesme o njemu
srce mu je ranije sanjalo.

Dobro uljuljana karta

Sve u životu prolazi i traje ili nepovratno traje i prolazi
 Kad stisneš jedan zub ili dva
 Svejedno s koje strane
 Stavi dušu u zavoj, kako kome je drago
 Svaki izbor je dobar
 Jedan šav ili dva, a kad se tiče hiljadu
 Onda prošetaj po karpatskoj livadi

Pahuljica snjega je milion, stvar se isplati
 Ne lomi crticu kad rupa probija asfalt
 Pogledaj na kartu Austrougarske
 Oni su prošli i zauvijek nas imaju
 Vrijeme liječi rane, ali ne granice
 Svako traži svoje nazad – ma briga me za daljinu
 Ruzvelta i Čerčila!
 Staljina mrzim kad sa slike gleda njegova mrtva faca!
 I da li je Tito bio Freestyle i da li je imao classe,
 i da li je UFO stvorilo ljudsku rasu!
 Šta me briga, dovraga!
 Ali opet pesme ćeš da od toga izvajaš!

Ipak volim facu sretnog luđaka
 Makar tada je život na trenutak radostan i ratatata
 A ipak se vraća sa starog aparata slika tatata
 Proza života, kako kome je drago – ne želim ići više u
 školu
 Ni vraćati se *Jugosima*
 Idem spavati
 Jedini sretan trenutak u prozi života,
 nije važno,
 mudraca ili debila!

Moja mama

Moja mama kida ruže
 prikuplja puževe za ručak
 kopa baštu i vozi ručna kolica
 moja mama doživjela je rat
 info statična
 moja ma-ma-ma
 ima pribijene zidove u suzama
 gaji nadu kuvajući je
 sa puževima za ručak
 posipa ih vegetom
 listićima ružmarina
 i prži na vrućem ulju
 čeka, čeka na otklonjene zavjese sutra
 drži puževe kućice na glavi
 i maršira prema meni.
 Moja je mama tra la la la zakrpala sebi haljinu života
 od cimenta, cigle i pijeska
 gradi non-stop gradi
 svaku ciglu vjetar ruši
 jaka je i ima pjegice na rukama nakon poroda
 svaka pjega to je jedan mega bol
 volim kad mi priča o svojim
 prošlim zvijezdama
 u kupusu i sa osmjehom
 počinje ispočetka
 novo umorno lice
 a tako divno ukrašeno mojim srcem...

Ćutnja krvi koja šumi

jednom kad čuješ
kako dva zumbula izrastaju iz lokve krvi
pomoli se za sumanute
među njima i ja stojim
u crnoj haljini prizivam
pale anđele
neka ih Bog ozdravi
mene i tebe također
na vijek vjekova misli
koje ti šaljem iz lokve
vjetar raspršuje svaki odjek riječi
rascvjetavaju
kao trnje na glavi

odlaze Božje balerine
na ples smrznutog neba
kao tamnoplavi kristal
prisuškajući kako lokva
mijenja se u rijeku života
više ništa neću reći
dok umiru boginje prošlosti
vjetar raznosi pepeo od emocija
po usahlom moru nade

opet vidim bijele oblake
kako propadaju kroz polja sa krstovima
u provaliju izgubljenih duša
samo jednom iz duše izrastaju cvjetovi

Pantokrator gleda

Strpljenje Tvoje u prstima od Svete Trojice ušiveno,
dok demon para šavove na grudima,
krhotine na sve strane se razlijeću,
a šapat molitava staraca Optine pustinje
na istočnoj strani neba zvijezde slikaju.
Rusinke u crkvi uspavanke pišu ...
Hvala Ti Pantokratore – patnja je uvijek
obučena u tanku kožicu.
Današnje misli svetosavske zvone u Hilandaru,
Srbi glasno himnu na Vračaru pjevaju,
a snijeg karpatski u snovima
dalmatinske krivudave staze pokriva.
Dragi mužu sretan imendan,
tvoja supruga opet se vratila!

27. 01. 2013. g., Svidnik/Dukla

YU PUZZLE

Rade Jarak

(ULOMAK IZ ROMANA)

1.

Dubrovnik, ljeto 1968.

Vrt na Posatu, Donji Kono

— Nekad su u vrtu rastle dve palme. Visoke i tanke. Mogle su da se vide na fotografijama grada, na onima koje su prikazivale vizure Pila i Minčete — započne striko Đorđe. Sjedio je u pletenoj stolici pored stolića na kojemu su stajale dvije šolje za kavu, presavijena najnovija Borba i na njoj pepeljara, drvena kutija s tompusima i šibice. Njemu nasuprot s notesom u ruci sjedio je mladi novinar iz Beograda.

— Jedna tamo u kutu, malo ispred omorike i druga, onamo kraj zida — pokaže prstom na prazna, fantomska mjesta u vrtu. Novinar se okrene i pogleda u pravcu njegovog prsta, ali nije mogao vidjeti ništa osim crvene utabane zemlje.

— Uz onu palmu koja je bila bliže zidu stajala je jednom prilikom Jovana, sećam se, beše zastala u igri — nastavi Đorđe i uzme tompus iz kutije — A nekoliko meseci pre toga dok su se po gradu još uvek tukli na to isto mesto beše došao neki vojnik, ranjen, dobauljao da umre.

Đole kresne šibicu, pripali tompus i pričekala dok mladić načrčka nešto u notes.

— Nemas. A ona tamo, pored palme beše stala da se odmori. Naganjala se po vrtu. Zaigrana, znojava. Ni devojčica, ni dete. Bila je najlepša od sestara. Samo se Romanova lepota mogla meriti s njenom. A Nemas beše ušao u vrt da umre. Rano ujutro, ostavio je krvavi trag pored gredica, onamo gde su pomadore. Pao je baš tamo pored palme i deda Kiko, poslepodne kad se proneo glas da su naši oslobodili grad, okuražio se i prišao lešu, praćen čoporom dece, Romanom, Teklom, Anom i Jovanom. Uzeo mu je mauzer iz futrole za pasom. Šta je kasnije bilo s pištoljem, ne znam. Onda je došla Ai i rasterala decu. Pogledali su u džepove. Dokumenti, Rajhsmarke, slika žene ili zaručnice. Zaboravio sam je li Kiko kasnije poslao pismo u Nemačku.. Bio je lep leš, pričala su deca. Uredno podšišan, bez kape koja mu je valjda pala negde na Donjem Konalu. Jedan tračak sunca beše mu osvetlio potiljak i teme. Plave, sitne vlasi. Deca nisu mogla da se načude mrtvacu. Ai ih terala ali su se vraćali. Jesu li ono creva, pitala je Ana. Posle su ga odneli i zakopali na Boninovu u zajedničku raku. Zalili krečom.

Đole zastane i povuče dim. Gledao je u daljinu, iza Lovrjenca prema pučini koja je nestajala u ljetnoj izmaglici. More je bilo prazno, golo, ni broda ni barke.

— Ko je posekao palme u vrtu Romićevih? — upita novinar. Glas mu je bio grub i pomalo hrapav što se ne bi očekivalo od takvog momčića. Pun napora koji je morao da razbije tišinu što je trajala tek nekoliko sekundi, ali bila je teška kao da je trajala godinama. Stoljećima. Striko Đorđe još uvijek je gledao u daljinu.

— Palme su posekli čim je umro šjor Kiko. To je naredila Ana, najstarija sestra. Secnuo ih je onaj njen Gaćanin, Haris. Isekao, iščupao, zalio naftom. Napravila je to iz čistog inata kad je ostala sama u kući. Uvek je bila ljubomorna na sve i svja pa tako i na palme. Kad sam video šta je uradila došlo mi da je ubijem. Ovo zadnje nemoj da zapišeš.

Mladić popravi naočale na vrhu nosa i nastavi črčkati lapisom. Striko Đorđe odloži tompus u pepeljaru.

— Jovana je bila najlepša. Isekla je vene u kupatilu u sedamnaestoj godini. Jednog leta, teškog leta pedeset i treće. Ai to nikad nije uspela da preboli. Doživela je potpuni slom. A ko bi to mogao da preboli. Nikad nismo saznali zašto, niti je Ai više ikad došla sebi nakon toga. Pronašla ju je u kupatilu u kadi punoj guste lepljive krvi, vlastitu kćerku. Jovana je bila lepa, najlepša, išla je u muzičku školu. Časove iz klavira držao joj je Gracio. Zoran je bio kupio klavir, postavili smo ga u saloću. Neki švedski, zaboravio sam ime marke. Koncertni. Odmah su ga prodali nakon Jovane smrti da ga Ai ne gleda.

— Imate li Jovaninu fotografiju?

— Imam u albumu. Čekaj malo — reče Đole. S naporom pomjeri svoj gangrenozni patrljak i zazove: Ana. Ana!

Jedna pjegasta mačka naglo i bešumno skoči na prozor kraj vaze sa cvijećem kao da se čarolijom stvorila. Ne iziđe Ana, nego Katarina.

— Kaća, donesi mi porodični album — naredi Đole.

Mačka pretrči preko verande, zavuče se pod drvenu klupu i stane lizati trbuh ružičastim jezikom. Katarina se uskoro vrati s u kožu uvezenim albumom pod miškom. Odloži ga na stol.

— Hvala Kaćuša — reče Đole. Uzme album, prevrne nekoliko stranica i pruži ga mladiću. Na crnoj pozadini bile su dvije Jovane fotografije. Novinar uzme album i pogleda.

Na Pilama zacvili tramvaj. Odjekne otpravnikov glas: Idemo, Pile — Batala — Uvala Lapad. Idemo, Uvala Lapad!

Na maloj crnobijeloj fotografiji nazupčenih rubova bila je Jovana u dobi od deset godina u svijetloj haljinici. Negdje u prirodi, između drveća, vjerojatno mladih borova. Možda negdje na Lokrumu. Djevojka tamnih uvojaka i nježnog tijela u neprestanom hermafroditom nemiru. Dinamika uhvaćena u trenutku. Druga fotografija, na istoj stranici albuma, ispod i udesno, njezin je portret. Malo, ponešto široko lice, sanjive ukoso položene oči. Mladić vrati album natrag na stol. Striko Đorđe otpije zadnji gutljaj kave.

– Jovanu su dvaput upisivali u školu – nastavi – Prvog puta, kad je imala punih sedam godina nije mogla da se prilagodi. Bacala je pernice, tablice, sveske u vazduh, kroz prozor, trpala bre u peć. Drugoj deci nije dala mira pa ju je Ai ispisala. Ljudima beše čudno što je tako reagovala, al ljudima je bilo sve čudno u vezi sa Ai. Ipak, pokazalo se kasnije da je Ai pametno postupila. Sledeće godine Jovana se povratila, sve same petice, bila je najbolja u odeljenju.

Tu Đole naglo zastane, pogleda negdje iza Lovrjenca i iznenada vikne: Ana! Ana!

Ne iziđe Ana, nego Katarina.

– Donesi nam votku.

– Nema je više.

– Nema Moskovskaje?

– Nema.

– Onda rakiju. I malo vode.

– Evo. Odma ću.

Katarina se vrati u kuću. Tramvaj zazvoni i tromo krene prema bolnici vozeći između platana i palmi na Pilama. Kad je prošao pored hotela Imperial, uzbrdo pored tarace na kojoj su sjedili dokoni turisti i pored slastičarnice, izgubi mu se zvuk.

– Toliko smrti u ovoj familiji. Kakvo je to prokletstvo palo na nas? Ko nam je prokleo seme? – reče Đole više za sebe pa nastavi – Ležala je u kadi sklupčana kao fetus u kupki od sopstvene krvi. Izneli su je na rukama Zoran i stari Kiko. Vala, umela je da se poseče, uspelo joj je odprve.

Mladić popravi naočale na vrhu nosa i ne dižući pogleda s notesa nastavi žvrljati. Katarina donese rakiju, zlatne boje u litrenci s uskim grlom i dvije kupice. Odloži ih na stol bez riječi i odnese šolje s kavom. Đole natoči.

– Ajd živeo – reče.

– Živeli.

Đole se kucne, udahne i s naporom istrese sadržaj kupice u sebe. Mladić otpije do pola.

– Uh, što žeže – reče.

– Jeste – odgovori mladić.

– Pomešaše se srpska, hrvatska i japanska krv, to nije moglo na dobro da izađe – reče Đorđe i opet natoči. – Ovu zadnju rečenicu nemoj da beležiš

– doda. Mladić poslušno klimne i nešto prekriži u notesu.

OBITELJSKO STABLO ROMIĆEVIH:

Uglješa Romić – Marija Martinović – -- Nikola Kiko Martinović (Marijin otac)

Zoran Romić, Đorđe Romić, Koviljka Romić (njihova djeca)

Zoran Romić – Ai Suzuki

Ana Romić, Tekla Romić, Roman Romić, Jovana Romić (njihova djeca)

Roman Romić – Ivana Herceg

Nikola Romić, Milena Romić (njihova djeca)

Nikola Romić – Marijana Romić Grzilo

Đole uzdahne još jednom.

– Vidim ono što ne postoji. Visoke, vitke palme, mrtvog Nemca, Jovanu dok je zastala u igri i oslonila se rukom na rapavu palminu koru – reče Đole.

Malo zatim Katarina donese štake i on se s naporom ustane.

Opširan članak o Đorđu Romiću, životu i djelu istaknutog revolucionara i španjolskog borca izišao je u Borbi na jesen iste godine.

2.

Teklina najbolja prijateljica bila je Luena Teuta. Išle su zajedno u gimnaziju a zbližile su se na plaži Banje, ljeta 1953. kad je Tekla napunila dvadesetu godinu. Čitava familija uvijek se kupala u Šulića, a samo zbog Luene Tekla se odmetnula, prešla na Banje. Odlazile su na plažu rano ujutro dok još nije bilo gužve, brzo se presvlačile u kabinama, ulazile u more, jedna pored druge, rame uz rame. Stajale su u plićaku do pasa, naježene kože uz koju su zmijski plazili valovi, a onda bi se naglo bacile u dubinu. Izranjale su s čelom naprijed, mokre kose skupljene na potiljku i plivale do plutače. Tekla je plivala brže, stilom „kraul“, došla bi prva i popela se gore, pružila ruku Lueni. Legle bi na mokro drvo, jedna u plavobijelom, druga u sivom kostimu, drhteći mokre na jutarnjem vjetru koji je češljao površinu mora. Zatim bi krenuo razgovor, o životu, o muzici, američkom jazzu i be bopu. Ohrabrile su se i jednog jutra preplivale čak do Lokruma. Trebalo im je više od sat vremena plivanja, s prekidima kad bi se odmarale plutajući na leđima i puštajući da ih struja nosi. Isplivale su u uvalu Bočina. Osušile su se na obali otoka, izlažući tijela suncu na ostrim stijenama i potom zašle u unutrašnjost. Šetale su zapuštenim stazama kroz šumu, izbjegavajući zgrade i čuvara. Pratila ih je uporna pjesmu cvrčaka, ponegdje se još moglo naći razvaljenih njemačkih pa i talijanskih sanduka za municiju preostalih od rata. Na golim stijenama prema pučini Tekla je prvi put dotakla Luenu na jedan novi i nepoznat način. Prelazila joj je nježno vršcima prstiju po koži, prebirući mekano po klavijaturi njezinih rebara. Naglo ju je stisnula rukama za oba zapešća i privukla sebi. Nikada prije nije osjetila tako snažnu emociju, tako snažnu želju. Ljubile su se nevješto, ali strasno i dugo. Tekla je bila jača, sportskije građena, kosih meleskih očiju, a Luena krhka, vrlo tankih zglobova i fino oblikovanih ruku i stopala, s rebrima koja su se nazirala pod

kožom. Razvile su odnos pun povjerenja i dubokih emocija koji je istovremeno bio pun seksualnog naboja. To je možda bila ljubav, nesvjesna ali baš zato iskrena, skoro potpuna. A ljubav kao ulog uvijek traži živote, potpuno predavanje. Međutim, način na koji su se dodirivale i druge stvari koje su s vremenom počele raditi, ljubiti se i uzajamno lizati, bio je potpuno neprihvatljiv za okolinu. Morale su se kriti, kao da se radi o životu i smrti, a gotovo da se i radilo. Bilo je to vrijeme kad se zbog takve vrste ljubavi odlazilo u zatvor.

Tekla je bila vična muškim stvarima. Zoran je jednom prilikom nabavio njemački motocikl s prikolicom i Tekla ga je odmah naučila voziti, dižući buku po Boninovu i pretičući spore tramvaje, riskirajući da pregazi nekog pješaka ili sleti u provaliju. Srećom, motor se pokvario baš dok ga je natjerivala na zavoj kod vile Čingrije. Ostavila ga je na rubu provalije pored visoke stoljetne agave. Vratila se kući pješke i rekla Zoranu da ode po njega. Bilo je to ljeto Jovanine smrti. Nakon tog događaja Zoran danima nije izlazio iz kuće. Ai je jedina imala snage da iziđe na ulicu i ode na tržnicu po namirnice. Zorana su počeli posjećivati prijatelji i drugovi da ga ohrabre i da mu daju podršku. Konačno ga je kapetan Narodne armije Rafo Medelić zvan Bonasera uspio nagovoriti da izvede psa u šetnju u park Gradac, tako da je Zoran prvi put izišao vani s Cicibedom, ili skraćeno: Belom, sivom ruskom dogom.

Tekla, koju nije previše pogodila sestrina smrt, ubrzo je naučila voziti automobil i taj isti kapetan Bonasera krajem kolovoza „da ugodi djetetu“ posudio joj je vojnu kampanjolu. Tekla je skovala plan, ukrkala je Luenu, rekla su da idu na izlet u Cavtat, a zapravo su namjeravale otići sve do Igala i Herceg Novog. Tamo ih bar nitko nije poznao i mogle su provesti poslijepodne u ugodnom druženju i tajnim igricama koje su već bile dosegle vrlo razvijeni stupanj.

Krenule su njih dvije, same. Međutim, na putu kroz Župu, nedaleko zaseoka Mišići iz šume na Pelegrinu netko je iz zasjede otvorio vatru iz šmajsera po kampanjoli, misleći valjda da se unutra nalazi Bonasera, ili kakav drugi vojni oficir. Moguće je da su to bili četnici iz Zagradinja u susjednoj Hercegovini koji su se godinama krili u okolici čekajući jatake da ih brodom prebace u Italiju. Metak je pogodio Luenu, probivši joj grudi, i ona je izdahnula na licu mjesta, a Tekla je prošla bez ikakvih ozljeda.

Pogreb Luene Teuta obavljen je na katoličkom groblju na Boninovu, na onom dijelu gdje su uglavnom albanski katolički grobovi. Sada je Tekla pala u depresiju i povukla se u kuću. Zoran i Ai bili su zabrinuti, još jedna tragedija nakon Jovanine smrti. No, nakon nekih tjedan dana Tekla se ujutro spustila u salon, kose ošišane sasvim na kratko i rekla: Idem na kupanje – S novom frizurom izazvala je konsternaciju u kući. Zoran je kasnije rekao Ai: Ona bi htjela da postane muško. – Nakon tragične Jovanine smrti, Zoran je Tekli sve praštao i u svemu joj ugađao. Luda krv Romića opet je dobila priliku da se razmaše, u tako kratkom vremenu.

Tekla je poželjela da nauči voziti avion. Nakon Luenine smrti Tekla nije podnosila ničiji dodir. Dodir bilo koje druge osobe osjećala je na svojoj koži kao dodir hladne zmijske. Odlučila je otići daleko, što dalje, osvojiti nebo. Stopiti se s bljedim prostranstvima, stopiti se s hladnom apstrakcijom. Rečeno, učinjeno. Zoran ju je odveo na Konavosko polje gdje su avioni i jedrilice rolali po ledini. Dok je Tekla imala prve satove letenja Zoranova doga Cicibela zaklala je na rubu polja jednu ovcu, nekog Paska Kesovije iz Pičeta, koji je uporno tjerao stoku u blizinu piste. Ostala je jedna fotografija iz rujna te godine, na njoj je Tekla u kožnoj pilotskoj jakni s činovima potporučnika Narodne armije na rukavima. Široko lice s crnim, meleskim očima (na Ai), kratka svijetla kosa (na Zorana), među punačkim usnama drži neupaljenu cigaretu, vjerojatno „Ljetne igre“, u pozadini se vidi trup aviona, bijele jedrilice s crvenom zvijezdom na krilu, još dalje obronci Sniježnice, komadić neba.

Nebo. Ostalo joj je još samo nebo. Život Tekle Romić, u emotivnom smislu postao je nemoguć. Poslije Luenine smrti više nije podnosila ničiji dodir. Shvatila je da želi da umre, ali nije znala kako. Prebivala je sebi da nema dovoljno hrabrosti kao Jovana, ali zapravo samo nije bila dovoljno luda. Ili je njezina ludost bila druge vrste. Nije podnosila nijednu drugu ženu. U svakoj je nazirala Luenu, u svakoj je pokušavala vidjeti njezine ruke, zglobove, leđa, vrat, usne, obrve, oči. Ali, Luena je bila mrtva. Život joj više nije pružao nikakve perspektive. Samo beskrajnu bol. Bila je ovisna o Lueni. Kao ovisnik koji više nikada neće doći do droge, život joj više nije imao smisla. To je bio život bez nade. Jednom prilikom, sljedeće godine, dok je vozila mali dvomotorac iznad Boke, malo se zaniijela krstareći iznad Krivošijskih planina pa nije primjetila da joj nestaje goriva. Vratila se natrag jedreći na zračnim strujama. Ali je na samom domaku aerodroma, iznad Mrcina i Vodovađe, pala. Prvo je okrnula trupom čempres na glavici pored seoskog groblja, a onda se malo zaokrenula i srećom pala u krošnju stoljetnog duba u dvorištu kuće Fiorovića i vrhom aviona se zabila u krov. Opet je dobro prošla, tek nekoliko modrica, ogrebotina i lakši prelom noge. Za razliku od Jovane bila je neuništiva, imala je drugačiju karmu. Devet mačjih života. Kad je skinula gips, Zoran ju je upisao na ekonomsku školu u Rijeci. Nije više mogao izdržati njezine egzibicije.

3.

– Romić!

Hrapavi pušački glas odjekne praznim hodnikom upravne zgrade Titove garde na Topčideru. Kadet Romić Roman u svečanoj uniformi uđe u kancelariju na raport noseći šapku pod rukom. Major Kustura stajao je pored prozora, naizgled zamišljeno promatrajući dvorište.

Roman salutira na partizanski način. Stisnuta ljevica uz sljepoočnicu, ali u prazno, jer se major nije osvrnuo.

Romić ostane u stavu mirno, dok je major i dalje gledao u dvorište. Nekoliko sekundi nitko se nije ni mrdnuo, mogla se čuti muha u letu – da ih je kojim slučajem bilo u kancelariji. Na koncu major ipak progovori.

– Pijančevanje, bludničenje, hodaње po simsu petog sprata vojne akademije s bocom rakije u ruci, tuča u Somborskim kasinama... i sve bi to bilo u redu da, Romiću, u toj tuči nije nastradao tvoj drug. – Major Kustura izgovori prilično mirnim glasom i dalje gledajući nekamo u dvorište, prateći redovno postrojavanje vojne policije.

Roman je osjećao napetost. Kao bonaca na moru tik prije oluje.

– Ukropina Dražen, pitomac Titove garde, uboden je nožem u kasinama, iako vojska ima izričitu zabranu da tamo izlazi – nastavi major.

Major je visok i mršav, žilave građe. Lice mu je puno bora, s nekakvim ožiljkom iznad usne. Okrene se prema Romanu i odmjeri ga od glave do pete.

— Što o tome imaš da kažeš, Romiću?

— Pa, druže majore, nas trojica kadeta, Kabiljo, Ukropina i ja izašli smo navečer u grad. Prethodno smo malo popili već u kasarni i drug Kabiljo je predložio da odemo do neke kafane. . .

— Ćuti! — major iznenada drekne. — Ćuti bre Romiću, očeš li na Goli da te pošaljem!

Roman je u trenu zašutio, i dalje stojeći u stavu „mirno“, gledajući pred sebe.

— Što nisi pomogao svom drugu, Romiću? — upita major smirenije nakon stanke.

— Nisam mogao. Taman sam krenuo, al me neko pogodio šipkom po koljenu, a zatim sam dobio u glavu. Dalje se ne sjećam — reče Roman. Major Kustura ga pažljivo pogleda, unese mu se u lice motreći svaki detalj. Njegovu podšišanu blago valovitu kosu, svježnu masnicu pod okom, loše obrijane obraze.

— Romiću, pičko jedna, dobićeš dvadeset i jedan dan pritvora zbog remećenja vojne discipline. Budi srećan da te nisam poslao na vojni sud. Tamo čim uvatiš kvaku imaš garantovanih godinu dana robije. Jel razumeš?

— Razumem, druže majore.

— Razumeš ti moj kurac — reče major, sjedne za radni stol i stane pisati nalog za hapšenje i pritvor.

Pisao je jedno vrijeme, a zatim pozove:

— Straža!

U kancelariju ubrzo uđe poručnik Miftari, crvena lica, u utegnutoj uniformi. Iza njega dva vojna policajca.

— Vodite ga u aps — reče major Kustura. — Dvadeset i jedan dan samo lebac i voda — pridoda kad su već bili na izlazu.

Odležao je Roman svoja tri tjedna u pritvoru. Nije se previše brinuo. Znao je da je Zoran ipak dovoljno velika zvjerka u Narodnoj armiji da bi ga tek tako poslali na vojni sud. Ipak, nikad se nije moglo sa sigurnošću znati kako će se stvari razvijati i kakva spletku može biti u pozadini, u samom vrhu armije.

Unatoč te burne noći i divljeg provoda koji mu je onako muški ukrasio biografiju, Roman Romić zapravo je još uvijek bio djevac. Iako su te kobne večeri, kad je u kavanskoj tuči stradao njegov drugar, bili usput pokupili neke radodajke na kraju od svega toga nije ispalo ništa, jer su bili previše pijani, a izbila je i tuča. Dakle, pokušaj da se sva trojica razdijeviče, i Roman, i Kabiljo i Ukropina, neslavno je propao. Srećom nitko od ostalih pitomaca nije znao pravi razlog njihovog opijanja i oni su tako došli na glas kao heroji kasarne. Ukropina se nakon deset dana vratio iz bolnice, sređen i zakrpan „kao nov“.

Svi su se pitomci hvalili svojim seksualnim iskustvima — a uopće je bilo pitanje ima li u tome i zrno istine — jer je u krugu kasarne priznati da si djevac bilo ravno samoubojstvu. Međutim, razdijevičenje Romić Romana zbilje se ubrzo, i nenadano i na vrlo čudan način.

Dok se jedne slobodne večeri s klasićima, pitomcima Pervanićem i Kabiljom u svečanoj uniformi šetao zemunskim kejom obratio se nekoj mlađoj Ciganki. Dopala mu se, a i on njoj. Riječ po riječ i ona ga odvoji od zaprepaštenog društva i odvede preko prazne zemunske pijace u neko mračno dvorište. Tamo su vodili ljubav, u kabini starog vojnog kamiona koji je bio zaboravljen u kutu dvorišta, usidren u kaljuži onako, samo na felgama.

Motor Dajc, sicevi iz rata

Aj, aj, sicevi iz rata

Oni ljudi kojima Cigani uzmu djevičanstvo žive kasnije čitav život pod nekom čudnom, ciganskom zvijezdom.

Jao, jao, jao, sicevi iz rata. . .

Kad su obavili stvar i kad je Roman Romić prvi put gurnuo svoju alatku onamo gdje je muškarci najčešće guraju, a nije mu se učinilo ništa posebno ni spektakularno, tek onako obično, unutra pa vani, naprijed pa nazad, djevojka ga uzme za ruku i izvede iz trule kamionske kabine. Na pola dvorišta, po kojemu su igrale blijede i nestalne sjene ona zastane, ode do krčljivog drveta koje je ukrivo raslo uz oronulu kuću i nešto ubere. Na svjetlosti mjesečine Roman vidje malu jabuku u njezinoj ruci. Djevojka je obriše o haljinu i upita: Imaš li nož?

— Nemam — reče Roman.

— Imam ja — reče ona i izvadi nekakav džepni nožić.

Rasječe jabuku na pola i pruži mu jednu polovicu.

— Na.

Roman, malo zbunjen, uzme. Oboje zagrizu. Jabuka im se topila pod zubima.

Vratili su se na ulicu kroz tamni prolaz.

— Eto ga. . . Yepash take, yepash mange — reče djevojka. Lice joj je bilo okruglo, obasjano svjetlošću s kandelabra.

— Molim? Što kažeš?

— Jabuka. Pola tebi, pola meni.

Roman osjeti gorčinu u ustima, njegova polovica jabuke pri dnu bila je crvljiva.. Zagrizao je truli komad i brzo ga ispljune na pod.

Ljudi kojima Cigani oduzmu djevičanstvo žive kasnije pod nekom čudnom zvijezdom. I još ako s njima podijele jabuku, pola-pola, onda im čitav život nadalje mora biti sasvim čudan. Jer to znači da su prešli na onu drugu, tamnu, cigansku stranu.

I da im zapravo nema spasa.

PANOPTIKUM

Goran Borković

MILEVA KROZ OPERU TUMAČI EINSTEINA

Kao dio sve raširenije kulturne suradnje između Hrvatske i Srbije u Zagrebu je izvedena opera *Mileva* skladateljice Aleksandre Vrebalov u sklopu Tjedna Srpskog narodnog pozorišta Novi Sad u Zagrebu.

Opera *Mileva*, o prvoj supruzi Alberta Einsteina, naručena je povodom 150. godišnjice SNP-a u Novom Sadu, rodnom gradu Mileve Marić Einstein i skladateljice Aleksandre Vrebalov. Libreto za operu u dva čina napisala je Vida Ognjenović prema kazališnom djelu *Mileva Einstein*. U predstavu je uvršten dokumentarni audio-materijal poput snimke glasa Alberta Einsteina, ali i nastup tamburaškog ansambla Novosadski svirci.

"Albert je imao svoj svijet, a na nesreću u njemu nije bilo mjesta i za Milevu. Kada se činjenice ogole, ovo ostaje univerzalna priča o odricanjima koja zahtijeva visoki stvaralački rad s jedne, i zajednice koju treba održati s druge strane, o odnosu u kojem jedan gubi, a drugi dobiva", objašnjava skladateljica koja je studirala kompoziciju u rodnom gradu te magistrirala i doktorirala u Sjedinjenim Američkim Državama. Napisala je više od pedeset muzičkih djela koja su izvođena na najpoznatijim svjetskim pozornicama. Na danima SNP-a u Zagrebu predstavio se i novosadski Balet, a u Kerempuhu je odigran i komad Branka Dimitrijevića *Godo na usijanom limenom krovu*.

NEUMORNI BEOGRADSKI FILHARMONIČARI

Pod ravnanjem maestra Gintarasa Rinkevičiausa i solistički nastup jednog od najdarovitijih pijanista s ovih prostora Simona Trpčeskog, Beogradska filharmonija je u sklopu regionalnog ciklusa "Točka-Tačka-Pika" nastupila u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog u Zagrebu. Neumorni beogradski filharmoničari pod vodstvom Ivana Tasovca nastup su otvorili poemom *Beograd* Dragutina Gostuškog, što je zagrebačka publika nagradila pljeskom. Slijedili su Rahmanjinov i Rimski-Korsakov, na kojeg je publika posebno oduševljeno reagirala pozdravljajući izvedbu makedonskog pijaniste Simona Trpčeskog, koji se već afirmirao kao jedan od najzanimljivijih pijanista današnjice. Koncertu je, zabilježili su i srpski mediji, prisustvovao i predsjednik Hrvatske Ivo Josipović, gradonačelnik Zagreba Milan Bandić, veliki dio diplomatskog kora, među kojima i ambasador Srbije u Hrvatskoj Stanimir Vukićević, kao i direktori Beogradske i Zagrebačke filharmonije, Ivan Tasovac i Miljenko Puljić.

Ovim koncertom završena je druga sezona projekta "Pika-Točka-Tačka", koji će u narednoj godini biti ne samo nastavljen nego i osvježen novim idejama.

ČUJTE SRBI! ČUVAJTE SE SEBE

"Vi ste jedan od najbistrijih naroda koje sam za života video. Shvatate brzo i pravilno. Sa svojom inteligencijom i bogatstvima tla, morali biste imati jednu od glavnih uloga u Evropi. Vaše mane, pogotovo mane onih koje nazivate inteligencijom, sprečavaju vas da to postignete." Tako je prije nepunih sto godina pisao Archibald Reiss u knjizi *Čujte Srbi! Čuvajte se sebe* koju je tiskao beogradski tjednik NIN.

Nijemac Reiss rođen je 1875. godine, a u Srbiju je došao 1914. na poziv premijera Nikole Pašića kako bi napravio analizu događanja na Mačvanskom frontu da bi se potom pridružio srpskim borcima. Kao član srpske delegacije bio je na Mirovnoj konferenciji u Parizu, a nakon rata obavljao je važne državne poslove u Ministarstvu vanjskih poslova. Osnovao je policijsku školu i laboratorij pri Ministarstvu unutarnjih poslova. Međutim, razočaran srpskom politikom elitom na kraju je radio kao vještak za falsificiran novac u Narodnoj banci Kraljevine SHS. Po testamentu, njegovo srce počiva na Kajmakčalanu, dok je tijelo po pravoslavnom obredu sahranjeno na Topčiderskom groblju 1929. godine. Reiss je napisao nekoliko knjiga i oko 800 članaka o Srbima, koji su u vrijeme Prvog svjetskog rata snažno odjeknuli u Europi jer su svjedočili o zločinima koja su u Srbiji počinili Austrougari, Nijemci i Bugari. Rukopis je izdan tek

nakon raspada Jugoslavije, najprije zbog „mira u kući“ u Kraljevini Jugoslaviji, a u avnojevskoj zbog različitog tumačenja pojmova bratstva i jedinstva.

Reiss piše i o manama srpskog naroda, posebno ističući one najpogubnije, poput nerada, klanjanja bogatstvu, nezahvalnosti (zahvalnost se očuvala među sirotinjom), površnosti, podmitljivosti, deformiranoj inteligenciji, političarima i strančarenju, korupciji, grabljenju za vlast i propasti parlamentarizma, ističući dominantnost osobnih interesa. Dakle, i više je nego aktualna i danas.

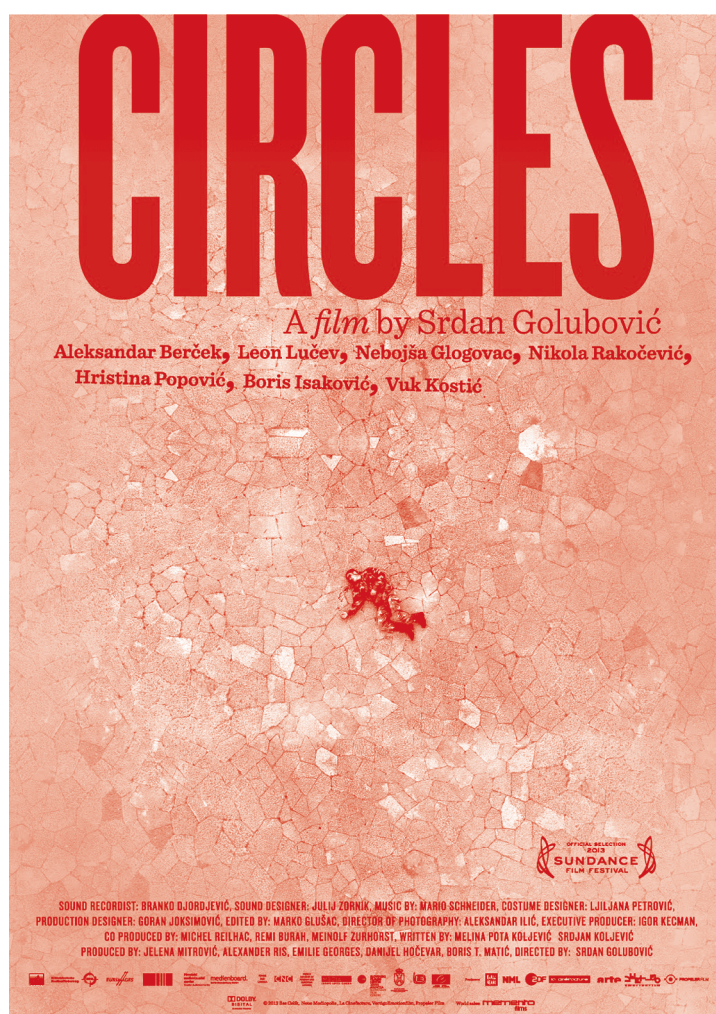

DIKLJ I KRUGOVI NAGRAĐENI U PULI

Bogdan Diklji proglašen je najboljim glumcem na 60. jubilarnom Pulskom festivalu za ulogu u filmu *Obrana i zaštita* Bobe Jelčića, koji je nagrađen s čak sedam Zlatnih arena. U selekciji manjinskih koprodukcija nagrađen je film *Krugovi* redatelja Srdana Golubovića uz obrazloženje: „Moćan film o snazi zla, dobrote i praštanja koji nas podsjeća da herojstvo ima vrijednost i da žrtva nije uzaludna.“

Opća je ocjena da je ove godine Pula podsjećala na zlatna izdanja iz vremena Jugoslavije kada se festival opravdano smatralo najvažnijim regionalnim filmskim događajem. Pridonijeli su tome i gosti poput Slavka Štimca, Milene Dravić, Ljubiše Samardžića i Nede Arnerić, koja je predsjedala ocjenjivačkim žirijem za međunarodni program. „Uzbudljivo i prijatno. Divno je što su se setili da nas okupe. Nažalost, mnogih više nema među nama. Bilo je dirljivo u Areni, uzbuđenje visokog stepena. Kako je koji glumac sa ex-Yu prostora dolazio i prolazio, publika je reagovala kao na koncertu. A među

nama radosni susreti, zagrljaji. Kada sam ušla u sobu hotela „Rivijera“, gde smo i nekada odsedali, gotovo da se čovek zaplače. Ali ono što je zaista važno, o čemu je govorio i predsednik Josipović, to je to povezivanje među filmskim stvaraocima, mogućnost da to postane možda regionalni festival“, izjavila je Neda Arnerić dok je Mira Banjac, koja u svojoj zbirci nagrada ima tri Zlatne arene, kazala da je snažan utisak na nju ostavio Josipovićev govor prilikom otvaranja festivala. „Briljantno je govorio o važnosti kulture, filma, glumaca. Bez i jedne jedine rečenice ili primese politikanstva govorio je o mestu kulture, o njoj temeljnoj i suštinskoj važnosti za razvoj jednog društva, njene nezamenljivosti kada je reč o predstavljanju u svetu. Bio je to pozdrav kulturi i našoj profesiji na najvišem nivou“.

NAKON DVJESTO GODINA GASI SE SRPSKI GRAĐANSKI TEATAR U BUDIMPEŠTI

Ususret dvjestotoj godišnjici od osnivanja gasi se Srpski građanski teatar u Budimpešti. „Godinama smo se pripremali da dostojanstveno i svečano proslavimo ovaj jubilej. Praizvedba je bila u Budimpešti, u Rondeli, nekadašnjoj kuli u kojoj se čuvao suvi barut, a 2008. godine je predata Mađarskom teatarskom društvu za održavanje pozorišnih predstava. Za 24. avgust 2013. sve je bilo organizovano da proslavimo začecje srpskog građanskog teatra, ali planovi i želje ostali su samo na nivou fikcije“, izjavio je sa žaljenjem redatelj Milan Rus, direktor Srpskog pozorišta u Mađarskoj.

Prema njegovim riječima, u promijenjenom sistemu financiranja Srpski teatar ove godine nije dobio niti jedan dinar. "Lično sam se obratio gospodinu Bratislavu Petkoviću, srpskom ministru kulture, koji je bio kod nas u poseti, ali nije bio u mogućnosti da nam pomogne, budući da ne smatra, čini mi se, da bi ovo bila važna stvar u istoriji srpskoga teatra. Probe predstave nisu mogle da počnu. Svim zaposlenim u pozorištu sam morao da zahvalim na dotadašnjem radu i podelio im otkaze. Ostavši bez saradnika, obavljam minimalnu nužnu administraciju sa nekim volonterima koji čekaju bolja vremena. Ne plaćamo u Srpskom pozorištu u Mađarskoj struju, gas i komunalije. Prekjuče je učtao i telefon našeg manjinskog teatra, a isključen je i Internet", priča Milan Rus.

NOVI FILM O SARAJEVSKOM ATENTATU

Čim završi potragu za lokacijama i definitivno se odluči za glumačku podjelu, Srđan Koljević krajem kolovoza započet će snimanje filma o Sarajevskom procesu. Priča će se raditi iz ugla advokata dr. Rudolfa Cistlera, jednog od branilaca Gavrila Principa, koji je, za razliku od ostalih advokata, zaista zastupao prava atentatora.

"Njegova odbrana bila je neverovatno hrabra. Udario je u srž – dokazao da optužnica za veleizdaju ne stoji, zato što je aneksija Bosne bila nelegalna, jer nije ozakonjena u austrijskom i ugarskom parlamentu. Tvrditi to, još u datim okolnostima i to u sudskom procesu koji Austrija vodi da bi retroaktivno opravdala ultimatum i napad na Srbiju i početak Prvog svetskog rata, dakle u oktobru 1914. čak dva meseca posle početka rata, za to su potrebne ogromna lična hrabrost, nepokolebljivost i moralna vertikala koje čine klasične filmske junake", kaže Koljević.

Unatoč tome, Cistler je uspio izvući živu glavu i pobjeći iz Sarajeva. Iz progonstva u Sarajevo se vratio 1919. godine kada je otkrio da je nova država, Kraljevina SHS, na radnom mjestu zadržale suce koji su osudili Principa. Tek nakon njegove inicijative i molbi preživjelih "mladobosanaca" suci su penzionirani.

Godina 1941. zatekla ga je kao advokata u Zagrebu, gdje je kao "nepoćudna osoba" odveden u ustaški logor Kerestinec, iako je bio austrijskog i hrvatskog porijekla. Uz pomoć supruge Njemice izbavio se iz zatočeništva. "Od izuzetne važnosti je da se sve ovo baš sad realizuje, jer ćemo se sledeće godine suočiti sa revizijom istorije, koja je već uveliko počela. A upravo ovaj

ugao posmatranja sa strane, kroz vizuru advokata koji je, kako sam kaže, odabran zbog svog nemačkog prezimena, a koji se, na iznenađenje vlasti, rukovodio svojim principima, najubedljivije i najargumentovanije smešta stvari na svoje mesto, bez mogućnosti da se taj pristup diskredituje kao zastupanje ove ili one strane, ili propagande", zaključuje redatelj.

OPET OTPOR NA KOZARI

Nije na Kozari otpor bio samo 1941. godine. Pojavio se i decenijama kasnije, ovaj put, srećom, iz sasvim drukčijih motiva. Radi se o projektu "Ars Kozara" čiji je razlog postojanja, kako su rekli inicijatori, otpor elitističkom ophođenju prema umjetnosti. I to ne samo po pitanju formalnih rezultata u vidu Land art/Art in nature radova, nego i po općem osjećaju za diskurse umjetnosti.

Da zbog ovih "teških" riječi ne pomislite da "Ars Kozara" funkcioniše u nekom zrakopraznom prostoru lišenom tradicije i konteksta u kojem funkcionira, kao i svakodnevnih utjecaja, u nastavku objasnjavaju da kroz aktivnosti njihov projekt komunicira s profilisanim kulturnim radnicima i studentima umjetnosti, te sa svim posjetiocima Nacionalnog parka „Kozara“, koji su u prilici pronaći umjetničke radove u prirodnom ambijentu.

Radovi u okviru projekta "Land Art laboratorijum Ars Kozara" moći će se pronaći od 17. do 25. augusta na lokalitetu Glavuša – Mrakovica, na Kozari. Sudjeluje osam umjetnika iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Slovenije, Njemačke i Francuske, koji su prošli strogu selekciju među 38 pristiglih prijava. Među umjetnicima se nalaze Goran Čupić, Kristina Drašković Bočkov, Tamara Đorđević, Sanja Tomašević i Vladimir Bjeličić.

Prije šest godina u Prijedoru je osnovana grupa vizualnih umjetnika "Tač.ka" s ciljem poticanja subverzivne umjetničke scene u odnosu na aktualnu scenu u BiH. U grupi su već tada isticali da su prostor i materijali kojima se umjetnici Laboratorija služe na Kozari tek prividno fizički. Bačena plastična kesa u fizičkom ambijentu Kozare ukazuje prije svega na plastični nered u mentalnom pejzažu njenih posjetilaca, pa je stvarno polje djelovanja umjetnika u prirodi upravo takav mentalni pejzaž. A znamo da materijala ima i više nego dovoljno...

Komemoracija na Jadovnom, 29. 06. 2013. / foto: Barbara Blasin

SLAVA ŽRTVAMA FAŠIZMA

1941. GODINE, KONCEM SVIBNJA
OSNOVAN JE OVDJE LOGOR SMRTI SLANA.
U STRAŠNOM TRAJANJU OD NEPUNA TRI MJESECA
TISUĆE NEDUŽNIH LJUDI-SRBA, JEVREJA, HRVATA
I DRUGIH NAŠLO JE SMRT U KANDŽAMA
FAŠISTIČKIH ZVJERI NA KOPNU I MORU.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

POVODOM 30. GODIŠNJICE POBJEDE NAD
FAŠIZMOM I OSLOBOĐENJA ZEMLJE
NAROD OTOKA PAGA 7. RUJNA 1975. GODINE

DAN SJEĆANJA NA JADOVNO, UVALA SLANA, OTOK PAGA, 29. 06. 2013.
FOTO: BARBARA BLASIN

CIJENA 20 KN

www.skdprosvjeta.com

AVTORI

ŽIVKO BJELANOVIĆ / BARBARA BLASIN / GORAN BORKOVIĆ / BRANKO ČOLOVIĆ
MIRNA JASIĆ / RADE JARAK / NENAD JOVANOVIĆ / DEJAN KRŠIĆ
OLGA LALIĆ-KROWICKA / IGOR MARKOVIĆ / ĐORĐE MATIĆ
LJUBINKA MILINČIĆ / MILORAD SAVIĆ / JELENA SVIRČIĆ
SANJA ŠAKIĆ / MARKO TOMAŠ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ

